

ԱՌՈՂԵ

ՏԱՐԱՍԱՆՆԻ

ՏԱՐՏԱՐԵՆԸ



ՊԵՏՅՐԱՏ
1936

ԱՌՈՂԵ

ՏԱՐԱՍԱՊՈՆԻ

ՏԱՐՏԱՐԵՆԸ



ՊԵՏՅՐԱՏ
1936

84

7-68

~~624~~ 3628

17 July, 24.

1997

1987

19. ✓

28. ✓

290

2.44

26

 σ_{IV}

233

233

13

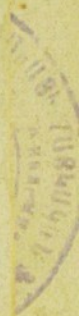


2





2



84
17-68

ԱԼԵՔՍԱ ՌՈՒԵ

ԱՅՈՒԿԱԾՍ Է 1961 թ.

ՏԱՐԱՍԿՈՆՑԻ ՏԱՐՏԱՐԵՆԸ

[REDACTED]

6877
3628

A 21438



ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԱԶՈՒԹՅՈՒՆ
ՅԵՐԵՎԱՆ 1937

Պատ. խմբագիր՝ Ա. Հ ա յ ր յ ա ն
Տեխ. խմբ.՝ Հ. Կ ա ռ ա պ ե տ յ ա ն
Սրբագրիչ՝ Ս. Շահբաղյան

Հրատ. 3745. Գլավ. լիազոր Կ. 1106
Պատվեր 691. ծիւղած 4000

Հանձնված է արտադրության 15 մայիսի 1936 թ.
Ստորագրված է տպագրության 27 ոգոսոսի 1936 թ.



ԱՌԱՋԻՆ ԴՐՎԱԳ

ՏԱՐԱՍԿՈՆՈՒՄ



ԲԱՌԲԱԲԻ ՊԱՐՏԵԶԸ

Իմ առաջին ալցելությունը Տարասկոնցի Տարտարենին, վորպես անմոռանալի մի թվական մնացել և հիշողությանս մեջ-արդեն տասներկու թե տասներեք տարի յե անցել այն որից, բայց այժմ ել ավնպես պայծառ եմ հիշում այդ, վոր կարծես թե լերեկ յեղած լիներ։ Անվհեր Տարտարենն այն ժամանակ ապրում եր քաղաքի մուտքի մոտ Ավինյոնի ճանապարհի վրա — ձախ թեւի լերերոդ տանը։ Այդ մի փոքրիկ սիրուն վիլլա յեր տարասկոնցյան վոճով, առջևում պարտեզ, լետեվում պատըշ-դամբ, ճեփ-ճերմակ պատերով, կանաչ փեղկավոր լուսամուտնե-րով, իսկ դռան առաջ մի խումբ փոքրիկ սավոյարեն¹⁾ ամեն որ խաղ ելին անում կամ մրափում արեւի տակ, գլուխը դրած իրենց կոշկաներկի արկղների վրա։

Դրսից ալ տունը նշանավոր վոչինչ չուներ։

Մարդ յերբեք չեր կարող կարծել, թե այդ մեր հերոսի կա-ցարանն և Սակայն, յերբ ներս ելինք մտնում, ո՛ր, ուրիշ բան եր, ուրիշ բան...

Նկուղից մինչև կտուրն ամբողջ տունը հերոսական կեր-պարանք ուներ, մինչև անգամ պարտեզը...

Ո՛ր, Տարտարենի պարտեզի նմանը լերկու հատ ել չեք գտնի ամբողջ Յեւրոպայում։ Ղոչ մի տեղական ծառ, վոչ մի ֆրանսիական ծաղիկ, միայն և միայն արևադարձային եկղո-տիկ բույսեր, խեփ ծառեր, դդմենիներ, բամբակենիներ, կոկո-սի, բանանի ծառեր, հնդիկ կեռասենիներ, արմավենիներ, մի բաղբար, հնդիկ թղենիներ, կակտուսներ, — այնպես վոր մարդ իրեն կարծում եր Կենտրոնական Աֆրիկայի խորքե-

1) Սավոյար — սավոյացի, այստեղ նշանակում և թափառողջիկ յերեստ։
Մ. խ.

բում, Տարասկոնից տասը հազար մղոն հեռու: Ինչ խոսք, վոր այս բոլորը բնական մեծությամբ չեյին: Այսպես որինակ— հնդկական ընկուզենիներն իրենց մեծությամբ հազիվ թե ճակընդեղի չափ լինեյին, իսկ բառաբը (հսկա ծառը, arbores gigantea) շատ ազատ կերպով տեղավորված ե հափրուկի ծաղկամանի մեջ: Բայց այդ վոյնչ, տարասկոնցիների համար այդ ել շատ ու շատ եր: Յերբ նրանցից մեկն ու մեկը կիրակի որերը բախտ եր ունենում մտնել Տարտարենի պարտեզը և աչքի անց կացնել նրա բառաբը, նա միանգամայն հիացած եր դուրս գալիս այնտեղից:

Այժմ ինքներդ կարող եք մտածել, թե ինչքան սաստիկ եր իմ հուզմունքը, յերբ առաջին անգամ անցնում եյի այդ հրաշալի պարտեզով... Սակայն ուրիշ բան եր, յերբ վոտքս ներս դրի հերոսի առանձնասենյակը:

Այդ առանձնասենյակը, վոր Տարասկոնի հրաշալիքներից մեկն եր, գտնվում եր պարտեզի խորքում լեվ նրա ապակեպատ դուռը բացվում եր ուղիղ դեպի բառաբը:

Յերևակայեցեք ձեզ մի ընդարձակ դահլիճ հատակից մինչև առաստաղը զարդարված թրերով և հրացաններով: ամեն յերկրի ամեն տեսակ զենքեր դուք կարող եյիք գտնել այնտեղ — կարաբիններ, անգլիական հրացաններ, ատրճառակներ, դանակներ, սրեր, թրեր, կորսիկական դաշույններ, նիզակներ, նետեր, կաստետներ, հոտենտոտյան մահակներ, մեքսիկական լաստոներ... ել վճրն ասեմ:

Այդ ամենի վրա մեծ անողոք մի արև, վորը շողշողացնում եր լայն թրերի պողպատը յեվ հրազենների կոթը, կարծես մարդու վրա ել ավելի սարսուռ ազդելու համար: Միակ բանը, վոր փոքր ինչ մարդու սարսափը մեղմացնում եր, այդ այն որինակելի սարք ու կարգը և մաքրությունն եր, վոր տիրում եյին այդ զինանոցում: Ամեն բան կարգին իր տեղը դրած, մաքրած, սրբած և նշանակված եր ինչպես դեղարանում, տեղ-տեղ կախված եյին այսպիսի մակազրություններ—

Թ ՈՒՆԱՎՈՐՎԱԾ ՆԵՏԵՐ — ԶԵՌԲ ՉՏԱԲ:

Կամ

Լցրած եմ— գգնւյօյեղեմ:

Յեթե այդ մակազրությունները տեսած չլինելի, հազիվ թե համարձակվեյի ներս մտնել:

Առանձնապես մեջտեղում դրված եր մի կլոր սեղան. սեղանի վրա մի շիշ ոռմ, մի տաճկական ծխախոտի քսակ, «Նա-վապետ Կուկի ճանապարհորդությունները», Կուկերի յեզ Գուս-տավ Եմարի վեպերը, դանադան պատմություններ արջերի, փղերի և բազենների վորսորդության մասին և ավել: Վերջապես այդ սեղանի առաջ նստած եր մի մարդ — քառասուն - քառասունհինգ տարեկան, կարճահասակ, հաստիկ, լայն թիկունքով, կարմիր թշերով, հագին միայն շապիկ և բրդյա վարտիկ, խիտ ու կարճ միրուքով և վառվռուն աչքերով: Մի ձեռքում նա բռնել եր մի դիրք, իսկ մյուս ձեռքով ճռճում եր մի ահագին ծխամորճ յերկաթյա կափարիչով, և կարդալով, ով գիտե ինչ ահուկ վորսորդական մի պատմութուն, նա իր ներքեի շրթունքը դեպի առաջ յերկարացնելով, մի այնպիսի սոսկալի ծամածուծութուն եր անում, վոր տարասկոնցի քաղքենու նրա բարեմիտ դեմքին տալիս եր պարզամիտ ահավորության այն քնույթը, վոր տիրում եր ամբողջ տան մեջ:

Այդ մարդը Տարտարենն եր, Տարասկոնցի Տարտարենը, անվեհեր, մեծ և աննման Տարասկոնցի Տարտարենը:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱԿՆԱՐԿ ՅԵՐՋԱՆԻԿ ՏԱՐԱՍԿՈՆ

ՔԱՂԱՔԻ ՎՐԱ

ԴԼԽԱՐԿԻ ՎՈՐՍՈՐԴՆԵՐԸ

Այն ժամանակ, վորի մասին խոսում եմ յես, Տարասկոնցի Տարտարենը դեռևս այն Տարտարենը չեւր, ինչ վոր այսօր ե— Տարասկոնցի մեծ Տարտարենը, վորն այնքան ժողովրդական և ամբողջ հարավային Ֆրանսիայում: Սակայն նույնիսկ այդ ժամանակն ել նա արդեն մի թագավոր եր Տարասկոնում:

Տեսնենք թե ինչպես հասավ նա այդ բարձր աստիճանին:

Ամենից առաջ պետք ե լավ իմացած լինենք, վոր բոլոր տարասկոնցիները սկսած մեծից մինչև փոքր, ամենքն ել վորսորդներ են: Վորսորդությունը տարասկոնցիների սիրտն ու հոգին և սկսած այն առապելական ժամանակներից, յերբ Տարասկ անունով հրեշն ավերներ եր գործում այդ քաղաքի ճահճուաներում, և յերբ տարասկոնցիները ստիպված եյին անդա-

դար արշավանքի դուրս գալ նրա դեմ: Ինչպես տեսնում եք, այս բանը շատ հին է:

Այսպես ուրեմն, ամեն կիրակի առավոտ ամբողջ Տարաս-կոնը գնեք եր վերցնում և դուրս գալիս քաղաքից՝ հրացանն ուսին, պարկը մեջքին, վորսորդական փողերի և վորսորդական շների հալոցների աղմկալի ընկերակցությամբ: Գեղեցիկ և սքանչելի յեր ալդ տեսարանը... Միայն դժբախտաբար Տարաս-կոնում վորսի վոչ մի կենդանի չկար, դեղի համար մի հատ ել չեյիք կարող գտնել:

Ինչքան ել վոր անբան լինեն կենդանիները, այնուամե-նայնիվ վերջ ի վերջո նրանք ել են խելոքանում:

Ամբողջ Տարասկոնի շրջակայքում հինգ մղոն տարածու-թյամբ կենդանիների վորջերը դատարկ են, թռչնի բները լըք-ված: Վոչ մի հատ լոր, վոչ մի հատ կեռնեխ, վոչ մի ճագարիկ, վոչ նույնիսկ ամենափոքր մի ծիտ:

Սակայն վորքան գրավիչ են այդ գեղազվարճ բլրակները, վորոնց վրա տարածված է մրտենիների, խնկենիների և անու-շահոտ նարդոսների բույրը, խաղողի գեղեցիկ վորթերը աստի-ճան առ աստիճան ծածկում են Ռոնա գետի ափերը. սատանա-տանի, վորքան քաղցրահամ են նրանց վողկույզների լիքը հա-տիկները... Այո, բայց չնայելով այդ ամենին, Տարասկոնի համ-բավը շատ վատ է թե չորքոտանիների և թե թևավորների փոքրիկ աշխարհում: Նուրնիսկ չվող թռչուններն իրենց չվացու-ցակում մի հանգին խաչ են դրել Տարասկոնի անվան դիմաց: Յեվ, յերբ վալրի բաղերը յերկայն յեռանկյունիներ կազմած, իջնում են դեպի Կամարգ կղզին, հենց վոր հեռվից նկատում են քաղաքի զանգակատները, յերամի առաջնորդն իսկույն խիստ բարձր ձայնով կանչում է — «Ահա Տարասկոնը, ահա Տարասկոնը»... և ամբողջ յերամը մեկ անգամից թեքում է ճանապարհը:

Մի խոսքով վորսի կենդանիներից ամբողջ յերկրում մի-այն մի հատիկ ծեր նապաստակ է մնացել, վոր չգիտես ինչ հը-րաջքով կարողացել է խուսափել տարասկոնցիների կազմակեր-պած կոտորածից և համառորեն շարունակում է ապրել այդ յերկրում: Այդ նապաստակը հայտնի չե ամբողջ Տարասկոնին. մինչև անգամ առանձին անուռն են տվել նրան — ճեպը ն-թաց: Ամենքը գիտեն, վոր այդ նապաստակն ապրում է պ-րոնպարի կալվածում և, — չմոռանա՞նք հարևանցի կերպով հի-

շել, հենց այս պատճառով ել այդ կալվածի գինը կրկնապատկ-
վել և լեռնապատկվել ե, — սակայն մինչև այսօր դեռ վոչ վոք
չի կարողացել բռնել նրան:

Այսօրվա օրը հազիվ յերկու կամ յերեք համառներ գտնը-
վին, վորոնք դեռևս ձեռք չեն քաշել այդ նապաստակից: Մյուս-
ները վաղուց արդեն հուլիսը կտրել են. այնպես վոր ճեպըն-
թացն ալժմ մի տեսակ տեղական սնահավատության առար-
կա լե դարձել տարասկոյնցիների համար, չնայած վոր տարաս-
կոյնցիներն առհասարակ սնահավատ ժողովուրդ չեն և խորո-
ված ծիծեռնակ ուտում են, յերբ ձեռք են գցում:

— Շատ լավ, կասեք դուք, յեթե վորսի կենդանիներ չկան,
հապա ել ի՞նչ են անում Տարասկոնի վորսորդները ամեն կերա-
կի:

Ի՞նչ են անում:

Ահա թե ինչ են անում: Դուրս են գալիս դաշտը քաղաքից
յերկու-յերեք մղոն հեռու. բաժանվելով փոքրիկ խմբերի, հինգ
հոգի այստեղ, վեց հոգի այնտեղ, նստում կամ թիկն են տալիս
մի վորևէ ջրհորի, քանդված պատի կամ ձիթենու շվաքի տակ,
բաց են անում իրենց վորսորդական պալուսակները, հանում
են մի-մի կտոր լավ տապակած յեղան միս, մի քանի գլուխ
սոխ, մի քանի հատ յերշիկ, յերեմն ել տեսակ-տեսակ փոքրիկ
ձկներ և սկսում են մի անվերջանալի նախաճաշ: Ռոնայի հրա-
շալի գինին ել իհարկե անպակաս ե, մեկն այն գինիներից, վո-
րոնք ուրախացնում են մարդու սիրտը և յերգել տալիս: Վեր-
ջապես լավ կազդուրվելուց հետո վեր են կենում, շներին կան-
չում են, հրացանները լցնում և սկսում են վորսար: Այսինքն
ալդ պարոններից ամեն մեկն իր գլխարկը վերցնում ե, ամբողջ
ուժով նետում դեպի վեր և ողի մեջ կրակում — հինգ, վեց
կամ յերկու կալիբրի մանր գնդակներով, նայած պայմանին:

Ով ամենից շատ նշանին խփի, նա ել ընտրվում ե վոր-
սի թաղավոր և յերեկոյան հաղթական կերպով մտնում ե Տա-
րասկոն շների հաջոցով և վորդերի աղաղակով, ծակծկված գըլ-
խարկը հրացանի ծայրին ցցած:

Ավելորդ և անշուշտ ձեզ ասել, վոր քաղաքում գլխարկի
մեծ առևտուր կա, կան նույնիսկ գլխարկավաճառներ, վորոնք
ծախում են նախապես ծակծկած և պատառոտած գլխարկներ խալ-
վորսորդների համար, սակայն դեղագործ Բեղլուքեն ե միայն,

վոր ինչպես հայտնի յե, գնում ե դրանցից: Դա անպատվու-
թյուն ե:

Դլխարկի վորսորդության մեջ Տարասկոնցի Տարտարենը
իր մրցակիցը չունի: Ամեն կիրակի առավոտ նա տնից դուրս
ե գալիս մի բոլորովին նոր գլխարկ գլխին և ամեն կիրակի
յերեկոյան վերադառնում ե գլխարկից ֆնացած մի փոքրիկ լա-
թով: Բառքարի համեստ տան ամբողջ վերնահարկը լիքն եր
այդ փառավոր հաղթանակի նշաններով: Դրա համար ել բոլոր
տարասկոնցիները նրան համարում եյին իրենց պետը, և վորով-
հետև Տարտարենը լավ տեղյակ եր վորսորդության բոլոր կա-
նոններին, կարգացել եր ամեն տեսակի վորսորդության վերա-
բերալ բոլոր ձեռնարկները, բոլոր ուսումնասիրությունները,
սկսած գլխարկի վորսորդությունից մինչև Բիրմանյան վագրի
վորսորդությունը, ուստի և ալդ պարոնները միաձայն ընտրել
եյին նրան դատավոր և իրավարար իրենց վեճերի ժախանակ:

Ամեն որ ժամի յերեքից մինչև չորսը զինավաճառ կոստե-
կալդի խանութում կարելի յե տեսնել մի հաստլիկ, ծանրախոհ
մարդ, ծխամորճը բերանին, կաշեպատ թիկնաթոռի վրա բազ-
մած և շրջապատված գլխարկի վորսորդներով, վորոնք վոտքի
վրա կանգնած աղմկալի վիճում եյին: Այդ մարդը Տարասկոնցի
Տարտարենն ե, վորը դատաստան ե կտրում—իբրև Ներքովթ¹)
և Սողոմոն իմաստուն միաժամանակ:

ՎԱՊ, ՎԱՊ, ՎԱՊ:—ՅԵՐՁԱՆԻԿ ՏԱՐԱՍԿՈՆ ՔԱՂԱՔԻ ՎՐԱ ՆԵՏՎԱՍ ԱԿՆԱՐԿԻ ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Բացի վորսորդությունից քաջասիրտ տարասկոնցիները
մի ուրիշ բանի ել մեծ սեր ունեյին— ալն ե, ոռմանաների.
անհավատալի քանակությամբ ոռմանաներ են սպառվում այս
փոքրիկ լեռկրում: Աշխարհի յերեսին ինչքան հնացած ու մո-
ռացված լերգեր կան, ալդ բոլորը դուք կգտնեք Տարասկոնում,
նրանք այստեղ դեռևս թարմ են ֆնացել: Ամեն մի ընտանիք
ունի սեփական ոռմանսը և ամենքը գիտեն թե վիճ յերգը վիճ
ընտանիքինն ե: Որինակի համար ամենքը գիտեն, վոր դեղա-
վաճառ Բեզյուքեյի ոռմանսը հետևյալն ե.—

1) Ներքովթ կամ Նեմրոդ— Պաղեստին տառապեալական Թագավորը, վորը
յեղել ե քաջ և ճարպիկ զորավոր: Մանոք. խմբ.



Ո՛ր վայելքն ապագայ ապագայի յես ինձ համար...

Զինավաճառ Կոստեկալդի ոտմանն է՝

Կուղեցնալի՞ր գնալ հյուղակների աշխարհը...

Իսկ քաղաքային հարկահավաքին՝

Յերես յինչի տնեսեալների, ինձ մարդ չե՛ր տեսնի...

(Յերգիծական յերգ)

Յե՛վ այդպես եր ամբողջ Տարասկոնը, Շարաթը՝ լերկու թե յերեք անգամ հավաքվում են իրար մոտ և ամեն մեկն սկսում է իր ոտմանսը յերգել։

Զարմանալին այն է, վոր միշտ միևնույն յերգերն են յերգվում և վաղ ժամանակներից սկսած քաջ տարասկոնցիները յերբեք չեն մտածել իրենց ոտմանները փոխելու մասին։ Յերգերը ժողովրդաբար անցնում են սերնդից-սերունդ և մնում անփոփոխ վորպես սրբություն։ Մեկի մտքովն անգամ չի անցնում գոհն զանազանություն համար փոխել իր յերգը մեկ ուրիշի յերգի հետ։ Այսպես որինակ, յերբեք Կոստեկալդի ընտանիքի մտքով չե՛ր անցնում յերգել Բեզյուքեյի ընտանիքի յերգը, և վոչ ել Բեզյուքեյի ընտանիքն է մտածում Կոստեկալդի յերգը բերան առնել։

Անշուշտ դուք պիտի յենթադրեք, վոր նրանք շատ լավ պիտի խմանային այդ բոլոր ոտմանները, քառասուն տարի շարունակ յերգելով իրար ներկայութեամբ։ Բայց վո՛չ, ամեն մեկը պինդ պահում է իր ոտմանսը և ամենքն ել գոհ են։

Յերգեցողութեան մեջ ել, ինչպես և գլխարկի վորսորդութեան մեջ, առաջին տեղը բռնում էր Տարտարենը։ Նրա առավելութեանն այն էր, վոր նա ինքն իր սեփական ոտմանսը չուներ, այլ յերգում էր բոլոր յերգերն ել։

Բոլճրն ել...

Միայն թե մարդ կասեմ, լեթե կարողանաք նրա բերանը բաց անել ու յերգել տալ. վաղուց արդեն սալոնական հաջողութեաններին ձանձրացած մեր տարասկոնցի հերոսն ավելի լավ է համարում խորասուզվել վորսորդական գրքերի ընթերցանութեան մեջ և կամ ժամանակ անցկացնել քաղաքային ա-

կումբում, քան թե գավառական դաշնամուրը առաջ կանգնած լերկու տարասկոնյան մոմի արանքում քաղցր ռոմանսներ լերգելը Այդ յերաժշտական հանդեսները նա իր արժանապատվությունից ցածր եր համարում...

Բայց և այնպես յերբեմն-յերբեմն, յերբ յերաժշտական յերեկուլթներ ելին լինում դեղագործ Բեզյուլքեյի մոտ, նա իբր թե պատահմամբ մտնում եր դեղատուն և յերկար չեմ ու չում անելուց հետո վերջապես համաձայնում եր տիկին Բեզյուլքեյի, հետ միասին «Ռոբերտ Դեվի» նշանավոր դուետը յերգել... Ո՛վ չի լսել այդ, նա առհասարակ վոչինչ չի լսել... Յեթե յես հարյուր տարի ել ապրելու լինեմ, դարձյալ կենդանի պիտի լինի իմ առաջ մեծ Տարտարենի այդ պատկերը. ահա հանդիսավոր քայլերով մոտենում ե նա դաշնամուրին, ահա հենվում ե նա իր բազուկների վրա, անում ե իր սովորական ծանածոությունը և դեղատան ցուցափեղկերում փայլող խոշոր սրվակների կանաչավուն ցուլքերի տակ փորձում ե իր բարեհամբույր դեմքին տալ Ռոբերտ Դեվի ահռելի ու դժոխային արտահայտությունը:

Հաղիվ նա կանգնում ե դաշնամուրի առաջ, և ահա մի սարսուռ ե անցնում ամբողջ դահլիճով. ամենքը զգում են, վոր ըոպեն հանդիսավոր ե և ահա մի շատ նշանավոր բան պիտի կատարվի... Այն ժամանակ կարճ լուությունից հետո տիկին Բեզյուլքեն սկսում ե նվագել ու լերգել.

Ռոբերտ, վոքիմ յես սիրում եմ,
Սիրսս ու ճոգիս նվիրում եմ.
Անգուբ, մա՛յիք ցավերս տես (կրկին)
Ոն, խղճա ինձ,
եղճա յեվ քեզ

Տիկինը ցածր ձայնով ավելացնում եր. «Տարտարեն, սկսեցեք», իսկ Տարասկոնցի Տարտարենը բազուկը դեպի առաջ պարզած, բռունցքները սեղմած, ռուսները դողդոջուն, ահռելի ձայնով լերեք անգամ վորոտում եր. «Վոչ, վոչ, վոչ», վոր նրա հարավային արտասանությամբ դուրս եր գալիս «վաչ, վաչ, վաչ» և նրա ահռելի ձայնից դաշնամուրի լարերը թրթռում եին, վորից հետո տիկին Բեզյուլքեն նորից կրկնում եր.



Ո՛հ, իսպառ ինձ,
 Խղճա յեվ քեզ...

— «Վաճ, վաճ, վաճ» — դռում եր Տարտարենն ել ավելի
 աւժով, և դրանով ել վերջանում եր նշանավոր դուռաւը:

Ինչպէս տեսնում եք, յերգածը մեծ բան չեւ, բայց աշն-
 ակա հաջող եր կատարումը, աչնքան բնորոշ եր միմիկան,
 աշնակա դիմական, վոր ամենքն ահից սարսուռում եյին և չորս-
 հինգ անգամ անընդհատ ստիպում եյին նրան կրկնել իր վո-
 բոտալից «վաճ, վաճ»-ը:

Այնուհետեւ Տարտարենն ճակատը սրբում եր, սիրալիւր
 ժպտով տիկիններին, տղամարդկանց աչքով անում և հաղթա-
 կան կերպով ուղեւորվում դեպի ակումբը: «Բեղլուքներէ մոտ
 եյի, — ասում եր նա այնտեղ անհողությամբ, — դարձլալ ստի-
 պեցին «Ռորերտ Դեվի» դուռաւը լերդելը»:

Բայց ամենից զլիսաւորն այն ե, վոր ինքն ել հալածում
 եր իր ասածին...

Ն Ր Ա Ն Ք

Ահա այդ բաղմապիսի տաղանդների շնորհիվ եր, վոր
 Տարասկոնցի Տարտարենն այսպիսի բարձր դիրք եր ստացել
 ամբողջ քաղաքում:

Անտարակույս, նա կարողացել էր միանգամայն գրավել ամենքի սիրտը:

Տարասկոնում բանակն ամբողջապես նրա կողմն էր: Հանդերձանքի պաշտոնաթող կապիտան քաջահաղթ հրամանատար Բրավիդան նրա մասին ասում էր. «Ա՛յ, տղամարդ եմ ասել», և պետք է լենթադրել, վոր կապիտանը լավ պիտի ճանաչեր «տղամարդկանց», իր որում նրանցից շատերին հանդերձանք մատակարարելով:

Դատարանական կազմը Տարտարենի կողմն էր: Ծերունի նախագահ Լադըվեզը դատարանի նիստում յերկու թե յերեք անգամ նրա մասին խոսելիս ասել էր.

— Այդ մարդը խարակտեր ունի:

Վերջապես ժողովուրդն էլ Տարտարենի կողմն էր: Նրա լայն թիկունքը, նրա հպարտ քալվածքը, նրա ամբողջ կերպարանքը, վորով նա նմանվում էր մարտական նշույգի, նրա հերոսական համբավը, վորը չգիտես թե վորտեղից էր ծագել և վերջապես այն պղնձադրամներն ու ապտակները, վոր նա բաժանում էր իր դռանը թրեմվ լեկող փոքրիկ կոշիկ սրբողներին, այդ ամենը նրան դարձրել էլին մի տեսակ տեղական լորդ Սեյմուր, տեղական փոքրիկ թագավոր: Կիրակի յերեկոները, յերբ նա իր վորսորդական բաճկոնակի մեջ սեղմված և գլխարկի գզգզված կտորը հրացանի ծալրին տնկած, վորսից վերադառնում էր քաղաք, Ռոնայի նավահանգստի բեռնակիրները խորին հարգանքով գլուխ եյին տալիս նրան և աչքի տակով իրար ցույց տալով նրա թեմբերի հաստ մկանները հիացմունքով փսփսում եյին.

— «Ա՛յ, ուժ եմ ասել, մարդը կրկնակի մկաններ ունի»:

Կեկեմեկի մկա՜ններ...

Միայն Տարասկոնում կարելի չե այդ տեսակ բան լսել:

Յեմ սակայն չնայած այդ ամենին, չնայած իր բաղմանկողմանի շնորհքներին, չնայած իր կրկնակի մկաններին և վերջապես ժողովրդի բնդհանուր համակրությանը, քաջ հրամանատար Բրավիդայի անգնահատելի հարգանքին, այնուամենայնիվ Տարտարենը յերջանիկ չէր. այդ փոքրիկ քաղաքը նրան շատ նեղ էր թվում. նա ճնշվում, խեղդվում էր այնտեղ: Տարասկոնի մեծ դավալը ձանձրանում էր Տարասկոնում: Բանն այն է, վոր Տարտարենի հերոսական հոգին, նրա արկածախնդիր բնավորութունը, վոր միշտ ճակատամարտեր, պամպասներում

արշավանքներ, վտանգավոր վորսորդութիւններ, ավազոտ անապատներ, փոթորիկներ ու տայֆուններ եր յերազում, չե՛ր կարող գոհանալ ալնպիսի չնչին բաներով, ինչպես կիրականորա գլխարկի վորսորդութիւնը և կամ զինավաճառ Կոստեկալդի խանութում դատաստան կտրելը: Խեղճ մեծ մարդ, այդ տեսակ կյանքը վերջ ի վերջո կարող եր մաշել, հյուծել նրան:

Չուր եր նա աշխատում հորիզոնը լախացնելու, կամ տաղտկալի ահումբը և շուկայի հրապարակը մոռանալու համար շրջապատել իրեն բաղբաբով և Աֆրիկայի ալլ բույսերով. զուր եր նա դարսում զենք-զենքի վրա, մալայան դաշույնը մալայան դաշույնի վրա. զուր եր նա անմահ Դոն Կիխոտի նման իր գլուխը լցնում վիպական գրքերի ընթերցանությամբ կտրը-վելու համար անողոք իրականությունից... Ալալդ, այդ ամենը վո՛չ միայն չե՛ր հագեցնում նրա արկածախնդրության ծարավը, ալլ ընդհակառակն ավելի բորբոքում եր: Այդ զենքերի տեսքը մշտապես նրան պահում եր գրգռված և դադադած վիճակում: Այդ հրացանները, նետերը, լասոնները աղաղակում եյին. «կռիվ, կռիվ»: Նրա բաղբաբի ճյուղերի մեջ փչում եր մեծ ճանապարհորդութիւնների քամին և չար խորհուրդներ փսփսում նրա ականջին: Մնացածն ել լրացնում եյին Գուստավ Եմարը և Ֆենիմոր Կուպերը¹⁾:

Ո, քանի՜-քանի անգամ ամառվա խեղդող կեսօրից հետո, քեր նա, լայն թրերով շրջապատված մենակ նստած կարդում եր, մոնչալով վեր և թուել տեղից, գիրքը մի կողմ շարտել և վազել դեպի պատը՝ այնտեղից ցած բերելու զենքերի ժողովածուն:

Խեղճ մարդ. նա մոռանում եր, վոր Տարասկոնումն և, իր տանը նստած, գլուխը թաշկինակով փաթաթած, միայն վարտիկով: Իր կարգացածը նա խելուցն ուղում եր գործադրել և ինքն իր սեփական ձայնով վողեւորված, կացին կամ մի սոմա-հալի ճոճելով, աղաղակում եր.

— « Հապա, թող մի գան նրանք »:

Նրանք. լալց ուլքեր են նրանք:

Տարտարենն ինքն ել լավ չդիտեր այդ... Նրանք — դա այն ամենն և, ինչ հարձակվում և, այն ամենը, ինչ կումում և, կծում, չանկում, այն ամենը, ինչ քերթում և, ինչ վոռ-նում և, մոնչում և... Ահա թե ուլքեր ելին նրանք. Սիուկա

1) Արկածալից վեպերի հեղինակներ: Մանոթ. խմբ.

ցեղի հնդիկը, վոր պարում է ռազմական սյունին կապված թշվառ սպիտակամորթի շուրջը: Ապառաժոտ լեռների գորշ արջը, վոր արյունոտ լեզվով ինքն իրեն լիզում է ու որորվում. անապատների տուարեգը, Մալայան կղզիների ծովահենը, Աբրուցյան կիրճերի ավազակը, — դրանք եյին նրանք. այսինքն այն ամենը, ինչ նշանակում է պատերազմ, ճանապարհորդութուն, արկածներ և փառք:



Բայց ավաղ, անվեհեր Տարասկոնցին զուր եր նրանց կանչում, զուր եր նրանց մարտակոչ նետում, նրանք չեյին դալիս ու չեյին յերևում: Յեվ վճռաեղից կամ ինչձև նրանք պիտի դային Տարասկոն:

Մակաչն Տարտարենն ամեն ժամանակ նրանց սպասում եր, սպասում եր մանավանդ լերեկոյան դեմ ակումբ զնալիս:

Տաճարական ասպետը, վորը պատրաստվում է գրոհ տալ նրան պաշտոնող անհավատների վրա, չինական վագրը, վորը կռվի լե պատրաստվում, կոմանշ ցեղի ռազմիկը, վորը բռնում է պատերազմի ուղին,— այս բոլորը վոչինչ է համեմատած Տարասկոնցի Տարտարենի հետ, յերբ նա վոտքից մինչև գլուխ սպառազինվում եր ակումբ դնալու համար յերեկոյան ժամ իննին, դինվորական հավաքի շեփոքից մի ժամ հետ:

Ռազմական տաղնմայ, — ինչպես ասում են նավաստիները: Ձախ ձեռքում Տալտարենը բռնում եր սրածայր յերկաթլա լախտ, աջ ձեռքում՝ մի դաշունավոր ձեռնափայտ, ձախ գրպանում մի կաստեռ, աջում—մի ատրճանակ. կրծքի վրա, բաճկոնակի և շապկի արանքում՝ մի մալայական դանակ: Թուղովոր նետերին նա ձեռք չեր տալիս, վորովհետև նրանք կըռվի անտաղնիվ միջոցներ են...

Տնից դուրս գալուց առաջ նա իր սենյակում մի քանի բոպե վարժություն եր անում, նշան եր բռնում, մարմնամարդական դանազան շարժումներ անում, հետո կեռ բանալիներ գրպանը դնելով, ծանրորեն ու հանդարտ քալլերով անցնում եր պարտեզից: Անգլիացու նման, պարոններ, անգլիացու նըման, սառնասրտությունը քաջության նշան եւ Հասնելով պարտեզի ծայրը, նա ձեռքը տանում եր յերկաթյա ծանր դռանը և այնպես հանկարծակի ու աֆնալիս ուժով բաց եր անում դուռը, վոր դուռը կաշտում եր պատին: Այ, լեթե նրանք դռան յետեւում լինեյին, կարճդ եք յերեակայել նրանց վիճակը: Բայց դժբախտաբար վոչ մի անգամ նրանք աֆնտեղ չեյին լինում:

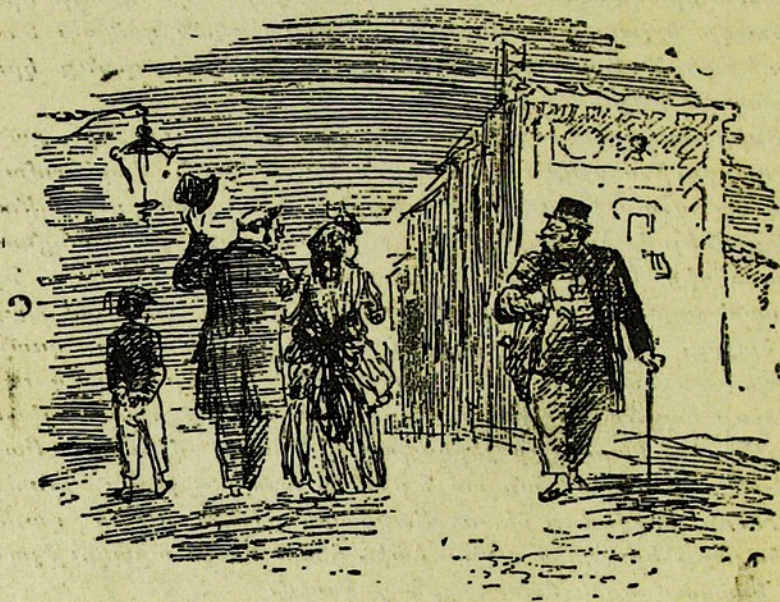
Դուռը բացվելուց հետո Տարտարենը դուրս եր գալիս, սուր հայացք եր ձգում աջ ու ձախ, հետո նույն արագությամբ դուռը կողպում եր և ճանապարհ ընկնում:

Ավինյոնի ճանապարհի վրա կատու անգամ չի յերևում: Դռները փակ, լուսամուտները մուխ: Շուրջը խավար եւ Յերեմի հեռվում առկայծում են փողոցի լապտերները Ռոնա գետի մշուշի մեջ:

Հարստ և հանդարտ քալլում եր Տարասկոնցի Տարտարենը գիշերվա խավարի մեջ. կավում ելին նրա ներդաշնակ քալլերը և ձեռնափալտի հարվածները, վորի յերկաթե ծայրը կայծեր եր հանում փողոցի քարերից: Լիներ բուլվար, լայն

պողոտա, թե նեղ փողոց, նա միշտ ճանապարհի մեջտեղով եր-
 քալում: Նախագգուշության սքանչելի միջոց, վոր հնարա-
 վորութիւնն ե տալիս հեռվից տեսնելու վտանգը, և մանավանդ
 խուսափելու ահն բոլորից, ինչ յերեկոները յերբեմն թափվում ե
 լուսամուտաներից Տարասկոնի փողոցներում: Նրա այս խոհեմու-
 թյունը տեսնելով, չկարծեք, վոր Տարտարենը վախենում եր...
 վոչ, նա պարզապէս զգուշանում եր:

Հավագուշն ապացույցը, վոր Տարտարենն անյերկչուղ եր,
 այն ե, վոր փոխանակ լաջն, լուսավոր ծառուղիով ակումբ գը-
 նալու, միշտ ընտրում եր ամենանեղ և ամենամութ փողոցնե-
 րը, վորոնց վերջում լերեւում են գետի չարագուշակ ալիքները



և այդպիսով ճանապարհը յերկարացնում համարյա ամբողջ
 քաղաքի միջով: Խեղճ մարդը միշտ սպասում եր, վոր ահա
 այդ ծուռ փողոցներից մեկի անկյունում, գիշերվա խավարի
 միջից նրանք յետևից հարձակում կգործեն իր վրա: Գլուխս
 կտամ, վոր նրանցից վոչ մեկը վողջ չեր պրծնի նրա ձեռքից,
 բայց անի ու տես, վոր բախտը յերբեք և վոչ մի անգամ չեր
 արժանացնում նրան իր ցանկացած հանդիպման: Ամբողջ ճա-

նապարհի վրա մի շուն, մի հարբած մարդ անդամ չէր հանդիպում, վռչինչ...

Սակայն յերեմն պատահում էր կեղծ տաղնապ։ Հանկարծ նրա ականջին դիպչում էյին քայլերի և խոսակցության խուլ ձայներ... «Ուղարկություն», — ասում էր Տարտարենն ինքն իրեն, կանգ առնելով, նայելով խավարի մեջ, նա կռանում ու ականջը կայնում էր գետնին, հնդիկներին սովորության համաձայն։ Քայլերն ավելի ու ավելի մոտենում են. խոսակցության ձայներն ավելի վորոշակի յեն դառնում... ալիքւկ կասկած չի կարող լինել, վոր նրանք մոտենում են, վոր յեկողները նրանք են... Տարտարենն արդեն աչքերը կրակ կտրած, հեմալով, հովազի նման ինքն իր վրա կծկվում է, պատրաստվելով խուլանալ, արձակելով իր ոտամի աղաղակը... յերբ մեկ էլ հանկարծ խավարի միջից տարասկոնցու մեղմ ու բարի մի ձայն կանչում էր.

— Եհե, ալդ դիւ յես, Տարտարեն... Բարիկուն, Տարտարեն։ Անեծք։ Բանից դուրս եր դալիս, վոր յեկողը դեղավաճառ Բեդյուքեն է, վորն իր ընտանիքով վերադառնում էր Կոստեկալի մոտից, վորտեղ նրանք յերգել էյին իրենցը։

— Բարի յերեկո, բարի յերեկո, — մրթմրթում էր Տարտարենը կատաղած, վոր սխալվել է, և ձեռնափայտը բարձր դնած կորչում էր գիշերային մթության մեջ։

Հասնելով ակումբի դռան մոտ, անլիհեր Տարասկոնցին, դեռ մի քանի բողբ ներս չէր մտնում, ալլ դռան առաջ անց ու դարձ էր անում... Վեհջապետ հողնած նրանց սպասելուց և համողվելով, վոր նրանք ալլեւ չեն յերեւա, նա մի վերջին սուր ակնարկ էր ձգում մթության մեջ և բարկացած մրմընջում. «վռչինչ... վռչինչ... յերբեք վռչինչ»։

Ալդ ասելով քաջ Տարասկոնցին մտնում էր ներս և սկսում էր իր սովորական թղթախաղը հրամանատարի հետ։

ՅԵՐԿՈՒ ՏԱՐՏԱՐԵՆՆԵՐԸ

Բաց ինչպես եր յեղել, սատանան տանի, վոր արկածների սիրահար, ճանապարհորդությունների և վտանգների համար հոգի տվող Տարասկոնցի Տարտարենը վռչ մի անդամ վոտքը դուրս չէր դրել Տարասկոնցի։

Փաստն այն էր, վոր մինչև քառասունհինգ տարեկան հասակը մեր անլիհեր Տարասկոնցին իր ծննդավայրից դուրս,

վոր՝ մի տեղ դեռ չեր գիշերել: Նա մինչև անգամ չեր կատարել նշանավոր ճանապարհորդությունը դեպի Մարսել, թեև Մարսել գնալը մի տեսակ պարտք է ամեն մի պրովանսացու համար: Նա հազիվ է ճանաչում Բոկերը, թեև Բոկեր գնալու համար հարկավոր է միայն մի կամուրջ անցնել, բայց այդ անիծած կամուրջն էլ այնքան յերկար է և միևնույն ժամանակ այնքան խախտտ, գետն էլ այդ տեղում այնքան լալն ու խոր է, վոր գիտե՞ք... Տարտարենն ավելի լավ եր համարում ման գալ հաստատ հողի վրա:

Բանն այն է, պետք է խոստովանվել, վոր մեր հերոսի մեջ ապրում էին յերկու իրարից բոլորովին տարբեր բնավորություններ. «Յես զգում եմ իմ մեջ յերկու անձնավորություն» — ասել է յեկեղեցու հայրերից չգիտեմ վոր մեկը: Նույնը կարող եր ասել նաև Տարտարենը, վորը կրում եր իր մեջ յերկու ասպետ Դոն-Կիխոտի վոգին, նույն ասպետական ձրգալուները, նույն հերոսական իդեալը, նրա խելագարութան հասնող վիպական նույն արկածասիրությունը: Դժբախտաբար նա չուներ հռչակավոր հիդալգոյի նիհար և վոսկրոտ կազմվածքը, այդ յերևութական մարմինը, վորի դեմ անզոր էին նյութական կյանքի հարվածները, վոր կարող եր քսան գիշեր առանց զրահ հանելու պառկել չոր գետնի վրա և քառասուն ութ ժամ անցկացնել միայն մի բուռը բրինձով... Տարտարենն ընդհակառակը բոլորովին այլ կազմվածքի տեր մարդ եր. նրա մարմինը շատ գեր եր, շատ ծանր, շատ զգալուն, շատ փափուկ ու քնքուշ, սովորած քաղքենու պահանջներին և ախորժակներին: Մի խոսքով Սանչո-Պանսայի նման հաստ փորով և կարլիկ վոտներով:

Դոն-Կիխոտը և Սանչո-Պանսան միևնույն անձնավորության մեջ. կարող եք յերևակայել, թե վորքան դժվար պետք է լիներ նրանց համար ապրել միևնույն հարկի տակ: Ի՞նչ ճակատամարտեր, ինչպիսի յերկպառկություն: Ահա մի օրհալոգ, վոր արժանի յե Լուկիանի կամ Սենտ-Եվրեմոնի¹⁾ գրիչին, մի խոսակցություն, վոր տեղի յե ունենում Տարտարեն-Կիխոտի և Տարտարեն-Սանչոյի միջև:

Տ ա ր տ ա ր Ե ն - Կ ի խ ո ս ք վոգեվորված Գուստավ Եմարի պատմություններով, գոռում եր. «Յես գնում եմ»:

1) Լուկիան — հին հռոմեական յերգիծաբան. Սենտ-Եվրեմոն ֆրանսիացի գրող (1610—1703): Մ. Խ.

Տ ա Ր Տ ա Ր Ե Ն - Ս ա մ չ ո ն, մտածելով միայն հողացավի մասին, պատասխանում էր. «Յես մնում եմ»:

Տ ա Ր Տ ա Ր Ե Ն - Կ ի խ ո ս ր (սաստիկ վոզկորված).— Տարտարեն, ծածկիր ճակատդ փառքի պսակով:

Տ ա Ր Տ ա Ր Ե Ն - Ս ա մ չ ո ն (բոլորովին հանդարտ).— Տարտարեն, ծածկվիր ֆլանելով, կմրսես:

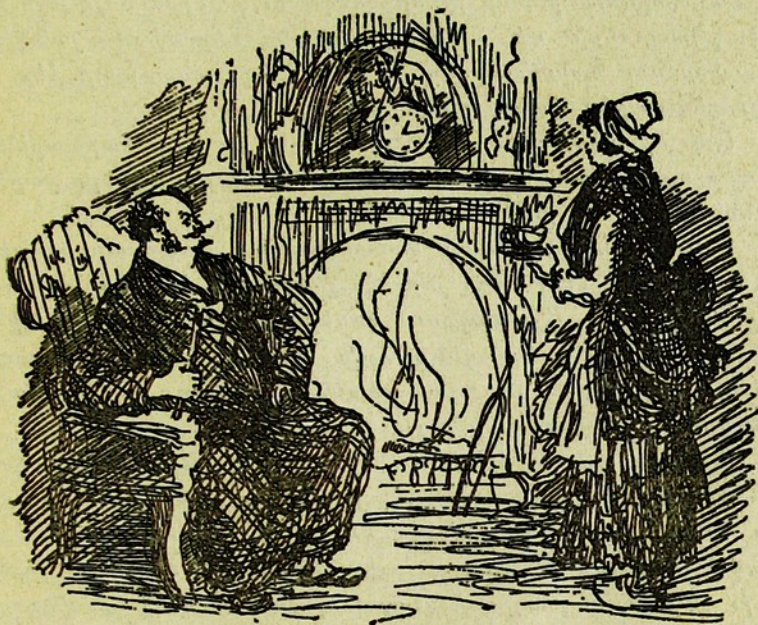
Տ ա Ր Տ ա Ր Ե Ն - Կ ի խ ո ս (ավելի վոզկորված).— Ի՞նչ սքանչելի յերկհարվածյան հրացաններ, լուստոներ...

Տ ա Ր Տ ա Ր Ե Ն - Ս ա մ չ ո ն (ավելի և ավելի հանդարտ).— Ի՞նչ հրաշալի բրդե բաճկո՞ւններ, ի՞նչ տաք գուլպաներ, ի՞նչ ապահով գլխարկներ:

Տ ա Ր Տ ա Ր Ե Ն - Կ ի խ ո ս (բոլորովին կատաղած).— Կացի՛ն, մի կացին տվե՛ք ինձ:

Տ ա Ր Տ ա Ր Ե Ն - Ս ա մ չ ո ն (աղախնին ձայն տալով).— Ժանեթ, շո՛վ գոլադս բեր:

Յեկ ապա ներս և մտնում Ժանեթը— բերելով սքանչելի



շոկողադ, տաք-տաք, անուշահոտ, հետն ել քաղցրահամ ա-
նիտոնի կարկանդակներ, վորոնց տեսքն անասելի խինդ ե
պատճառում Տարտարեն-Սանչոյին, խլացնելով Տարտարեն-
հիխտտի բողոքները:

Ահա թե ինչպես եր յիդել, վոր Տարասկոնցի Տարտարենը
յերեք գուրս չեր լսկել Տարասկոնից:

ՅԵՎՐՈՊԱՑԻՆԵՐԸ ՇԱՆՀԱՅՈՒՄ:—ԲԱՐՁՐ ՎԱՃԱՌԱԿԱ-
ՆՈՒԹՅՈՒՆ:—ԹԱԹԱՐՆԵՐ:—ՄԻԹԵ ՏԱՐԱՍԿՈՆՑԻ ՏԱՐ-
ՏԱՐԵՆԸ ԽԱԲԵԲԱ ՅԵ:—ՄԻՐԱԺ:

Սակախ մի անգամ քիչ եր մնացել, վոր Տարտարենը
մեկներ, այն ել մի շատ հեռավոր ճանապարհորդության:

Յերեք տարասկոնցի լեղբայրներ Գարսիո-Կամյուս ա-
նունով, վորոնք հաստատված էին Շանհայում, նրան առա-
ջարկում էին կառավարիչ լինել իրենց այնտեղի առևտրական
դրասենյակներից մեկում: Այդ առաջարկությունը պետք ե
վոր Տարտարենի սրտով լիներ—ընդարձակ գործունեյություն,
գործակատարների մի ամբողջ բանակ, հարաբերություններ
Ռուսաստանի, Պարսկաստանի և Ասիական Թյուրքիայի հետ և
վերջապես բարձր վաճառականություն:

Այդ «բարձր վաճառականություն» խոսքը Տարտարենն
այնպես եր արտասանում, վոր մարդ ակամայից աչքերը բարձ-
րացնում եր դեպի յերկինք...

Գարսիո-Կամյուսների վաճառատունը բացի այդ ունե-
րալն առավելությունը, վոր յերբեմն ընդունում եր թաթարների
«այցելությունը»: Այդ դեպքում դռներն իսկույն փակում էին,
բոլոր գործակատարները զենք էին վերցնում, հյուպատոսա-
կան դրոշակը պարզում և պատուհաններից բամբ—բամբ սկսում
էին կրակել թաթարների վրա:

Ավելորդ ե ասել, թե ինչպիսի վոգեկորությամբ Տարտա-
րեն-հիխտտը կպավ այդ առաջարկության. բայց դժբախտա-
բար Տարտարեն-Սանչոն ուրիշ կերպ եր նալում գործին և
վորովհետև վերջինի ձայնն ավելի գորավոր եր, ուստի և գործը
գլուխ չեկավ: Տարտարենի գնալու լուրն ամբողջ քաղաքում
խոսակցության առարկա յեր դարձել: Կոնստ, թե չի գնա. գրադ
եմ գալիս, վոր այն, գրադ եմ գալիս, վոր վնչ: Տարտարենը

վերջիվերջո չգնաց, բայց չնայելով դրան, այդ դեպքը մեծապես բարձացրեց նրա պատիվը: Շանհայ գնալու մտադրութունն ունենալ, կամ թե արդեն գնացած լինել—այդ միևնույն բանն եր տարասկոնցիներին համար: Տարտարենի գնալու մասին ալնքան շատ խոսեցին, վոր վերջապես իրենք ել սկսեցին հավատալ, վոր նա արդեն գնացել ու վերադարձել ե: Այնուհետև շատ անգամ ակումբում տարասկոնցի պարոններն ամենալուրջ կերպով տեղեկութուններ եյին հարցնում նրանից Շանհայի, ալնտեղի սովորութիւնների, կլիմայի, ոպիումի և բարձր վաճառականութեան մասին:

Տարտարենն ել, վոր շատ կարգացած և տեղյակ եր ամեն բանից, հաճույքով պատասխանում եր այդ բոլոր հարցերին և հաղորդում եր ամենամանրամասն տեղեկութիւններ:

Բանը վերջացավ նրանով, վոր մեր բարեմիտ հերոսը ինքն ել գրեթե սկսեց հավատալ, թե Շանհայում յեղել ե, և յերբ արդեն հարյուրերորդ անգամ պատմում եր թաթարների հարձակումների մասին, նա շատ բնական կերպով ավելացնում եր. — «Այն ժամանակ բոլոր գործակատարներն զենք բաժանեցի, հյուպատոսական դրոշակը պարզեցի և պատուհաններից բժւմ բժւմ սկսեցինք կրակել թաթարների վրա»: Այդ ասելով ամբողջ ակումբը սարսուռում եր:

— Ուրեմն ձեր Տարտարենն անամոթ ստախոսին մեկն եր:

— Վհչ, ամենեկին: Տարտարենը ստախոս չեր...

— Յեթե ստախոս չեր, ապա միթե չգիտէր, վոր ինքն ամենեկին Շանհայում չի յեղել:

— Իհարկե գիտեր, միայն թե...

Միայն թե խնդրեմ լավ լսեք հետևյալը. արդեն ժամանակ ե, վոր մի անգամ ընդմիջտ պարզենք, թե ինչից ե ծագել ստախոսի այն համբավը, վոր հյուսիսի մարդիկ վերագրում են հարավայիններին: Հարավում ստախոսներ չկան, վոչ Մարսելում, վհչ Նիմում, վհչ Թուլուզում, վոչ ել Տարասկոնում: Հարավի մարդը չի ստում, այլ սխալվում ե, խաբվում: Նրանց ասածը միշտ ել ճշմարիտ չե, բայց նրան ալնպես ե թվում, վոր ճշմարիտ ե... Նրա ստախոսութիւնը ստախոսութիւնն չե, այլ մի տեսակ միրաժ...

Այո, մի տեսակ միրաժ: Գնացեք հարավ և այն ժամանակ դուք կհասկանաք, թե ինչ եմ ուզում ասել: Դուք ինքներդ

կնկաւեք, վոր ալդ զարմանալի յերկրում արեցն ամեն բան կարծեք կերպարանափոխում եւ և բնականից ալելի մեծ եւ ցույց տալիս: Դուք կնկաւեք, վոր Պրովանսի ալդ փոքրիկ բլրակները, վորոնք Մոնմարտրի¹⁾ բլրակից մեծ չեն, ձեր աչքում մի-մի հսկա լեռներ են յերևում, դուք կտեսնեք Նիմի Գառան-կյունի տունը²⁾—ճարտարապետական մի փոքրիկ գոհար, վորը նույնքան մեծ եւ յերևում, վորքան Փարիզի Նոտր-Դամը:

Մի խոսքով, չեթե հարավում ստախոս կա, այդ միակ ստախոսն արեն եւ ինչ բանի վոր նա դիպչում եւ, այդ բանը ձեր աչքում աճում ու մեծանում ե... Ասացեք խնդրեմ, ինչ եր Սպարտան իր փառքի որերին—խակապես մի գյուղաքաղաք, կամ թե Աթենքը, ամենաշատն այժմյան մի դավառական քաղաքի չափ, և սակայն նրանք այնքան մեծ քաղաքներ են յերևում մեր աչքին պատմութեան մեջ: Ահա թե ինչեր ե անում արեւ...

Սրանից հետո այլևս ինչ զարմանալու բան կա, վոր մի-ենույն արեւի տակ՝ Տարասկոնում հանդերձանքի պաշտոնաթող կապիտան Բրավիդան հրամանատար Բրավիդա յե դառնում, շաղգամն ել բաորբաբ ե դառնում և Շանհայ գնալ ցանկացող մի մարդ արդեն գնացած ու վերադարձած ե համարվում:

ՄԻՏԵՆԻ ԳԱԶԱՆԱՆՈՑԸ:—ԱՏԼԱՍՅԱՆ ԼԵՌՆԵՐԻ ԱՌՓՈՒԾԸ ՏԱՐԱՍԿՈՆՈՒՄ: ԱՀՌԵԼԻ ՅԵՎ ՀԱՆԴԻՍԱՎՈՐ ՏԵՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ:

Այժմ, յերբ մենք նկարագրեցինք արդեն Տարասկոնցի Տարտարենի մասնավոր կյանքը ալն շրջանում, յերբ փառքը դեռես չեր համբուրել նրա ճակատը և չեր պսակել ալն դաբավոր դափնիներով,—այժմ յերբ մենք պատմեցինք այդ հերոսական կյանքը համեստ միջավայրում, նրա ուրախութիւնները և վշտերը, նրա յերազներն ու հուլսերը, ժամանակ եւ, վոր անցնենք նրա պատմութեան նշանավոր եջերին և ալն արտակարգ

1) Մոնմարտր— Փարիզի թաղամասերից մեկը: Մանոք. խմբ.

2) Գառանկյունի տունը— հռոմեացիների ժամանակ կառուցված շէնք Ֆրանսիայի Նիմ քաղաքում, ճարտարապետական գեղեցիկ հուշարձան եւ Մ. խ.

պատահարին, վորը պիտի առաջ մղեր նրա. անորինակ ճակատագիրը:

Մի յերեկո, յիւր զինավաճառ Կոստեկալդի մոտ հավաքվածներին Տարտարենը բացատրում և ցույց եր տալիս այն ժամանակ նոր հնարված ասեղնավոր հրացանի գործածութունը, հանկարծ դուռը բացվեց և զլխարկի հերոսներից մեկը գլուխը կորցրած ներս մտնելով աղաղակեց. «Առյժծ... առյժծ...»: Մի ընդհանուր սարսափ, իրարանցում և շփոթ տիրեց ամենքին: Տարտարենը պատրաստվեց սվինամարտի, իսկ Կոստեկալդը վազեց դուռը փակելու: Բոլոր կողմերից շրջապատեցին վորսորդին, հարց ու փորձ արին և ան ինչ իմացան: Միտենի գազանանոցը, վորը բաղկացած եր մի քանի բռաններից, փոկերից, կոկորդիլոսներից և մի հատ սքանչելի ատլասյան առյժծից, — վերադառնալով Բոկերի տոնավաճառից Վաճաճայնել եր, մի քանի որով կանգ եր առել Տարասկոնում և հաստատվել եր ղղյակի հրապարակում:

Ատլասյան առյժծը Տարասկոնում. ալդ մի չտեսնված ու չլսված բան եր Տարասկոնի համար: Մի տեսնելիք, թե ինչպիսի հպարտությամբ իրար եյին նայում զլխարկի քաջասիրտ վորսորդները. նրանց առնական դեմքերը փալլում ելին ուրախութունից և նրանք լուռ ու մունջ սեղմում եյին իրար ձեռքը:

Հուզմունքն այնքան սաստիկ եր, վոր խոսք չեյին գտնում իրենց զգացմունքն արտահայտելու համար...

Նույնիսկ Տարտարենը: Դժգույն և սրտադող, ասեղնավոր հրացանը դեռևս ձեռքին բռնած, նա հաշվեսեղանի մոտ կանգնած խորասուզվել եր ծանր մտքերի մեջ... Ատլասյան առյժծ: Այստեղ իրենից յերկու քայլ հեռու, առյժծ. այսինքն ամենահերոսական, ամենակատաղի կենդանին, գազանների թագավորը, նրա յերազների առարկան, զլխավոր գործող անձը այն իդեալական խմբի, վորն այնքան գեղեցիկ դրամաներ եր խաղում իր յերևակայության մեջ:

Կենդանի առյժծ, աստված իմ:

Այն ել Ատլասյան լեռներից: Այդ արդեն չափազանց եր Տարտարենի համար:

Արլունը խփեց նրա յերեսին, աչքերը փայլատակեցին, շղաճիգ շարժումով նա ուսին ձգեց ասեղնավոր հրացանն ու դի-

մելով հանդերձանքի նախկին կապիտան քաջասիրտ հրամանատար Բրավիդային, վորոտաձայն ասաց.

— Հապա պնանք տեսնենք ի՞նչ բան ե, հրամանատար:

— Բն, բն իմ հրացանը, իմ ասեղնավոր հրացանն ել եք տանում,— յերկշտ կերպով ասաց խոհեմ Կոստեկալը, բայց Տարտարենն արդեն շուտ եր յեկել մյուս փողոցը և գլխարկի վարորդները հետևում էյին նրան:

Յերբ նրանք հասան գազանանոցը, այնտեղ արդեն ահադին բազմություն եր հավաքվել: Տարասկոնի քաջասիրտ ժողովուրդը, վոր յերկար ժամանակ առիթ չեր ունեցել ներկա լինելու ցնցող տեսարանների, այժմ խուժել եր դեպի Միտենի գազանանոցը: Հաստիկ տիկին Միտենը չափազանց գոհ եր: Ալժիրական տարազով, թևերը մինչև արմուկները բաց և վոտներին յերկաթյա ապարանջաններ անց կացրած, նա մի ձեռքում բռնել եր մի խարազան, իսկ մյուս ձեռքում մի կենդանի, բայց փետրաթափ վառելի: Նշանավոր տիկինը սիրալիր կերպով ընդունում եր տարասկոնցիներին, և վորովհետև նա ել փրկեալի մկամենք ուներ, ուստի վոչ պակաս հաջողություն եր վայելում, քան իր ձեռնասուռն գազանները:

Տարտարենի գալը, հրացանն ուսին դրած, սարսուռ ազդեց բոլորին:

Բարի տարասկոնցիները, վորոնք հանդարտ սրտով զբոսնում էյին վանդակների առաջ անդին, առանց վախի, առանց նուհիսկ վտանդի մասին մտածելու. հանկարծ սարսափի բնական մղում զգացին, յերբ տեսան, վոր մեծ Տարտարենը ահռելի զենքն ուսին գազանանոց մտավ: Ուրեմն վախենալու պատճառ կար, վոր նրանց հերոսն ալդդեա... Մի ալնթարթում վանդակների առաջը դատարկվեց: Յերեխաները վախից լաց էյին լինում, տիկինները նայում էյին դռներին: Դեղավաճառ Բեզյուքեն ծլկվեց, պատճառաբանելով, վոր գնում ե հրացանը վերցնելու...

Սակայն Տարտարենի բռնած դիրքը փոքր առ փոքր սիրտ տվեց ներկաներին: Հանդարտ ու վեհ, գլուխը բարձր պահած, անվեհեր տարասկոնցին շրջեց վողջ գազանանոցը, առանց կանգ առնելու անցավ ծովառյուծի ավազանի մոտով, մի արհամարհական հայացք ձգեց թեփով լիք յերկար արկղի վրա, վորի մեջ բոա ոճր մարսում եր իր հում վառելիք և վերջապես յեկավ ու կանգ առավ առյուծի վանդակի առաջ... Ահռելի և

հանդիսավոր տեսակցություն. Տարասկոնի առյուծը և Ատլաս-
յան լեռների առյուծը դեմ աւ դեմ կանգնած...

Մի կողմից Տարտարենը կանգնած, սրունքի մկանները
լարած, յերկու ձեռքով ամուր հրացանին հենված, իսկ մյուս
կողմից առյուծը, մի հսկայական առյուծ, փռված հարդի վրա,
աչքերը թարթելով, դեմքի բուրբ արտահայտությամբ, ահագին
դունչը դրած թաթերի վրա: Յերկուսն ել հանդարտ են ու նա-
յում են իրար:

Յեւ զարմանալի բան: Առյուծը, վոր մինչև այդ հանդարտ
իր տեղը պառկած եր, վեհ արհամարհանքով եր նայում տարաս-
կոնցիներին վրա, հանկարծ կատաղեց: Չգիտես ասեղնավոր հը-
րացանի տեսքն եր նրան գրգռողը, թե նա զգաց իր ցեղի վո-
խերիմ թշնամու ներկայությունը: Նախ և առաջ նա ուղնդները
փռթկացրեց, խուլ մռնչաց—ձիրանները բացեց և թաթերը ձը-
գեց. հետո նա վեր կացավ տեղից, բարձրացրեց գլուխը, բաշը
թափահարեց, ահագին յերախը բաց արավ, ահռելի մի մռնչ-
չյուն արձակեց ուղիղ Տարտարենի լերեսին:

Մարտափելի մի աղաղակ պատասխանեց նրան: Խեղճը կորց-
րած տարասկոնցիները խուժեցին դեպի դուռը: Կանաչը, լերեխա-
ներ, բեռնակիրներ, գլխարկի վորսորդները, բոլորը, նույնիսկ
հրամանատար Բրավիդան... միայն Տարասկոնցի Տարտարենը տե-
ղից չչարժեց... Նա հաստատ ու վճռական կանգնել եր վանդա-
կի առաջ. նրա աչքերը փայլատակում էին և դեմքին լերևում
եր ալն ահավոր ծամածռութիւնը, վորին ծանոթ եր ամբողջ
քաղաքը:

Փոքր ինչ հետո, լերը գլխարկի վորսորդները նրա բռնած
դիրքից և վանդակի լերկաթյա ձողերի ամրությունից քաջա-
լերված կամաց-կամաց սկսեցին մոտենալ իրենց պետին, նրանք
պարզ լսեցին, վոր Տարտարենն աչքն առյուծի վրա սեղեղելով
մըթմըթում եր:

— Ահա իսկական վորսը, այո:

Այդ ամբողջ որը Տարասկոնցի Տարտարենն այլևս վոչինչ
չասաց...

ՄԻՐԱԺԻ ԶԱՐՄԱՆԱԼԻ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ

Այդ ամբողջ որը Տարասկոնցի Տարտարենն այլևս վոչինչ չա-
սաց, բաց ինչ վոր ասել եր խեղճը, այն ել արդեն շատ ու
շատ եր...

Մյուս ուրն ամբողջ քաղաքում արդեն լուր եր տարածվել էր Տարտարենը մի քանի որից ուղևորվում է Ալֆիլ առյուծներ վորսալու Դուք ամենքդ ել վկա յեք, սիրելի ընթերցողներ, վոր մեր հերոսն այդ մասին շշուկ անգամ չեր հանել, բայց գիտեք էլի, միտաժը...

Մի խոսքով ամբողջ Տարասկոնը միայն այդ ուղևորութան մասին եր խոսում:

Ջրոսավալում, ակումբում, Կոստեկալի խանութում մարդիկ հուզված մոտենում էին իրար և հարցնում.

— Դիտե՞ք նորութիւնը... ասում են...

— Ի՞նչ նորութիւն, Տարտարենի գնալը չլինի...

Միակ մարդը Տարտարենն եր, վոր ամենքից շատ զարմացավ, լերբ լսեց, թե ինքը շուտով պիտի ուղևորվի Աֆրիկա: Բայց նայեցեք, թե ինչեր ե անում փառասիրութիւնը: Փոխանակ պարզապես պատասխանելու, վոր ինքն ամենեվին մտադրութիւն չունի Տարասկոնից հեռանալու, առաջին անգամ, լերբ այդ մասին ղիմեցին իրեն, նա անորոշ կերպով պատասխանեց...

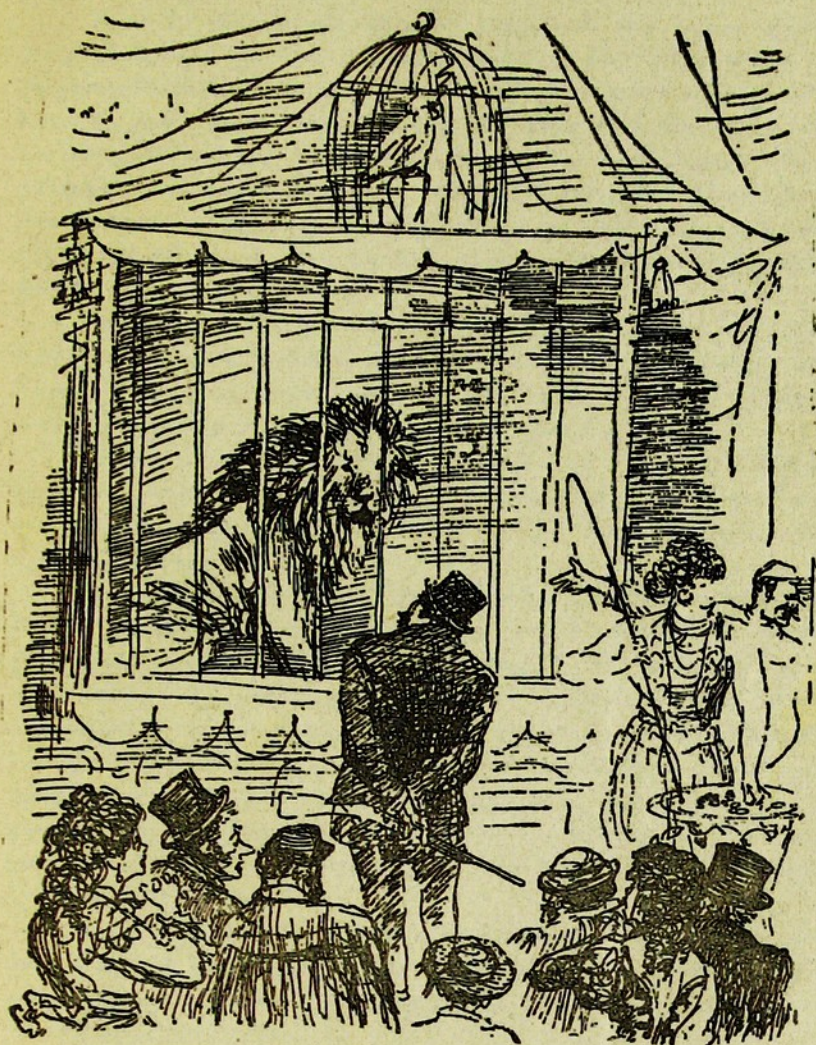
— Հըմ, ճշմարիտ, լես ինքս ել չգիտեմ...

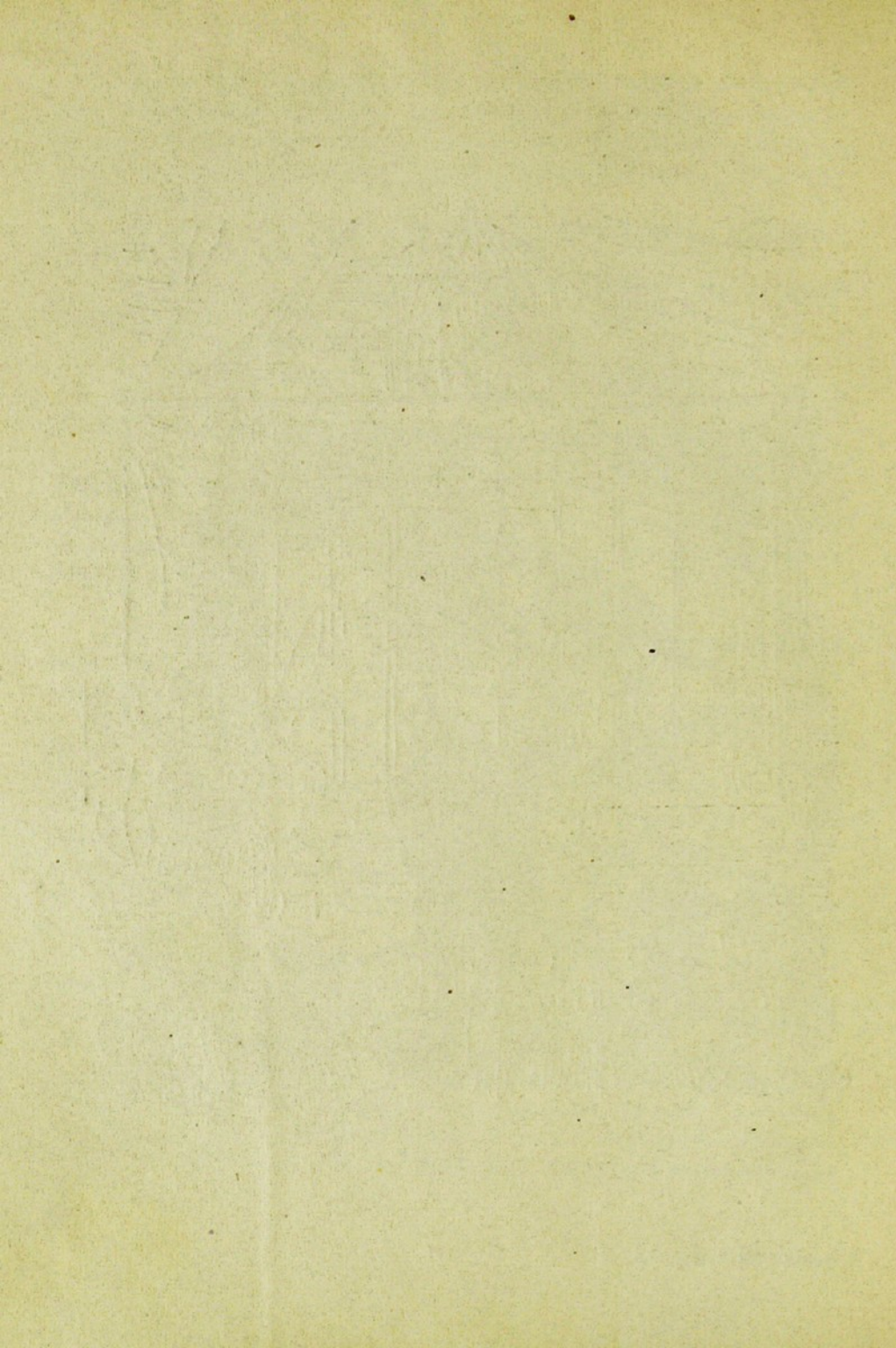
Յերկրորդ անգամ արդեն մի քիչ ավելի ընտելանալով այդ մտքի հետ, նա պատասխանեց. «Հավանական է», իսկ յերրորդ անգամ թե՛ «Այդ հարցը վճռված է»:

Վերջապես մի յերեկո ակումբում և Կոստեկալի մոտ, մի քիչ տաքացած փունջից, կեցցեաներից և լուսավորութիւնից, հարբած այն հաջողութիւնից, վոր նրա ուղևորութան լուրն ունեցել եր ամբողջ քաղաքում, տարաբախտ մարդը հանդիսավոր և պաշտոնական կերպով հայտարարեց, վոր արդեն ձանձրացել ե գլխարկի վորսորդութիւնից և կարճ ժամանակից հետո պետք է ուղևորվի Ատլասյան լեռներն առյուծներ վորսալու...

Այս հայտարարութիւնն ընդունվեց վորոտալի կեցցեաներով: Այնուհետեւ էլի փունջ լսեցին, սեղմեցին իրար ձեռքեր, գրկախառնվեցին և մինչև կես գիշեր լապտերներով լուսավառութիւն սարքեցին բաղբաբի փոքր տան առջև:

Սակայն Տարտարեն՝ Սանչոն բնավ գոհ չեր այս բոլորից: Աֆրիկա ուղևորվելու և առյուծներ վորսալու միտքն առաջուց արդեն սարսուռ եր ազդում նրան, և տուն մտնելով, մինչդեռ պատուհանների տակ թնդում էին ուրախության աղաղակները,





նա կատաղորեն հարձակվեց Տարտարեն-Կիխոտի վրա, անվանելով նրան խելագար, ցնդված, անխոհեմ, լեռակի հիմար, մեկ առ մեկ թվելով այդ ուղևորության բոլոր աղետները՝ նավաբեկություն, հողացավ, տենդ, փորհարինք, սև ժատնախտ, փղախտ, և այլն, և այլն...

Զուր եր Տարտարեն-Կիխոտը լերգվում, վոր զգուշ կլինի, տաք կհազնվի, իր հետ կվերցնի բոլորը, ինչ անհրաժեշտ է։ Տարտարեն-Սանչոն վոչինչ չեւ ուզում լսել։ Խեղճ մարդը տեսնում եր իրեն արդեն առկուծների ճանկերի մեջ հոշոտված, անապատի ավազների տակ թաղված, ինչպես հանգուցյալ Կամբլուռը¹⁾։ Տարտարեն-Կիխոտը հաղիվ կարողացավ նրան փոքր ինչ հանգստացնել, բացատրելով, վոր այդ ուղևորությունը դեռ ապագայի խնդիր է, վոր դեռևս շտապելու բան չկա և վոր վերջապես նրանք դեռևս տանն են։

Հալտնի բան է, վոր այդ տեսակ ուղևորության չեն ձեռնարկում, առանց նախազգուշական վորոշ միջոցներ ձեռք առնելու։ Մարդը հո թռչուն չէ, վոր վեր կենա ու թռչի, գնալուց առաջ դեռ պետք է իմանա, թե ուր է գնում...

Նախ և առաջ Տարասկոնցին ցանկացավ կարգալ աֆրիկյան մեծ ճանապարհորդների պատմությունները, Մունզո-Պարկի, Կայեյի, դոկտոր Լիվինգստոնի, Հանրի, Դյուվերիեյի ուղեգրությունները։

Դրանցից նա իմացավ, վոր յերևելի ճանապարհորդները հեռավոր արշավանքներ կատարելուց առաջ նախորոք վարժվում էյին տանել յեվ քաղց, և՛ ծարավ, և՛ հոգնածություն, և՛ ամեն տեսակ զրկանքներ։ Տարտարենն ուղեց հետևել նրանց որինակին և այդ որվանից՝ սկսած նա կերակրվում եր «յեփած ջրով»։ «Յեփած ջուրը» Տարասկոնում նշանակում է մի քանի կտոր հաց թրջած տաք ջրով՝ մի գլուխ սխտորի, ուրցի և դափնե տերեվի հետ միասին։ Ինչպես տեսնում եք ուժեղ շատ խիստ եր. հեշտ է յերևակայել, թե խեղճ Սանչոն ինչպես եր յերեսը թթվեցնում։

Յեփած ջրով հրապուրվելու հետ միասին Տարտարենն ըսկսեց նաև մի շարք ուրիշ գործնական վարժություններ։ Այսպես որինակ հոգնածության վարժվելու համար նա յուրաքան-

1) Հնադարյան Պարսկաստանի Թագավորը (529-522 մեր թվ. առաջ), Ծ. խմբ.

չյուր առավոտ յոթ թե ութ անգամ անընդհատ պատվում եր-
քաղաքի շուրջը, յերբեմն արագ քայլերով, յերբեմն մարմնա-
մարզական քայլով, արմունկները կողքերին սեղմած և յերկու
հատ փոքրիկ սպիտակ քար բերանը դրած, ինչպես անում եյին
հները:

Հետո գիշերվա ցրտին, մառախուղին և ցողին վարժվելու
համար նա ամեն լերեկո դուրս եր գալիս պարտեզ և հրաքանն
ուսին բաղնաքի յետևում դարան մտած կանգնում եր մինչև
գիշերվա ժամը տասը—տասնըմեկը...

Յեվ վերջապես քանի Միտենի գազանանոցը Տարասկոնումն
եր, գլխարկի վորսորդները Կոստեկալդի մոտից ուշ ժամանակ
տուն դառնալիս գիշերվա մթության մեջ տեսնում եյին խոր-
հըրդավոր մի ստվեր, վոր հանդարտ քայլերով անցողաբձ եր
անում գազանանոցի առաջ:

Այդ Տարասկոնցի Տարտարենն եր, վոր վարժվում եր գի-
շերվա մթության մեջ առանց դողալու ականջ դնել առյուծի
մոռնյուններին:

ՈՒՂԵՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ԱՌԱՋ

Մինչդեռ Տարտարենը զբաղված եր այդ հերոսական վար-
ժություններով, ամբողջ Տարասկոնն աչքը հառել եր նրան:
Այլևս ուրիշ վոչնչով չեյին զբաղվում: Գլխարկի վորսորդու-
թյունը խիստ ընկել եր, իսկ ռոմանսները մոռացության եյին
սովել: Բեզուքեյի դաշնամուրը մրափում եր կանաչ ծածկոցի
տակ՝ վրան սատկած ճանճերով, վորոնք փորերը վեր բարձ-
րացրած. չորացել էլին: Տարտարենի ուղևորութունը կանգնեց-
րել եր ամեն ինչ:

Պետք եր տեսնել Տարասկոնցու հաջողությունը սալոն-
ներում: Նրան ձեռքից-ձեռք խլում, գողանում, փոխ եյին
վերցնում: Տիկիկներն իրենց համար մեծագույն պատիվ եյին
համարում, յերբ Տարտարենի հետ թևանցուկ գնում եյին
Միտենի գազանանոցը և առյուծի վանդակի առջև կանգնած
լսում եյին նրա բացատրություններն այդ ահեղի գազանների
վորսորդության մասին, թե ռւբ պետք ե նշան բռնել, քանի
քայլ հեռավորությունից, ինչ վտանգներ կարող են պատա-
հել և ալլն, և ալլն:

Տարտարենը տալիս եր բոլոր բացատրությունները: Նա
կարդացել եր Ժյուլ Ժերարի գիրքը և այնպես լավ տեղյակ եր

առյուծի վորսորդության, վոր կարծես իրոք վորսացել եր: Դրա համար ել նրա նկարագրությունը շատ կենդանի և պերճախոս եր դուրս գալիս:

Բայց Տարտարենն ուղղակի աննման եր դառնում այն յերեկոները, յերբ նա ճաշկերույթի յեր նախազահ Լադեվելի, կամ քաջ հրամանատար, հանդերձանքի նախկին կապիտան Բրավիդայի տանը: Յերբ սուրճը ներս ելին բերում, ներկաներն աթոռները մոտեցնում ելին իրար և նրան պատմել ելին տալիս իր ապագա վորսորդությունների մասին...

Այն ժամանակ, արմունկները սփռոցի վրա դրած, քիթը մոկկոլի բաժակի մեջ, մեր հերոսը հուզված ձայնով սկսում եր նկարագրել այն բոլոր վտանգները, վոր սպասում ելին նրան այնտեղ: Նա պատմում եր անվերջ դարանակալություններն անլուսին գիշերներին, նկարագրում եր ժանտահոտ ճահիճները, դափնե-վարդի տերևներով թռնավորված գետերը, ձյունը, կիզիչ արևը, կարիճները և մորեխների տեղատարափը: Նա նկարագրում եր նմանապես Ատլասյան առյուծների կյանքը, նրանց կռվելու յեղանակները, նրանց անորինակ ուժը և կատաղությունը՝ եգեթին վորոններու շրջանում:

Հետո ինքն իր պատմությունից վորդեորված, վեր եր կենում, ցատկում եր սեղանատան մեջտեղը և սկսում եր կամ առյուծի նման մռնչալ, կամ հրացանի նման վորոտալ և կամ վըճ—վըճ թռչող գնդակների ձայներ հանել, զանազան շարժումներ անելով, գոռալով, աթոռները տապալելով...

Հյուրերը գունատվում ելին. տղամարդիկ իրար յերես նայելով, գլուխները թափ ելին տալիս, տիկիներն աչքերը փակում և ճչում ելին, ծերունիները ռազմականորեն թափահարում ելին իրենց ձեռնափայտերը, իսկ հարևան սենյակում վաղ քնած յերեխաները, հանկարծ զարթնելով այդ մռնչյուններից և կրակոցներից, սկսում ելին վախից լաց լինել և մայրիկ, մայրիկ կանչել:

Սակայն առաջոժ Տարտարենը դեռևս չեր մեկնում:

ՍՐՈՎ ԿՈՎԵՑԵՔ, ՊԱՐՈՆՆԵՐ, ՍՐՈՎ... ՅԵՎ ՎՈՉ
ԳՆԴԱՍԵՎՈՎ

Արդյոք նա իրոք մտադիր եր ուղևորվելու... Ահա փափուկ մի հարց, վորին Տարտարենի պատմագիրը դժվար թե կարողանար պատասխանել...

Ճշմարտութիւնն այն է, վոր Միտենի գաղանանոցը լերեք ամիս եր արդեն, ինչ հեռացել եր Տարասկոնից, իսկ առյուծների վորսորդը դեռևս պինդ նստած եր իր տեղում... Շատ կարելի յէ նմանապես, վոր մեր պարզամիտ հերոսը, մի նոր միրաժով խաբւած, կարծում եր, թե արդեն գնացել է Ալժիր։ Շատ կարելի յէ, վոր նա իր ապագա վորսորդութիւնները միշտ պատմելով, յերևակայում եր, վոր այդ ամենն արդեն նա կատարել է, ինչպես վոր բոլորովին անկեղծ կերպով յերևակայում եր, թե յեղել է Շանհայում, պարզել է հյուպատոսական դրոշակը և պատուհաններից բժում—բժում կրակել է թաթարների վրա։

Բայց դժբախտաբար, յեթե այս անգամ ել Տարտարենը միրաժի գոհ եր յեղել, նույնը չի կարելի ասել տարասկոնցիների մասին։ Յերեք ամիս սպասելուց հետո, յերբ տեսան, վոր նա տեղից չի շարժւում, սկսեցին քրթմնջալ։

— Այս ել Շանհայ գնալու բանը դարձավ,—ասաց մի որ Կոստեկալդը ժպտը յերեսին և այդ խոսքերը իսկույն տարածվեցին ամբողջ քաղաքում, վորովհետև ալլևա վոչ վոք չեր վրստահում Տարտարենին։ Միամիտները, վախկոտները և Բեզյուքեյի նման մարդիկը, վորոնք մի լլից ել փախչում եյին և առանց աչքերը փակելու չեյին կարող հրացան արձակել, այդ տեսակ մարդիկ ավելի ևս անողոք եյին։ Ակումբում, հրապարակում, ամեն տեղ նրանք մոտենում եյին խեղճ Տարտարենին և ծաղրական դեմքով հարցնում.

— Հ՞ը, ինչ յեղավ, գնալդ յժրբ ե...

Կոստեկալդի խանութում նրան ել մտիկ տվող չկար։ Գըլխարկի վորսորդներն ուրանում ելին իրենց պետին։

Հետո եպիգրամներ մեջտեղ չեկան։ Նախագահ Լադեվեզը, վոր իր ազատ ժամերը մեկ-մեկ նվիրում եր գաղառական մուսաներին, տեղական բարբառով մի յերգ հորինեց, վոր մեծ ընդունելութիւն գտավ։ Այդ յերգի մեջ հիշվում եր մի նշանավոր վորսորդ վարպետ Ժերվե անունով, վորի առեւելի հրացանը պիտի բնաջինջ աներ Աֆրիկայի բոլոր առյուծներին։ Դժբախտաբար այդ անիծած հրացանը մի տարրորինակ կազմութիւն ունեւր—միշտ լցվում եր, բայց յերբեք չեր կրակում¹⁾).

1) Այստեղ ֆրանսերէնում բառախաղ է. «il ne partait jamais» նշանակում է նաև չես յերբեք չեր մեկնում).

դուք իհարկե հասկանում եք ակնարկությո՞ւնը...

Կարճ ժամանակամիջոցում այդ յերգն այն աստիճանի ժողովրդական դարձավ, վոր յերբ Տարտարենն անցնում եր, բեռնակիրները և իր տան առջևի կոշիկ սրբողները խմբովին յերգում եյին.

Վարպես Ժեովեյի հրացանը
Միտ լցվում ե, միտ լցվում,
Վարպես Ժեովեյի հրացանը
Յերբեք չի կրակում, չի կրակում:

Միայն այս յերգում եյին հեռվից, նկատի ունենալով մեր հերոսի կրկնակի մկանները:

Ո՛վ տարասկոնյան դյուրափոփոխ բնավորություն...

Մեծ Տարտարենն այնպես եր ձևացնում, վոր վոչինչ չի տեսնում, վոչինչ չի լսում, սակայն այդ խուլ և թունավոր պայքարը խորը կերպով խոցոտում եր նրա սիրտը: Նա զգում եր, վոր Տարասկոնը դուրս ե պրծնում իր ձեռքից, ժողովրդի համակրությունն անցնում ե ուրիշներին, և այդ բանը սոսկալի տանջում եր նրան:

Ո՛ր, ինչ քաղցր ե ժողովրդականությունը, սակայն վորքան դառն ե, լերբ կորցնում ես այն...

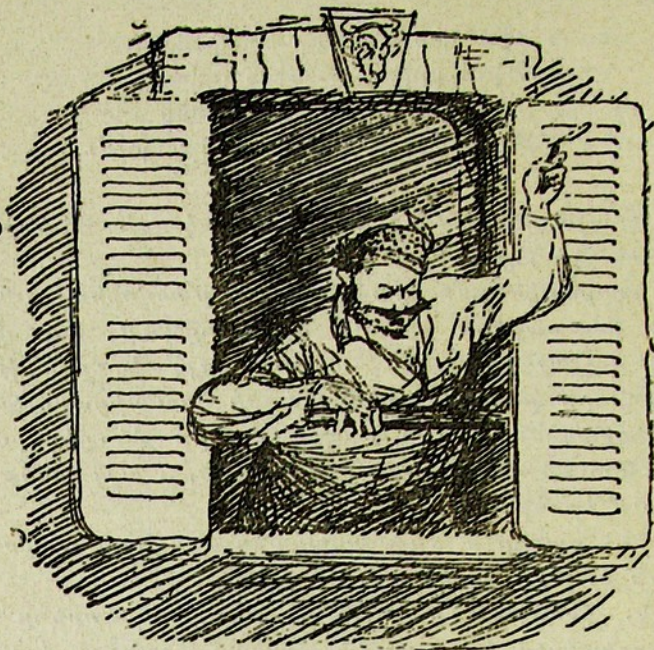
Բայց, չնայած իր տանջանքին, Տարտարենը ժպտում եր և շարունակում իր առաջվա խաղաղ կյանքը, կարծես թե վոչինչ չի պատահել:

Բայց լերբեմն-յերբեմն այդ ուրախ անհոգության դիմակը, վորով նա հպարտությունից ծածկել եր իր դեմքը, հանկարծակի վայր եր ընկնում և այն ժամանակ ծիծաղի փոխարեն նրա դեմքի վրա կարգացվում եյին զալրույթ և դառն կսկիծ...

Այսպես, մի առավոտ, լերբ կոշիկ սրբող փոքրիկները նրա լուսամուտի տակ յերգում եյին «Վարպես տ Ժեովեյի հրացանը», այդ ստահակների ձայնը հասավ Տարտարենի ականջին այն ժամանակ, յերբ նա հալելու առաջ նստած ածիլվում եր (Տարտարենը միըրուք եր պահում, բայց վորովհետև նրա մազը շուտ շուտ ե բսնում, նա ստիպված ե խնամք տանել միըրուքին):

Մեկ եւ հանկարծ պատուհանը շրճիկ բացվեց և Տարտա-
րենը շապկանց, գլուխը լաթով փաթաթած, սապոնի սպիտակ
փրփուրը յերեսին, ածելին ձեռքում ճոճելով, ահարկու ձայնով
վորոտաց.

— Սրով կռվեցեք, պարոններ, սրով, և վոչ գնդասեղով:



Գեղեցիկ խոսքեր, արժանի պատմութեան եջերը զարդա-
րելու, միայն ափսոս, վոր ուղղված եյին աշխարհի ստահակնե-
րի, վորոնք հաղիվ իրենց ներկի արկղների չափ լինեյին և վո-
րոնք միանգամայն անկարող եյին սուր վերցնելու:

ԱՅՆ ՄԱՍԻՆ, ԹԵ ԻՆՉ ԽՈՍՎԵՑ ԲԱՈԲԱԲԻ ՏՆԱԿՈՒՄ

Այդ ընդհանուր ուրացութեան մեջ միայն բանակն եր,
վոր դեռևս հավատարիմ եր մնացել Տարտարենին:

Բաջասիրտ հրամանատար Բրավիդան, հանդերձանքի նախ-
կին կապիտանը, շարունակում եր նույն հարգանքը ցույց տալ

նրան: «Դա՛ լաղամարդ է» — ասում էր նա համառորեն, և այդ կարծիքը, կարծեմ ավելի արժեք ունեւր, քան դեղավաճառ Բեզլուքեյին... Վոչ մի անգամ քաջասիրտ հրամանատարն ամենաթեթեւ ակնարկ չեւր արեւ աֆրիկյան ճանապարհորդութեան մասին, սակայն, յերբ հասարակութեան խորտունջն սկսեց ավելի սաստկանալ, նա եւ վճռեց խոսել:

Յեւ մի անգամ մի յերեկո, յերբ թշվառ Տարտարենը մենակ իր առանձնասենյակում նստած, խորասուզվել էր տխուր մտքերի մեջ, մեկ եւ հանկարծ ներս մտավ հրամանատարը Վուրջ դեմքով, սեւ ձեռնոցները հագին, մինչև վիզը կոճկված:

— Տարտարեն, — արտասանեց նախկին կապիտանը հեղինակավոր ձայնով, — Տարտարեն, պետք է մեկնել: Յեւ նա մնաց կանգնած դռան մեջ խստադեմ և վեհ՝ ինչպես ինքը՝ պարտականութեւնը:

Տարասկոնցի Տարտարենը հասկացավ «պետք է մեկնել» բառերի ամբողջ իմաստը:

Դուրսը թուրքած վեր կացավ տեղից, քնքշութեամբ լի մի հայացք ձգեց իր սիրուն, լուսավոր առանձնասենյակին, լայն ու փափուկ բազկաթոռին, գրքերին, գորգերին, պատուհանների մեծ և սպիտակ վարագոյններին, վորոնց յետէն որորվում էին փոքրիկ պարտեզի ծառերի ճյուղերը. հետո մոտենալով քաջասիրտ հրամանատարին, բռնեց նրա ձեռքը, ամուր սեղմեց և արտասովախառն, բայց հպտատուն ձայնով ասաց.

— Յես կմեկնեմ, Բրավիրդա:

Յեւ նա կատարեց իր խոստումը, միայն թե վոչ իսկույն... վորովհետև հարկավոր էր դեռ ճանապարհի պատրաստութեւն տեսնել:

Ամենից առաջ նա Բոմպարին պատվիրեց լերկու հատ պղնձապատ ահագին սնդուկ — վրան մի յերկար տախտակ հետեյալ մակագրութեամբ.

ՏԱՐԱՍԿՈՆՑԻ ՏԱՐՏԱՐԵՆ

Ձեռքերի արկղ

Սնդուկները պղնձով պատելու և մակագրութեւնը փորագրելու գործը շատ ժամանակ խլեց: Նա պատվիրեց նաև ճա-

Նապարհորդական մի հրաշալի ալբոմ — իր որագիրը և ճանապարհի տպավորութիւնները գրի առնելու համար, վորովհետեւ վորքան եւ մարդ առլուծ վորսալով զբաղված լինի, նա աջնուամենայնիվ ճանապարհին մտքեր կունենաւ:

Այնուհետեւ նա Մարսելից բերել տվեց մի ամբողջ բնական սերմի պաշարեղեն, բուլլոն պատրաստելու տաքիւտներ, մինոր տեսակի վրան, վոր մի բոլորովն բացվում ու ծալվում էր, ծովային կոշիկներ, յերկու հատ հովանոց, մի անձրեանոց վերարկու և կապույտ ակնոցներ աչքերը բորբոքումից պահպանելու համար: Վերջապես դեղալաճառ Բեդլուքեն պատրաստեց նրա համար մի փոքրիկ, շարժական դեղարան լի սպեղանիներով, կամֆարալով, քացախով և այլ դեղերով:

Խեղճ Տարտարեն. բոլոր այդ պատրաստութիւնները նա տեսնում էր վոչ թե իր համար, այլ Տարտարեն-Սանչոյի ցասումը մեղմացնելու համար: Այն որից, յերբ ուղևորութիւնը վերջնականապես վճռվել էր, Սանչոն այլևս գիշեր ու ցերեկ դադար չուներ:

ՈՒՂԵՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆ

Վերջապես հասավ հանդիսավոր որը, մեծ որը:

Վաղ առավոտից ամբողջ Տարասկոնը վոտքի վրա յեր, խռնված Ալինիոնի ճանապարհի վրա և բառաբի փոքրիկ տնակի շուրջը:

Մարդիկ բարձրացել էին պատուհանները, կտուրների ու ծառերի վրա. Ռոնայի նավաստիները, բեռնակիրները, կոշիկ սրբողները, քաղքենիները, կտավագործուհիները, մանածագործուհիները, ակումբի բոլոր անդամները, մի խոսքով ամբողջ քաղաքը: Կային նաև Բոկերից լեկածներ, վորոնք անցել էին կամուրջով:

Շրջակայքի պարտիզպանները, հաստ կտավով ծածկված սայլերով, այգեգործները — նստած ժապավեններով, զանգուլակներով դարդարված սիրուն ջորիների վրա, և նույնիսկ մի քանի սիրուն աղջիկներ յեկած Արլից, նստած իրենց սիրեկանների հետ՝ կամարգլան գորշ ձիերի գավակին, գլխներին կապած յերկնագույն ժապավեն:

Այդ անագին բազմութիւնն իրար հրելով խռնվում էր Տարտարենի դռան մոտ, այն աննման պարոն Տարտարենի, վորը գնում էր թուրքերի աշխարհը առլուծներ վորսալու:



Տարասկոնցիները համար Ալփիրը, Աֆրիկան, Հունաստանը, Պարսկաստանը, Տաճկաստանը, Թյուրքիան, Միջագետքը այդ բոլորը միասին կազմում են մի շատ անորոշ՝ գրեթե առասպելական աշխարհ, վորն ընդհանուր անունով կոչվում է Թյուրքիա կամ ուղղակի Թուրքեր։

Այդ թոհ ու բոհի մեջ գլխարկի վորսորդներն անց ու դարձ եյին անում իրենց պետի հաղթանակով հպարտ, գլուխները բարձր բռնած, և իրենց հետևը գծում եյին փառավոր ակոսներ։

Բառբարի տան առաջ կանգնած եյին յերկու խոշոր սայլեր։ Ժամանակ առ ժամանակ դուռը բացվում էր և ներսում յերևում եյին մի քանի մարդիկ, վորոնք ծանրախոհ զբոսնում եյին փողբրիկ պարտեզում։ Մարդիկ դուրս եյին բերում ճամբրուկներ, սնդուկներ, արկղներ, պալուսակներ և դարսում եյին սայլերի վրա։

Յուրաքանչյուր կապոցը դուրս բերելիս ամբոխն իրար եր անցնում և բարձր ձայնով տալիս էր իրերի անունը։

— Այդ շարժական վրանն է... այդ պաշարեղենն է... այդ դեղարանն է... սրանք ել զենքերի արկղերն են...

Յեւ գլխարկի վորսորդները սկսում եյին բացատրութուններ տալ։

Հանկարծ ժամը տասին մոտ մի մեծ շարժում սկսվեց բազմության մեջ։ Պարտեզի դուռը ճռնչաց և բացվեց։

— Նա յե..., նա յե... — գոռացին ամեն կողմից։

Այ՛ո. նա ինքն էր, վոր կար...

Յերբ նա լերկաց շեմքի վրա, լսվեց լերկու զարմացական բացականչութիւն.

— Թուրք է, թուրք...

— Ակնոցներ ել ունի...

Տարասկոնցի Տարտարենն, իրոք Ալփիր ուղևորվելով, պարտք էր համարել ալփիրական զգեստ հագնելու. նա հագել էր մի լսյն սպիտակ շալվար, կարճ բաճկոնակ մետաղյա կոճակներով, մեջքին կապել էր չափազանց լայն և կարմիր գոտի, վիզը բաց, ճակատն ածիլած, գլխին դրած մի ահագին ֆես լերկարկապտագուլյն փնջով։ Բացի դրանից նա ամեն մի ուսին դրել էր մի-մի ծանր հրացան, մի ահագին վորսի դանակ խրել գոտու մեջ, փորի վրա ել մի հառ փամփուշտի պալուսակ և մի ատրճանակ ել կողքից կախել։ Ահա բոլորը...

Բայց ներողութիւն, լես մոռացաւ ակնոցները—մի գուլգ հսկայական կապույտ ակնոցներ, վորոնք շատ տեղին ելին, փոքր ինչ մեղմացնելով մեր հերոսի ահռելի կերպարանքը:

— Կեցցե՛ Տարտարենը... Կեցցե՛ Տարտարենը, — մռնչաց ամբոխը:

Մեծ մարդը ժպտաց, բայց ձեռքով չբարեկեց, վորովհետեւ հրացանները խանգարում ելին: Բացի արդէն ալ շատ լալ եւ հասկանում ժողովրդականութեան գինը: Շատ կարելի յե, վոր արդէն ըրալեյին նա իր սրտի խորքում անխնայ եւ իր սոսկալի հայրենակիցներին, վորոնք ստիպում ելին նրան մեկնել, թողնել արդէն սիրուն տնակը իր սպիտակ պատերով, կանաչ փեղկերով... Բայց յերեսանց իհարկեւ արդէն յուր չեւ տալիս:

Հանդարտ եւ հպարտ, թեւ փոքր ինչ գունատված, նա դուրս յեկավ փողոց, նալեց սայլերին եւ տեսնելով, վոր ամեն բան կարգին ե, իր քայլերն ուղղեց դեպի յերկաթուղու կայարանը, առանց գոնե մի անգամ գլուխը դեպի բաղրաբի տնակը դարձնելու: Նրա լետեկից քայլում ելին հանդերձանքի նախկին կապիտան քաջասիրտ հրամանատար Բրավիդան, նախագահ Լադեմկեզը, աշուհետեւ գլխավաճառ Կոստեկալը եւ բոլոր գլխարկի վորսորդները. դրանց լետեկից սայլեր, հետո ժողովուրդը:

Կառամատուցի առաջ նրան սպասում եւ կայարանապետը — 1830 թվի աֆրիկյան արշավանքի հին մասնակիցը, վորը մի քանի անգամ ջերմագին սեղմեց նրա ձեռքը:

Փարիզ—Մարսել ճեպընթացը դեռ չեւ յեկել: Տարտարենը եւ իր շքախումբը մտավ կայարանի դահլիճը: Բազմութեան առաջն առնելու համար կայարանապետը փակել տվեց կայարանի մուտքը:

Քառորդ ժամի չափ Տարտարենը ճեմում եւ դահլիճում շրջապատված գլխարկի վորսորդներով: Նա խոսում եւ նրանց հետ իր ճանապարհորդութեան, իր վորսորդութեան մասին եւ խոստանում եւ մորթիներ ուղարկել նրանց համար: Ամեն մեկն շտապում եւ իր անունը գրել տալ նրա հուշատետրում, ինչպես հերթի յեն գրվում պարահանդեսի ժամանակ:

Հանգիստ եւ զվարթ, ինչպես Սոկրատը թույնը խմելու ըրալեյին, անվեհեր տարասկոնցին յուրաքանչյուրին մի-մի աշուղ խոսք, մի-մի ժպիտ եւ նվերում: Նա խոսում եւ պարզ, սիրալիր. կարծես թե մեկնելուց առաջ նա կամենում եւ իր լետեկից թողնել հմայք, վշտակցութիւն, բարի հիշատակներ:

Ասելով իրենց պետի այդ հրաժեշտի խոսքերը, բոլոր գլխարկի վորսորդների աչքերը լցվում էին արցունքով, մի քանիսն ել, ինչպես որինակ նախագահ Լադեվեզը և դեղավաճառ Բեդյուսեն, սաստիկ խղճահարվում էին...

Ժողովուրդը դրսում կանգնած, վանդակների արանքից նայում էր և անդադար աղաղակում.

— Կեցցե՛ Տարտարենը...

Վերջապես զանգը հնչեց... շոգեկառքի խուլ դղրդոցը և սուր շշակը Թնդացրին կամարները... դեպի վագոն, դեպի վագոն:

— Գնաս բարձր, Տարտարեն... Գնաս բարձր, Տարտարեն:

— Մնաք բարով ամենքդ ել,— ասաց մեծ մարդը և հանձին քաջասիրտ հրամանատար Բրավիդայի գրկեց և համբուրեց իր սիրելի Տարասկոնը:

Հետո արագ առաջ սլացավ և մտավ վագոններից մեկը, վորը լիքն էր փարիզեցիներով, վորոնք քիչ էր մնում վախից Թուլանային, տեսնելով այդ տարօրինակ մարդուն այնքան հրացաններով ու ատրճանակներով ծանրաբեռնված:

ՄԱՐՍԵՅԼԻ ՆԱՎԱՀԱՆԳԻՍՏԸ:— ԴԵՊԻ ՆԱՎ, ԴԵՊԻ ՆԱՎ

186... Թվի դեկտեմբերի 1-ին, կեսօրվա մոտ, ձմեռային մի գեղեցիկ ու պայծառ օր, մարսեցիներն իրենց Կանեբյերի¹⁾ վրա զարմանքով նկատեցին մի «թուրք» պոռ, մի այնպիսի թուրք, վորի նմանը նրանք յերբեք չէին տեսել, թեև վկա յե աստված, վոր Մարսեյում թուրքեր քիչ չեն պատահում:

Հարկ կամ արդյոք ասելու, վոր հիշյալ թուրքը Տարտարենն էր, Տարասկոնցի Տարտարենը, վորը քայլում էր ծովափի յերկայնքով, յետևից—զենքի արկղները, իր դեղարանը, իր կոնսերվի պաշարեղենները: Նա գնում էր դեպի Տուլաշ ընկերության նավամատուցը՝ նստելու «Զուլավ» կոչված նավը, վոր նրան պիտի տաներ այնտեղ:

Ականջները դեռևս լեցուն տարասկոնցիների աղմկալի ծափահարություններով, հարբած պայծառ արևից, ծովի բուլբուլից, Տարտարենը քայլում էր լերեսին լուսավառ մի Ժպիտ, հրացան-

1) Մարսեյի գլխավոր փողոցը: Մ. Խմբ.

ներն ուսին, գլուխը բարձր բռնած և լայն բացած աչքերով դիտում եր Մարտելի հրաշալի նավահանգիստը, վորը նա տեսնում եր առաջին անգամ, և վորը նրան շլացնում եր... Ոեղճ մարդը կարծես լերազի մեջ եր: Նրան թվում եր, թե՛ ինքը Սինբադ-Նավաստին¹⁾ և և շրջում ե ֆանտաստիկական այն քաղաքներից մեկում, վորոնց նմանը շատ կա «Հազար ու մեկ գիշերների» մեջ:

Կայմերի մի անծայրածիր անտառ: Ծածանում եյին բոլոր պետութունների դրոշակները—ռուսական, հունական, շվեդական, թուրքական, ամերիկյան... Նավամատուցի քարափին կպած նավերը, նոր ժամանած առագաստանավերը— խիտ-խիտ կանգնած եյին սվինների շարքի պես: Առագաստանավերի վրա յերևում եին քանդակված հավերժահարսներ, աստվածուհիներ, սուրբ կույսեր և այլ քանդակներ, վորոնց անունով կոչվում ե նավը. այս ամենը մաշված ծովի ջրից, բորբոսնած, փտած, թաց:

Յերբեմն նավերի արանքում յերևում եր ծովի մի կտոր, կեղտոտ, կարծես ծածկված ձեթով: Կայմերի և առագաստակալների միջև ծովային արորիկների լերաֆներ գեղեցիկ սպիտակ բծեր եյին կազմում կապույտ յերկնակամարի վրա, փոքրիկ նավաստիներն իրար ձայն ելին տալիս բոլոր լեզուներով:

Նավամատուցի վրա, ոճառի գործարանից հոսող կանաչագույն թանձր, պղտոր, ձեթով և սոդալով ծածկված առվակների միջև լիտում եր մաքսատան պաշտոնյաների, կոմիսիոներների, բեռնակիրների մի բազմութուն:

Շուրջն— անճոռնի պատրաստի հագուստեղենի խանութներ, բարակներ, վորտեղ նավաստիներն իրենց համար կերակուր եյին պատրաստում, ծխամորճ վաճառողներ, մարդիկ, վորոնք ծախում եյին կապիկներ, թուփակներ, պարան, առագաստի կտավ ու հազար ու մի արտառոց մանր-մուսն իրեղեններ, խառնիխուռն՝ հին հրադեններ, վոսկեզոծ խոշոր լապտերներ, հինավուրց խարիսխներ կոտրած ատամներով, հին նավասարք, ժանգոտած ճախարակներ, ժան Բարտի և Դյուգե—Տրուենի ժամանակից մնացած ծովային հեռադիտակներ: Ոեցեմորթ վաճառող կանայք պպկած իրենց ապրանքի առաջ անասելի աղ-

1) «Հազար ու մեկ գիշերների» հեքյաթային հերոսներից մեկը Նունն ե:

մուկ ելին բարձրացնում: Նավաստիներն անցնում էին ձեռքերին կպրի ամաններ, ծխացող կձուճներ, խոշոր զամբյուղներ լի ծովալիճ կակղամորթ կենդանիներով, վորոնց տանում էին լվանալու աղբուրների պղտոր ջրով:

Չորս կողմը կրտաված էին ահագին քանակությամբ ամեն տեսակի ապրանքներ — մետաքսեղեն, հանքանյութեր, փայտեղեն, արճիճ, մահուդ, շաքար, Արևելքի և Արևմուտքի խառնուրդ, հյուանդական պանրի խոշոր կույտեր, վոր ձենովացի կանայք իրենց ձեռքով ներկում էին կարմիր գույնով:

Ավելի հեռուն հացահատիկի նավահանգիստն էր: Այստեղ բռնակիրները դատարկում էին ցորենի պարկեր: Վոսկեզույն հեղեղի նման ցորենը հոսում էր կապտավուն փոշու ամպի մեջ: Կարմիր ֆեսավոր մարդիկ մաղում էին ցորենը կաշվե խոշոր մաղերով և բարձում սալերի վրա, վորոնց լետևից քայլում էր կանանց և յերեխաների մի բազմութուն՝ ձեռքին ավելներ և զամբյուղներ... Ել ավելի հեռու — նավաշինարանն է, վորտեղ կողքի վրա պառկած մեծ նավերը մաքրվում են նրանց կպած ծովային խոտերից. առաքաստակներն ընկած են ջրի մեջ, ռետինի հոտ, հյուանների խլացուցիչ աղմուկ, վորոնք նավի կողերը պատում էին պղնձի շերտերով:

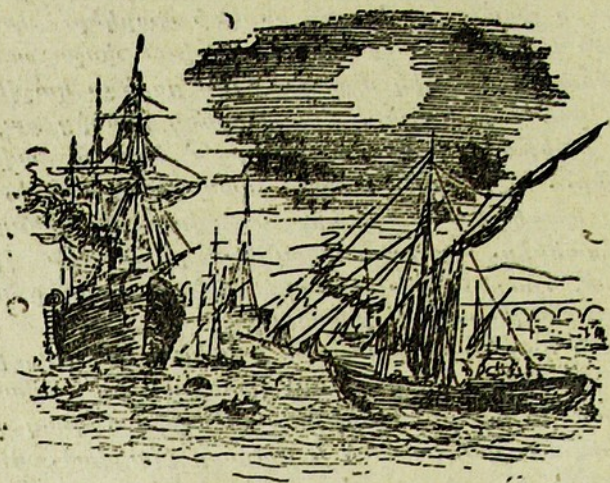
Յերբեմն կայմերի արանքում բացվում էր մի լուսավոր շերտ, այն ժամանակ Տարտարենը տեսնում էր նավահանգստի մուտքը, նավերի աշխույժ լերթեկը. Մալտա մեկնող մի անգլիական ֆրեգատ, զարդարված և մաքուր լվացված, վրան դեղին ձեռնոցներ. հազած սպաներով, կամ թե մարսելիական մի խոշոր առաքաստանավ, վորը պարանն արձակում է գոռոցների, հայհոյանքների մեջ, իսկ նավի հետևում կանգնած նավապետը ռենդինգոտով և մետաքսե գլխարկով, հրամաններ է տալիս պրովանսական բարձառով: Ահա նավեր, վորոնք սլանում են բոլոր առաքաստները պարզած: Ուրիշները, դեռ հեռվում, գալիս են դանդաղորեն — արևի լույսի մեջ, կարծես լողում են ողում:

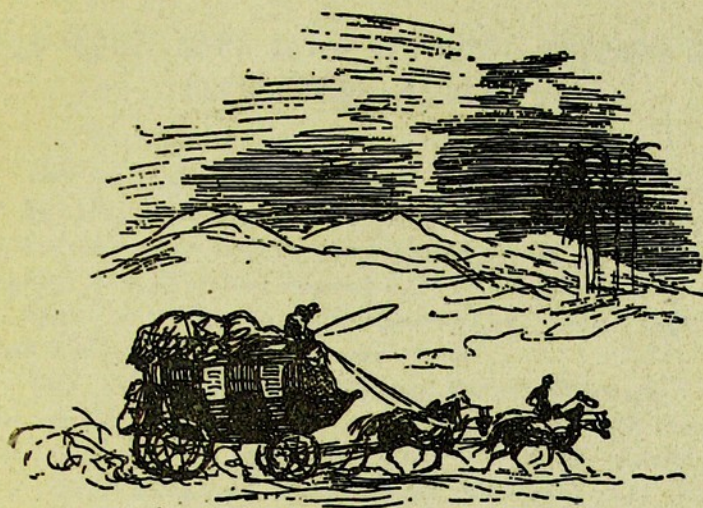
Ամբողջ ժամանակ տիրում էր մի ահեղ ժխոր, սալերի դղրդոց, շոգենավերի սուլոցներ, թմբուկի և փողի ձայներ Սեն — Ժան և Սեն — Նիկոլա լամրոցներից, զանգի ղողանջ բոլոր յեկեղեցիներից: Այս բոլորի վրա մխտարալ¹⁾, վորը վերցնում

1) Միտարալ — ուժեղ և ցուրտ քամի, վոր փչում է հյուսիսից կամ հյուսիս-արևելքից հարավային Ֆրանսիայում: Մ. խմբ.

առնում եւ այս բոլոր աղմուկները, ժխորը, ցնցում եւ, խառնում
 էր սեփական ձայնին, կազմելով մի դժոխալիկ լերաժշտութիւն,
 վայրենի, հերոսական ինչպէս ճանապարհորդութեան հաղթական
 ֆանֆար, վոր մարդու մեջ տենչանք եւ արթնացնում մեկնել, գնալ
 հեռու, հեռու, թեւեր առնել և թռչել:

Ահա այս գեղեցիկ լֆանֆարի հնչյունների տակ եր, վոր
 անվեհեր Տարտարները նազ նստեց առյուծների յերկիրը մեկ-
 նելու համար:





ՅԵՐԿՐՈՐԴԻ ԴՐՎԱԳ

ՅՈՒՐՔԵՐԻ ԱՇԽԱՐՀՈՒՄ

ԾՈՎԻ ՎՐԱ:—ՖԵՍԻ ՀԻՆԳ ԴԻՐՔԵՐԸ:—ՅԵՐՐՈՐԴ ՈՐՎԱ
ՅԵՐԵԿՈՅԱՆ:—ՈԳՆԵՑԵՔ:

Յես կուզեյի, սիրելի ընթերցող, լինել նկարիչ, այն ել մեծ նկարիչ, վորպեսզի կարողանալի այս յերկրորդ դրվագի սկզբում ձեր աչքի առաջ պատկերացնել այն հինգ տարբեր դիրքերը, վոր ընդունեց Տարասկոնցի Տարտարենի ֆեսը՝ «Զուավ» նավով Ֆրանսիայից Ալժիր կատարված լերեք որվա ծովային ճանապարհորդության ժամանակ:

Նախ յես ցույց կտայի ձեզ այդ ֆեսը— ճանապարհ ընկնելու պահին՝ հերոսական և հպարտ կերպով նստած տարասկոնյան այդ գեղեցիկ գլխի վրա: Հետո յես ցույց կտայի ձեզ այն— նավահանգստից դուրս գալու ժամանակ, յերբ «Զուավը» սկսեց պարել ալիքների վրա: այս անգամ արդեն ֆեսն արտահայտում եր սառսուռ, զարմանք և ծովալին հիվանդության նախազգացում:

Այնուհետև Լիոնի ծովածոցում, յերբ հետզհետե նավը դուրս եր գալիս բաց ծով, իսկ ալիքներն ավելի անհանգիստ եյին դառնում, յես ցույց կտայի ձեզ, թե ինչպես այդ ֆեսը պայքարի յեր մտնում փոթորկի հետ, ցցվում հերոսի գանգի վրա և նրա կապույտ բրդե փունջը ծառանում եր դեպի վեր ծովալին մառախուղի և մրրիկի մեջ... Զորրորդ դիրք. յերեկոյան ժամը 6-ին, յերբ յերևացին Կորսիկայի ափերը, տարաբախտ ֆեսը թեքվում եր նավի կողքից ցած և խղճալիորեն նայում և հետազոտում եր ծովը... Վերջապես հինգերորդ և վերջին դիրքը— նավի փոքր խցում, մի նեղ անկողնի վրա, վորը պահարանի արկղի տեսք ունեւր, ինչ վոր անձև և անմխիթար բան թավալվում ե տնքալով բարձի վրա: Դա

Ֆեսն ե, ուղեւորութեան սկզբի հերոսական ֆեսը, վորն այժմ հապել ե ծոպավոր թասակի խղճալի վիճակին և մինչև ականջները խրվել ե սփրթնած և ջղաճիգ մի հիվանդի գլխի վրա:

Ո՛ր, լեթե տարասկոնցիները տեսնելին իրենց մեծ Տարտարենին պառկած պահարանի արկղի նմանող անկողնու մեջ, կիսամութ, մռայլ խցիկում, նավի խոհանոցի և թաց փալտի հոտով ապականված ծանր և սիրտ խառնող ողի մեջ, յեթե նրանք լսելին, թե ինչպես եր նա խռնացնում նավի պտուտակի յուրաքանչյուր հարվածին, հինգ րոպեն մի անգամ թեյ եր պահանջում և մանկական թույլ ձայնով հայհոյում սպասավորին, — անշուշտ նրանք պիտի զղջային, վոր ստիպել են նրան ճանապարհ ընկնելու... Հավատացնում եմ պատմագրի ազնիվ խոսքով, վոր խղճալի յեր մեր անբախտ «թուրքի» վիճակը: Ծովի հիվանդությունից հանկարծակի յեկած՝ թշվառ, ժամանակ չեր ունեցել արձակելու մեջքի ալժիրական գոտին, վոչ ել ազատվելու իր սպառազինությունից: Հաստ կոթով վորսի դանակը սեղմում եր նրա կուրծքը: Ատրճանակի կաշվե պատյանը տրորում եր նրա կողքը և այս բոլորին վորպես լըրացում — Տարտարեն-Սանչոն ել մյուս կողմից եր անդադար տրտնջում և հայհոյում:

— Հիմար, տեղն ե... յես քեզ չեցի ասում... Հը՛, ուզում եիր անպատճառ Աֆրիկա գնալ... Համեցեք, ալդ ել քեզ Աֆրիկան, ինչպես ե...

Բայց ամենից ատելին այն եր, վոր մինչդեռ Տարտարենը տնքում եր իր փոքրիկ խցի մեջ, այնտեղ—ընդհանուր դահլիճում մյուս ուղեւորներն անդադար ծիծաղում, ուտում, խմում, յերգում և թուղթ եյին խաղում: «Զուսվի» վրա այս անգամ կար ուրախ և բազմամարդ հասարակություն, սպաներ, վորոնք գնում էլին միանալու իրենց զորամասերին, թեթե կանայք, թափառական դերասաններ, մի հարուստ մահմեդական, վոր վերադառնում եր Մեքքայից, Չերնոգորիայի մի իշխան, խիստ կատակաբան, վորը նմանեցնում եր Ռավելին և Ժյուլ—Պերեյին...

Դրանցից և վոչ մեկին ծովը չեր բռնում և նրանք ամբողջ ժամանակ շամպայն ելին խմում «Զուսվի» նավապետի հետ, վոր մի շատ ուրախ և քեֆ սիրող մարսեցի յեր Բարբառու անունով և յերկու կին եր պահում— մեկը Մարսելում, մյուսն Ալժիրում:

Տարտարենն իր մտքում անիծում եր այդ սրիկաներին, վորոնց ուրախությունը կրկնապատկում եր նրա տանջանքը:

Վերջապես լերերորդ որը կեսորից հետո մի արտասովոր շարժում սկսվեց նավի վրա, վոր ստիպեց մեր հերոսին սթափվել թմրությունից: Զանգը հնչում եր, լսվում եր նավաստիների ծանր կոշիկների աղմուկը:

— Մեքենան դեպի առաջ, մեքենան դեպի լեռ,— գոռում եր նավապետ Բարբասուն խոպոտ ձայնով:

Հետո լսվեց— «մեքենա, ստոպ», հանկարծակի մի ցնցում և հետո ուրիշ վոչինչ... և նավը կանգ առավ, ճռճվելով ջրի վրա աջ և ձախ, ինչպես ողապարիկն ողում:

Հանկարծական լուռթյունը սարսափ պատճառեց Տարտարենին:

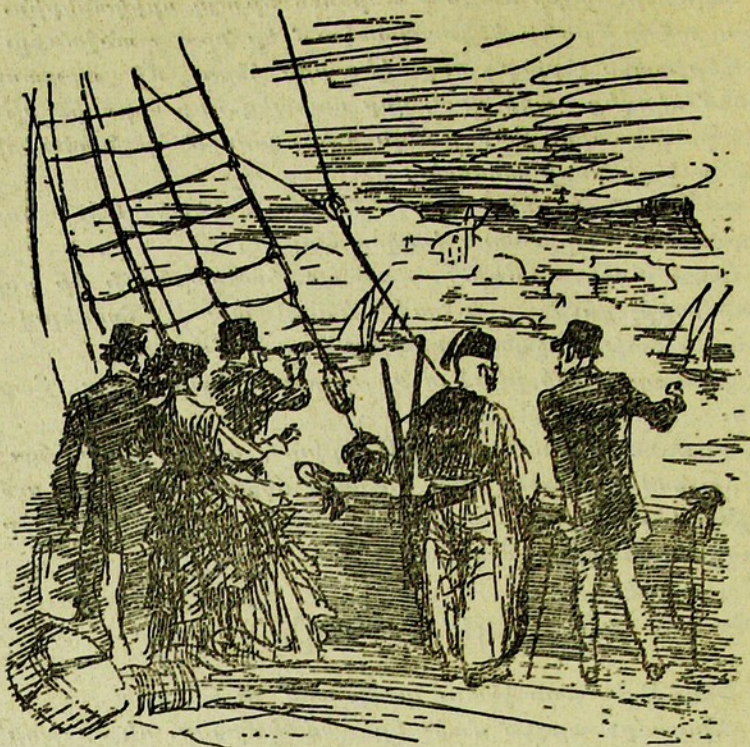
— Ոգնեցե՛ք, ոգնեցե՛ք, խեղդվում ենք,—գոռաց նա ահուկի ձայնով և կարծես թե հրաշքով վերստանալով իր ուժերը, վեր թռավ տեղից և սլացավ դեպի նավի տախտակամածը իր ամբողջ սպառազինությամբ:

Ի գԵՆ, Ի գԵՆ

Խեղդվելու բան չկար, նավը տեղ եր հասել:

«Զուավը» արդեն մտել եր նավակայանը, սև ու խոր ջրերով մի գեղեցիկ նավակայան, բաց բոլորովին լուռ և տխուր, համարյա թե ամայի: Դեմ ու դեմը՝ մի բլրակի վրա սպիտակին եր տալիս Ալժիրը իր կաթնագույն տնակներով, վորոնք իրար սեղմված իջնում եյին դեպի ծովը, կարծես սպիտակեղեն լինեի փռված Մեդոն բլրի վրա: Վերևում ալժիրական կապույտ յերկինքը, ո՛ր, վորքան կապույտ:

Հռչակավոր Տարտարենը, իր սարսափը մոռացած, դիտում եր այդ գեղեցիկ տեսարանը և ակնածությամբ ականջ եր դնում Զերնոգորիայի իշխանին, վոր նրա կողքին կանգնած տալիս եր քաղաքի զանազան թաղերի անուները — Կասբանը, Վերին քաղաքը, Բաբ—Ազում փողոցը: Շատ կրթված մարդ եր այդ իշխանը. սահուն խոսում եր արաբերեն: Տարտարենը իր մշտնջում արդեն վճռել եր մտերմանալ նրա հետ... Մեկ ել հանկարծ, յերբ նրանք զրուցում եյին հենված նավի ճաղերին, Տարասկոնցին նկատեց բազմաթիվ կոշտ ու սևագույն ձեռքեր, վորոնք դրսից կառչում եյին նավի կողքին: Նույն ըո-



պէյին նրա առջև լերեաց մի նեզրի գանգրահեր գլուխը և մի
ակնթարթում, նախքան Տարտարենը բերանը բաց կաներ, նա-
վի տախտակամածն ամեն կողմից արդեն բռնված էր հարլուրա-
վոր սևամորթ, դեղնամորթ, կիսամերկ և ահուկի ծովահեններով:

Տարտարենը լավ էր ճանաչում դրանց... այդ նրանք էյին,
այն նշանավոր նրանք, վորոնց նա քանի-քանի անգամ գիշերով
փնտրել է Տարասկոնի փողոցներում: Ահա վերջապես նրանք
գալիս էյին:

... Նախ և առաջ նա անակնկալից տեղն ու տեղը սառած
մնաց, բայց յերբ տեսավ, վոր ծովահենները հարձակվում են
արկղների և պալուսակների վրա, պոկում են նրանց վրայի կտավե
ծածկոցները և վերջապես սկսում են կողոպտել նավը, այն ժա-
մանակ հերոսն իսկույն ուշքի յեկավ և վորսորդական դանակը
պատայանից հանելով «ի զեն, ի զեն» գոռաց և ինքն ամենից
առաջ հարձակվեց ծովային ավազակների վրա:

— Ի՞նչ կա, ի՞նչ լեղավ ձեզ,— շտապեց հարցնել նավապետ Բարբասուն, վորը բարձրանում էր նավախորշից:

— Այդ դժւոք էք, կապիտան, շուտ հասեք, շուտ, դինեցեք ձեր մարդկանց:

— Ինչո՞ւ համար, մարդ աստուծո:

— Ինչպէս թե ինչու, միթե չեք տեսնում...

— Ի՞նչը չեմ տեսնում...

— Այ... սրանք... ծովահենները...

Նավապետն ապուշ-ապուշ նայեց Տարտարենին: Այդ բոպեյին մի ահագին խափշիկ—մեր հերոսի դեղաբանը կռնակին՝ վազելով անցնում էր նրա կողքից:

— Սպասի՛ր, — գոռաց Տարասկոնցին և դաշույնը ձեռքին վազեց դեպի առաջ:

Բարբասուն հասավ նրա յետևից և բռնեց նրա գոտուց:

— Հանգիստ կացեք, գրողը տանի, սրանք ծովահեններ չեն... ծովահենները վաղուց ե ինչ վերացել են աշխարհի յերեսից... սրանք բեռնակիրներ են:

— Բեռնակիրներ...

— Այո, հասարակ բեռնակիրներ, վորոնք բազաժը տեղափոխում են նավից ցամաքի վրա: Յետ դրեք ձեր դանակը պատյանի մեջ, տվեք ձեր տոմսակը և հանգիստ գնացեք այդ սևամորթի հետևից: Նա լավ տղա չե և կառաջնորդի ձեզ հյուրանոց, յեթե կամենաք...

Տարտարենը, փոքր ինչ ընկճված, տվեց իր տոմսակը և խափշիկի հետևից իջավ մի խոշոր մակուկի մեջ, վորը նավի կողքին թռչկոտում էր ալիքների վրա: Այնտեղ արդեն դարսված եյին նրա բոլոր արկղները, զենքերը և ճանապարհի պաշարեղէնը: Խափշիկը բարձրացավ այդ արկղների դեպի վրա և ծնկները ձեռքերի մեջ առած կապիկի նման պազեց. մի ուրիշ խափշիկ ել սկսեց թիավարել:

Յերկուսն ել ծիծաղելով նայում եյին Տարտարենի յերեսին, ցույց տալով իրենց սպիտակ ատամները:

Կանգնած նավակի յետևի մասում, դեմքին այն ահռելի ծամածոռւթյունը, վոր սարսափ էր ազդում իր հայրենակիցներին, մեծ Տարտարենը ջղաձգորեն սեղմում էր իր դանակի կոթը: Չնայած Բարբասույի բացատրություններին, նա դեռևս բոլորովին վստահ չէր, թե ինչ մտադրություն ունեյին այդ սևամորթ բեռնակիրները, վորոնք բնավ նման չեին Տարասկոնի մարդավարի բեռնակիրներին:

Հինգ ըոպեյից հետո նաւակը կանգ առաւ ցամաքի մոտ և Տարտարենը վոտք դրեց այն բարբառոսական ափի վրա, վորտեղ լերեքհարյուր տարի առաջ մի սպանացի թխապարտ Միգուել Սերվանտես անուանով, ալփրական գերութւան մեջ հղանում եր այն չնաշխարհիկ վեպը, վոր պիտի կրեր «Դոն-Կիխոտ» անունը:

ԴԻՄՈՒՄ ՍԵՐՎԱՆՏԵՍԻՆ:— ԺԱՄԱՆՈՒՄ:— Ո՛ՒՐ ԵՆ
«ԹՈՒՐԻՔԵՐ» «ԹՈՒՐԻՔԵՐ» ԶԿԱՆ:— ՀԻԱՍԹԱՓՈՒԹՅՈՒՆ

Ո՛վ Միգուել Սերվանտես Սաավեդրա, լեթե ճշմարիտ ե, վոր այն վայրերում, ուր ապրել են մեծ մարդիկ, նրանցից միշտ մնում ե մի ինչ վոր բան, վոր թափառում և սավառնում ե ողի մեջ մինչև դարերի վերջը, ապա ուրեմն այն, ինչ մնացել եր քեզանից ալդ բարբառոսկան կան ափերում, պիտի ցնծար և խայտար Տարասկոնցի Տարտարենին, հարաւային ֆրանսիացու այդ սքանչելի տիպարին, վորի մեջ մարմնացած եյին քո գրքի լերկու հերոսները — Դոն-Կիխոտը և Սանչո-Պանսան:

Որը տաք եր և արևոտ: Ծովափին՝ մաքսատան հինգ կամ վեց ծառայողներ, «ալփրեցիներ», վորոնք Ֆրանսիայից լուր ելին սպասում, մի քանի մավրիտանցի արաբներ, վորոնք ծալապատիկ նստած ծխում եյին իրենց լերկար չիբուխները, և մի քանի մալթացի նավաստիներ մեծ ուռկաններով սարդին եյին վորսում: հազարավոր ճերմակ ձկնիկներ արծաթի դրամների նման պսպղում եյին ցանցերի արանքից:

Բաց հենց վոր Տարտարենը վոտքը դրեց ցամաքի վրա, ամբողջ ծովափը կենդանացավ, կերպարանափոխվեց: Մի խումբ վայրենիներ ավելի ահռելի քան նավի ծովահենները, կարծես գետնի տակից բսնելով, խորհ տվին մեր ճանապարհորդի վրա: Բարձրահասակ արաբներ, գրեթե մերկ, ծածկված միայն բրդե սավաններով, կարճահասակ մավրեր — ցնցոտիների մեջ փաթաթված, նեգրեր, թուռնուզիներ, մահոհիներ, մզաբեթներ, հյուրանոցի սպասավորներ, ճերմակ գոգնոցներով — ամենքը բղավում եյին, կախ ընկնում Տարտարենի գլխատներից, իրար հետ կռվում իրեղենների համար: Մեկը պաշարեղենն եր քաշտալիս, մյուսը դեղարանը և բոլոր միասին լեզուների տարորինակ մի

խառնուրդով զանազան հյուրանոցների աներևակայելի անուաններ եյին տալիս...

Այդ գոռում-գոչումից գլուխը կորցրած խեղճ Տարտարենը վազվզում եր դեռ ու դեն, հրում եր սրան, նրան, բարկանում եր և չիմանալով, թե ինչ կերպ լեզու հասկացնի այդ բարբարոսներին— ճառում եր ֆրանսերեն պրովանսական բարբառով և մինչև անգամ լատիներենով, Պուրսոնյակի¹⁾ լատիներենով—rosa, bonus, bona, bonum...

Զուր աշխատանք։ Նրան վոչ վոք չեր լսում... Բարեբախտաբար այդ բոպեյին մի կարճահասակ մարդ, համազգեստով, դեղին ոճիքով, մի յերկայն գավազանով գինված հոմերոսյան աստծու պես այդ հարահրոցի մեջ մտավ և գավազանի հարվածներով ցրեց խառնիճաղանձ ամբոխը։ Այդ մարդը քաղաքի վոստիկաններից մեկն եր։ Շատ քաղաքավարի կերպով նա առաջարկեց Տարտարենին իջնել «Յեվրոպա» հյուրանոցը և նրան հանձնեց այդ հյուրանոցի սպասավորներին, վորոնք Տարտարենին և նրա իրեղենները տարան՝ բարձած մի քանի սայլակների վրա։

Հենց առաջին քայլերից Տարտարենը մնաց ապշած, բերանը բաց։ Նա Ալփերը յերևակայում եր մի արևելյան, առասպելական, կախարդական քաղաք, մի ինչ վոր խառնուրդ Կոստանդնուպոլսի և Զանգիբարի... Իսկ այժմ նրա առաջ կարծես նույն Տարասկոնն եր... Սրճարաններ, ճաշարաններ, լայն փողոցներ, չորս հարկանի տներ, մի փոքրիկ սալահատակած հրապարակ, վորտեղ գինվորական լերաժշտախումբը նվագում եր Ոֆֆենբախի պոլկաները, աթոռների վրա նստած պարոններ գարեջուր եյին խմում, տիկիներ, մի քանի թեթևաբարո կանալք և հետո գինվորականներ, ելի գինվորականներ, շարունակ գինվորականներ և վոչ մի հատ թուրք... Այո, վոչ մի հատ, բացի իրենից։ Նա սկսեց մինչև անգամ քաշվել յերբ անց եր կենում հրապարակից ամենքը նրան եյին նայում։ Զինվորական լերաժիշտները կանգ առան և Ոֆֆենբախի պոլկան մի պահ ողում կախ մնաց։

Զուլգ հրացաններ ուսերին՝ ատրճանակը կողքին—խստադեմ և վեհ ինչպես Ռոբինզոն Կրուզոն, Տարտարենը ծանր քայ-

1) Պուրսոնյակ—Մոլեբրի կոմեդիաներից մեկի գլխավոր անձնավորութունը։ Մ. խմբ.

լերով անցավ այդ բոլոր խմբերի միջով, բայց յերբ հյուրանոց հասավ, նա այլևս անկարող եր դիմանալ։ Ուժեքը լքեցին նրան։ Տարասկոնի հրաժեշտը, Մարսելի նավահանգիստը, ծովը, Կերնոզորիայի իշխանը, ծովահենները, — այդ բոլորը խառնվել, շփոթ ելին առաջացրել նրա գլխի մեջ... Նրան գրկեցին և ներս տարան իր սենյակը, զինաթափ արին, շորերը հանեցին և ուզում եյին մարդ ուղարկել բժշկի հետևից, բայց մեր հերոսը հենց վոր գլուխը դրեց բարձին, սկսեց աֆսոսի ուժով և քաղցր խումփացնել, վոր հյուրանոցի տերն այլևս ավելորդ համարեց պիտուիթյան ոգնությանը դիմել, և ամենքը կամացուկ դուրս յեկան սենյակից։

ԱՌԱՋԻՆ ԴԱՐԱՆԱԿԱԼՈՒԹՅՈՒՆ

Նավահանգստի պալատի ժամացույցը ժամը յերեքն եր խփում, յերբ Տարտարենը դարձնեց։ Նա քնել եր մի ամբողջ յերեկո, մի ամբողջ գիշեր, մի ամբողջ առավոտ և կեսօրից հետո ել բավական ժամանակ։ Ի՞նչ ասել կուզի, վոր խեղճ ֆեսը յերեք ծանր որեր եր անցկացրել...

Աչքերը բաց անելուն պես հերոսի առաջին միտքը լեղավ հետևյալը. «Այժմ յես առյուծների աշխարհումն եմ», և լինչու խագցնել, մտածելով, վոր առյուծներն ալնտեղ են, յերկու քայլի վրա, համարյա քթի տակ, վոր պետք ե դեմ առ դեմ հանդիպել նրանց հետ, բռռռ... մի սառը դող անցավ նրա մարմնով և նա քաջաբար մտավ վերմակի տակ...

Սակայն մի պահ հետո դրսի պայծառ յեղանակը, կապուտակ յերկինքը, սենյակը լույսով զեղող արևը, համեղ նախաճաշիկը, վոր նա վայելեց անկողնում, բաց լուսամուտից դիտելով ծովը, և այս բոլորի վրա ավելացրած մի շիշ սքանչելի գինի, սրան կրկին առաջվա հերոսը դարձրին։

«Դեպի առյուծները» — աղաղակեց նա դեն նետելով վերմակը և արագորեն հագնվեց։

Ահա նրա գործողության ծրագիրը. առանց վոչ վոքի մի բան ասելու դուրս գալ քաղաքից, մտնել անապատի խորքերը, սպասել մինչև գիշերը վրա հասնի, դարանամուտ լինել և առաջին առյուծը հանդիպելուն պես դհւմ — բհւմ... Հետո մյուս առավոտ վերադառնալ «Յեվրոպա» հյուրանոց, մի լավ նախաճաշիկ անել, ընդունել արժիրաբնակ հայրենակիցների շնորհա-

վորութիւնները և մի սայլ ուղարկել գազանը քաղաք բերելու համար:

Նա շտապ սպառազինվեց, ծալովի վրանը ձգեց կռնակին, ալնպես վոր վրանի փայտը մի վոտնաչափ բարձրանում եր նրա գլխից վեր, և ցցի պես վիզն ուղիղ բռնած դուրս յեկավ փողոց: Վորպեսզի վոչ վոք նրա մտադրությունը չհասկանա, նա վոչ վոքից հարց ու փորձ չարավ ճանապարհի մասին, ալ դիմեց դեպի առաջ, հասավ մինչև Բաբ—Ազունի կամարակապ շուկան, վորտեղ բազմաթիւ ալժիրական հրեաներ սարդերի նման դառն մտած իրենց մութ կրպակներում նայում եյին նրա վրա, անցավ Թատրոնական հրապարակից, մտավ քաղաքի արվարձաններից մեկը և վերջապես դուրս յեկավ Մուստաֆայի փողոտապողոտան:



Այդ պողոտայի վրա տիրում եր աներևակայելի իրարանցում, հանրակառքեր, հասարակ կառքեր, ֆուրգոններ, յեզան-սայլեր խոտի բեռներով, Աֆրիկյան հեծելազորի եսկադրոններ, փոքրիկ եշերի կարավաններ, գալետ ծախող նեգրուհիներ, ալ-զասցի գաղթականների սայլեր, կարմիր աբա հագած սպահի-ներ: Այդ ամենը փոշու ամպերով ծածկված, հարահրոցի, յերգի-դինվորական փողերի խլացուցիչ ձայների մեջ:

Ճանապարհի լերկու կողմերը փռված եյին զինվորներով լեցուն գինետներ, մսավաճառի կրպակներ և փալտե կեղտոտ կասկածելի շինություններ...

— Ա՛յս ե սրանց դոված Արևելքը, — մտածում եր մեծ Տարտարենը, — Մարսելի չափ ել թուրք չկա այստեղ:

Մեկ ել հանկարծ նրա աչքին ընկավ մի փառավոր ուղտ, վոր հնդկահավի նման փքված ահագին քայլերով անցնում եր նրա մոտով: Տարտարենի սիրտը սկսեց բաբախել:

Ահա արդեն ուղտերը, ուրեմն առյուծներն ել շատ հեռու չեն:

Յեվ իրոք մի քիչ հետո նա նկատեց մի խումբ առյուծի վորսորդներ, վորոնք հրացաններն ուսերին գալիս եյին իր դիմաց:

Վախկոտներ, մտածեց մեր հերոսն անցնելով նրանց մոտից, — վախկոտներ, չեն ամաչում խմբով են դուրս գալիս առյուծ վորսալու և այն ել շները յետևներից ձգած: Նրա մըտքովն անգամ չեր անցնում, վոր Ալփիբրոմ բացի առյուծից ուրիշ կենդանու վորս ել կարող ե լինել: Սակայն ալդ վորսորդներն ունեյին գործը թողած առևտրականի այնպիսի կերպարանք, և հետո շներով ու պայուսակներով առյուծ վորսալու ալդ յեղանակն ալն աստիճանի նահապետական եր, վոր Տարասկոնցի հերոսի հետաքրքրությունը շարժվեց, նա մոտեցավ նրանցից մեկին.

— Ինչպե՞ս ե, ընկեր, վորսը լմվ ե:

— Վատ չե, — պատասխանեց վորսորդ, զարմանքով լի մի հայացք ձգելով Տարասկոնցի ռազմիկի ահավոր սպառազինության վրա:

— Իսկի սպանեցի՞ք, թե չե:

— Ինչպես չե... բավականին, մյ նախեցեք... և ալփիբրցի վորսորդը ցույց տվեց իր ահագին պայուսակը, վորը լիքն եր ճագարներով և բեկասներով:

— Պահ, պայուսակում... միթե նրանց պայուսակի մեջ եք^ա դնում...

— Հապա ձեր պիտի դնենք:

— Ուրեմն նրանք պետք ե վոր շատ մանր լեղած լինեն...

— Այո, մանր ել կան, խոշոր ել, — ասաց վորսորդը և ընտապեց միանալ իր ընկերներին:

Անվեհեր Տարտարենն ապուշ կտրած կանգնած մնաց ճանապարհի մեջտեղում... Հետո մի քանի ըոպե խորհելուց հետո, մտքում ասաց. «Եհ, սրանք դատարկապորտներ են, մի հատ ել սպանած չեն լինի», և շարունակեց իր ճանապարհը:

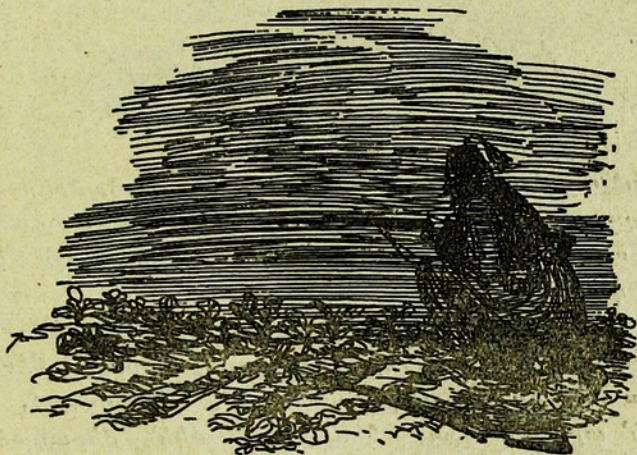
Կամաց-կամաց անցուղարձ անողները պակասում եյին, տները նույնպես: Գիշերը վրա լեր հասնում, առարկաները լավ

չեյին ջոկվում: Տարասկոնցի Տարտարենը կես ժամ ել քայլեց: Կանգ առավ... արդեն կատարյալ գիշեր էր, անլուսնկա, աստղազարդ գիշեր: Ճանապարհի վրա այլևս վոչ վոք չեր յերևում: Զնայած դրան — մեր հերոսն իրավացիորեն մտածեց, վոր առյուծները գիլիժանսներ չեն, վոր դուրս գան մեծ ճանապարհի վրա, ուստի և նա ճանապարհը շեղեց դեպի դաշտը... Ամեն քալափոխին նա հանդիպում էր փոսերի, փշերի, թփերի, բայց այդ ամենը վոչինչ. նա շարունակում էր առաջ գնալ... մեկ ել հանկարծ նա կանգ առավ:

— Այստեղից առյուծի հոտ է գալիս, — ասաց մեր հերոսը ինքն իրեն և սկսեց աջ ու ձախ հոտոտել:

ԲՈՒՄ — ԲՈՒՄ

Նրա առաջ փոված էր մի անծայրածիր վայրի անապատ, ծածկված Արևելքի ափն տարրորինակ բույսերով, վորոնք նման են չար գազանների: Աստղերի աղոտ լույսի տակ նրանց խոշոր բացած ստվերները տարածվում էին գետնի վրա ամեն ուղղությամբ: Այլ կողմն աղոտ կերպով նշմարվում էր մի լեռան

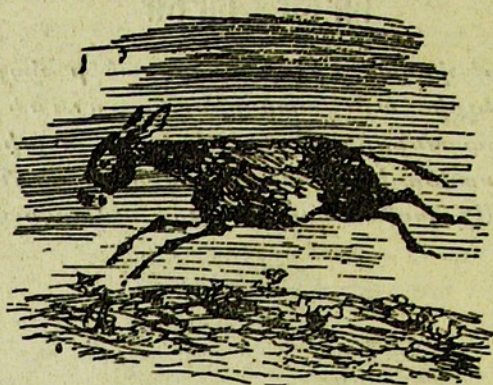


լայնանիստ և ծանր զանգվածը — գուցե Ատլասն էր... Ձախ կողմը խուլ մոռնում էր անտեսանելի ծովը... գազաններին հրապուրելու իսկական վայրը...

Հրացաններից մեկն առջևը դրած, մյուսը ձեռքում բռնած Տարասկոնցի Տարտարենը մի ծունկը չոքեց և սպասեց...

սպասեց մի ժամ... յերկու ժամ... վոչ մի բան: Այն ժամանակ
 նա մտաբերեց, վոր իր դիրքերում նշանավոր վորսորդները
 առյուծներին հրապուրելու համար միշտ իրենց հետ վերցնում
 են մի ուլ. ալդ ուլի վտոր թոկով կապում են և թոկը քաշելով
 ստիպում են նրան մկկալ: Տարտարենն իր հետ ուլ չունենա-
 րով, մտածեց ինքը նրա տեղը բռնել և սկսեց ուլի նման «մե-
 մե» մկկալ:

Սկզբում նա շատ կամաց եր մկկում, վորովհետև այնու-
 ամենայնիվ սրտի խորքում նա վախենում եր, վոր չլինի թե
 առյուծը հանկարծ լսի և գա... բայց հետո տեսնելով, վոր վոչ
 վոք չի գալիս, նա սկսեց ավելի բարձր ձայնով մկկալ. «մե-



մե»: Դարձյալ վոչինչ չերևաց... Վերջապես համբերութունից
 դուրս գալով նա մի անգամ իրար յետևից «մե... մե... մե...»
 մկկաց և այն ել այնպիսի ուժով, վոր կարծես ուլը կամաց—
 կամաց յեղ եր դարձել:

Հանկարծ նրանից մի քայլ հեռու մի ահագին սև բան
 դուրս պրծավ... Տարտարենը ձայնը գցեց փորը: Ահագին սև
 բանը կռանում եր, գետինը հոտոտում, թռչկոտում, թավալ-
 վում, մեկ՝ արագ վազքով հեռանում, մեկ՝ վերադառնում և
 մեկեն կանգ առնում... Կասկած չկա, այդ մի առյուծ եր...
 Արդեն շատ պարզ յերևում ելին նրա չորս կարճիկ թաթերը,
 հուժկու պարանոցը և մթուժյան մեջ փայլատեղող զույգ աչ-
 քերը: Նշան, կրակ, բռն-բռն... Գործը կատարված ե— Հետո
 նա հանկարծ մի քայլ հետ ցատկեց և քաշեց վորսորդական
 դանակը:

Հրացանի ձայնին պատասխանեց մի սարսափելի մռնչյուն:

— Դիպավ,— բացականչեց քաջ Տարասկոնցին և իր ուժեղ վրտնների վրա հենված պատրաստվեց դիմագրավել զազանին, սակայն վերջինս յերևի ստացել էր իր հաշիվը, և վրոնալով փախավ կրնկակոխ: Տարտարենն սակայն տեղից չշարժվեց: Նա սպասում էր եզ առյուծին... ճիշտ այնպես, ինչպես կարդացել էր իր գրքերում:

Բայց դժբախտաբար եզը չերևաց: Յերկու—յերեք ժամ սպասելուց հետո Տարասկոնցին սաստիկ հոգնեց: Գիշերվա ցողից գետինը խոնավացել էր, ոգը ցրտում էր, ծովային քամին էլ կծում էր:

«Արի մի փոքր քնենք մինչև լուսաբաց» — ասաց ինքն իրեն մեր հերոսը և ցրտից պաշտպանվելու համար դիմեց ծալովի վրանի ոգնության: Բայց սատանի նման այդ վրանը մի այնպիսի բարդ կառուցվածք ուներ, վոր ինչ արավ—չարավ՝ չկարողացավ բաց անել:

Չուր էր նա մի ամբողջ ժամ պայքարում ու քրտնում, անիծյալ վրանը չեր ուզում բացվել: Պատահում է, վոր հեղեղանման անձրևի ժամանակ մի կարգ հովանոցներ ճիշտ այդպիսի խաղ են խաղում մարդու գլխին:

Վերջը ճարահատված Տարասկոնցին գետին շարտեց վրանը և պառկեց վրան, հայրականքներ թափելով իսկական պրովանսալց: և նման:

— Տո տո րա տա, տարատան...

— Այս ի՞նչ էր,— բացականչեց Տարտարենը քնից հանկարծ վեր թռչելով:

Այդ գինվորական փողի ձայնն էր, վոր լսվում էր մոտակա զորանոցներից: Արդեն լուսաբացի փողն ելին փչում... Առյուծների վորսորդն ապշած, աչքերն էր տրորում... Նա, վոր իրեն կարծում էր ամալի անապատի մեջ... այժմ գիտե՞ք ուր էր գտնվում... մի բանջարանոցում, մի կողմից ծաղկակաղամբի, մյուս կողմից ճակնդեղի տունկերի մեջ:

Տարտարենի Մահարայում բանջարեղեն էր բսնում: Շատ մոտիկ, Մուստաֆայի կանաչագարդ կողերի վրա արշալույսի պայծառ ցողի մեջ շողշողում էին ալփրական ձյունասպիտակ վիլլաները, ճիշտ նման Մարսելի շրջակա ամառանոցներին:

Այդ խաղաղ տեսարանի բանջարանոցային և քաղքենա-

կան կերպարանքը խիստ դարձացրեց մեր խեղճ հերոսին և լցրեց նրա սիրտը դառնությամբ:

— Այստեղ մարդիկ ըողորովին հիմար են,—ասում էր նա ինքն իրեն,—առյուծների կողքին կաղամբ ու ճակնդեղ են ցանում: Յերազ հիշեր տեսածս... առյուծները մինչև այստեղ են հասնում: Ահա ապացույցը...

Ապացույցն այն արյան բծերն էին, վոր դադանը փախչելու ժամանակ թողել էր իր հետևից: Այդ արյունոտ հետքերի վրա կռացած, աչքերը չորս բաց արած, ատրճառակը ձեռքին, քաջասիրտ Տարասկոնցին կաղամբից-կաղամբ թռչելով վերջապես հասավ մի փոքրիկ արտ, վորտեղ վարսակ էր ցանած... Այստեղ ձխլոված խոտի վրա, արյան լճակի մեջ, մի ահագին վերք գլխին կողքի վրա պռակած էր մի... հապա իմացեք թե ինչ...

— Իհարկե առյուծ, ուրիշ ինչ կարող էր լինել:

— Վհչ, եշ, մեկն ահա մանրիկ եշերից, վորոնք այնքան տարածված են Ալժիրում, և այնտեղ ծանոթ են «բառուիկո»¹⁾ անունով:

ԵԳ ԱՌՅՈՒԾԻ ՅԵՐԵՎԱԼԸ:—ՍԱՐՍԱՓԵԼԻ ՃԱԿԱՏԱՄԱՐՏ:
—ՃԱԳԱՐՆԵՐԻ ԺԱՄԱԴՐԱՎԱՅՐԸ:

Տեսնելով իր դժբախտ զոհին, Տարտարենը նախ և առաջ զգաց սրտնեղություն և զայրույթ: Յեվ իսկապես, ինչ ահագին տարբերություն առյուծի և ավանակի մեջ... բայց հետո դրան հաջորդեց կարեկցության զգացումը: Խեղճ իշուկն այնպես լավիկն էր, այնպես բարի կերպարանք ուներ: Նրա կողքի կաշին, վոր դեռևս չէր սառել, ալիքի նման բարձրանում և իջնում էր: Տարտարենը չոքեց իշուկի առաջ և իր ավժիրական լայն գոտիով աշխատում էր կանգնեցնել արյան հոսանքը: Մեծ մարդը խնամում էր փոքրիկ իշուկին... Ինչ սրտաճմլիկ տեսարան:

Իշուկը, վոր դեռ չէր փչել իր վերջին շունչը, մետաքսի գոտու քնքուշ հպումից բաց արավ իր գորշագույն խոշոր աչքերը, յերկու թե յերեք անգամ լերկար ակնջները շարժեց, կարծես ուզում էր ասել. «Շնորհակալ եմ, շնորհակալ եմ»:

¹⁾ Իռուկ:

Հետո վերջին մի ցնցում անցավ նրա մաբմնով և նա այլևս չշարժվեց:

— Սևուկս, սևուկս,—ճչաց հանկարծ վշտից խեղդված մի ձայն, և նույն րոպեյին մերձակա թփերը շարժվեցին... Տարտարենը հագիվ կարողացավ ցատկել վոտքի վրա և պաշտպանողական դիրք բռնել... Այդ եզ առյուծն էր:

Յեկավ կատաղած ու մռնչալով: Նա ունեւր արզասցի մի պառավ կնոջ կերպարանք, զինված էր մի անագին կարմիր հովանոցով և ողբ թնդացնում էր իր իշուկին կանչելով: Անտարակույս Տարտարենն ավելի կգերադասեր գործ ունենալ մի կատաղած եզ առյուծի հետ, քան թե ջաղու պառավի հետ: Դուր էր խեղճը փորձում բացատրել պառավին լեղելության պատճառը, թե ինչպես նա սխալմամբ սևուկին առյուծի տեղ է ընդունել... Պառավը, կարծելով, վոր ծաղրում է իրեն, սոսկալի անեծքներ թափելով, հարձակվեց մերհերոսի վրա և սկսեց ձեռքի հովանոցով հարվածներ տեղալ նրա գլխին: Տարտարենը ամոթից մի քիչ շփոթված, աշխատում էր պաշտպանվել ինչքան կարող էր: Իր ձեռքի կարճ հրացանով նա հետ էր մղում հովանոցի հարվածները, քրտնքի մեջ կորած դեռ ու դեն էր թռչկո-



տում և անդադար գոռում եր. «Բայց, տիկին, խնդրեմ... տիկին...»:

Ո՞ւրիս ես ասում, տիկինը կարծես խուլ եր և կրկնապատկած ուժով վրա յեր տալիս:

Բարեբախտաբար ալդ ըոպեյին մի յերրորդ անձնավորութիւն յերևաց ռազմադաշտի վրա: Այդ ալգասցի պառավի ամուսինն եր, ինքն ել ալգասցի և պանդոկապան, վոր շատ լավ գիտեր իր հաշիվը: Յերբ նա տեսավ, թե ում հետ գործ ունի և իմացավ, վոր սպանողը համաձայն եր վճարել իր զոհի գինը, իսկույն գինաթափ արավ պառավին և գործը կարգի դրեց:

Տարտաբենը վճարեց յերկու հարյուր Ֆրանկ, իսկ ավանակն արժեք շատ-շատ տասը Ֆրանկ: Այդքան եր իշուկների սովորական գինն արաբական շուկաներում: Այնուհետև նրանք թաղեցին սևուկին մի թղենու տակ և պանդոկապետը, զվարթացած տարասկոնյան վոսկիների փայլով, հրավիրեց մեր հերոսին իր պանդոկը, վորը գտնվում եր մի քայլ հեռու, մեծ ճանապարհի կողքին...

Ալժիրցի վորսորդներն ամեն կիրակի հավաքվում ելին ալդ պանդոկում նախաճաշելու, վորովհետև դաշտը վորսառատ եր և ամբողջ շրջակայքում ճագարների կողմից դրանից լավ տեղ չկար:

— Իսկ առյուծներ,— հարցրեց Տարտաբենը.

Ալգասցին զարմանքով նայեց նրան.

— Առյուծներ:

— Այո, առյուծներ, միթե առյուծներ յերբեք չեն պատահում, — շարունակեց խեղճ մարդն ալս անգամ արդեն փոքր ինչ անվստահ ձայնով:

Պանդոկապետը քահ-քահ ծիծաղեց:

— Ի՞նչ առյուծ, ի՞նչ բան... առյուծներն ախտեղ ինչ գործ ունեն:

— Բայց միթե Ալժիրում առյուծներ չկան:

— Յես իմ հոգին, կյանքումս յերբեք չեմ տեսել, թեև ահա քսան տարուց ավելի յե ապրում եմ այս կողմերում: Սակայն լսել եմ և կարծեմ մինչև անգամ լրագրերում կարդացել եմ, վոր կան... միայն թե վոչ այստեղ, այլ շատ հեռու, հարավում...

Այդ ըոպեյին նրանք հասան պանդոկ, մեկն այն պանդոկներից, վորոնց նմանը կարելի յե հանդիպել վանվում և Պան-

տենում: Դուան գլխին մի չորացած ծառի ճյուղ և պատերի վրա նկարված բիլիարդի ձողեր: Պանդոկի վրա կար հետևյալ համեստ ցուցանակը:

«Ճագարենի ժամադրավայր»

Ականջդ կանչի, հվ Բրավիդա¹⁾...

ՀԱՆՐԱԿԱՌՔԻ, ՄԱՎՐԻՏԱՆՈՒՀՈՒ ՅԵՎ ՀԱՄԻԿԻ ՓՆՋԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

Այս առաջին արկածի անհաջողութիւնը բավական կլիներ շատ-շատերին հուսալքելու համար, սակայն Տարտարենի նման կոփված մարդիկ այդքան շուտ չեն ընկճվում:

— Առյուծները հարավումն են,— մտածեց հերոսը.— Եհ, ինչ կա վոր, յես ել կգնամ հարավ:

Յեւ Վերջին պատառը կուլ տալուն պես տեղիցը վեր կացավ, շնորհակալութիւն հայտնեց տան տիրոջը, անվոխակալ սրտով համբուրվեց պառավի հետ, մի վերջին կաթիլ արցունք թափեց դժբախտ Սևուկի վրա և անմիջապէս վերադարձավ քաղաք, հաստատ վորոշած լինելով իրեղենները կապել և նույն ուղևորվել դեպի հարավ:

Դժբախտաբար քաղաք տանող ճանապարհն այսօր կարծես ավելի յերկարացել էր յերեկվանից, արեգակը սաստիկ այրում էր, փոշին անտանելի. ձալովի վրանը ճնշում էր նրա ուսերը... Տարտարենը գգաց, վոր վոտքով չպիտի կարողանա հասնել, ուստի նա կանգնեցրեց առաջին հանդիպող հանրակառքը և մտավ մեջը:

Ահ, խեղճ Տարասկոնցի Տարտարեն: Հաղարապատիկ ավելի լավ կլիներ նրա անվան, նրա փառքի համար, յեթե նա մըտած չլիներ այդ չարաբաստիկ հանրակառքը և վոտքով շարունակած լիներ իր ճանապարհը, թեկուզ և շնչահեղձ լիներ ողի, վրանի և զենքերի տակ...

Յերբ Տարտարենը նստեց, կառքում այլևս տեղ չմնաց: Խորքում նստած էր մի սևամորուք կրոնավոր քիթն աղոթադրբի մեջ կոխած: Նրա դեմ ու դեմ մավրխառնացի մի լերի-

1) Ակնարկում է այն, վոր ճագար (caria) բառը Բրավիդան դործ էր անում շքեղ մարդ իմաստով: Մ. Խմբ.

տասարդ վաճառական, վոր ծխում եր հաստ գլանակներ, Հետո մի մալթացի նավաստի և չորս թե հինգ մալթիտանացի կանայք, վորոնք վոտից մինչև գլուխ փաթաթված էյին սպիտակ քողով, յերևում էյին միմիայն՝ նրանց աչքերը: Այդ տիկիներն, լիտ էյին գնացել Աբդել-Կադերի գերեզմանին և այժմ լիտ էյին դառնում. բայց այդ տխուր այցելությունը, յերևում եր առանձին տրամություն չեր պատճառել նրանց. նրանք անդադար ծիծաղում և շաղակրատում էյին, իրար հետ, իրենց քողի տակ կրծոտելով քաղցրավենիներ:



Տարտարենին այնպես թվաց, վոր նրանք շատ են իրեն նալում: Մանավանդ մեկը, վոր նստած եր Տարտարենի դեմ ու դեմը, աչքը հառել եր նրա աչքերին և ամբողջ ճանապարհի ընթացքում հայացքը չհեռացրեց նրանից: Թեև տիկնոջ յերեսը ծածկված եր քողով, այնուամենայնիվ նրա խոշոր և սևորակ աչքերի փալլը, նրա նուրբ և գողտրիկ, վոսկի ապարանջաններով զարդարված դաստակը, վորը մերթ ընդ մերթ յերևում եր քողի տակից, նրա ձայնի քաղցր հնչյունը, նրա գլխի նազելի շարժվածքը, — այդ ամենը պարզ ցույց եր տալիս, վոր ծածկուցի տակ պահված է մի դեռատի, չքնաղ, պաշտելի արարած... Թշվառ Տարտարենը նստած տեղը չգիտեր ինչ անել: Արևելյան

այդ հրացայտ աչքերի լուռ փաղաքշանքը նրան հուզում, սպա-
նում եր, նա մեկ քրտնում եր, մեկ սառչում...

Այդ դեռ բավական չեւ, տիկնոջ սիրուն վոտնամանն եր
մեջ ընկաւ... Նա զգում եր—թե ինչպես իր վորսորդական կո-
պիտ կոշիկների վրայից փոքրիկ կարմիր մկան նման վազվզում,
խլրտում եր գեղեցկուհու վոտնամանը: Ի՞նչ անել, պատասխա-
նել արդոք այդ հրացայտ հալացքներին, այդ փաղաքշանքին...
Սիրային արկած Արեւելքում. — չէ վոր այդ մի սարսափելի
բան ե... Յեւ իր վիպական ու տարասկոնյան յերեակալությամբ
քաջասիրտ Տարտարենը տեսնում եր իրեն արդեն ընկած հեր-
քինիների ձեռքը, գլխատված կամ թերևս կաշվե տոպրակի մեջ
կարված՝ լողում ե ծովի վրա՝ կտրած գլուխը կողքին: Այդ
բանը փոքր ինչ սառեցնում եր նրան... սակայն փոքրիկ հողա-
թափը շարունակում եր իր խաղը, իսկ իր դիմացի աչքերն ա-
վելի լայն բացելով նայում եյին նրան, ինչպես յերկու սև
թավշյա ծաղիկներ, վորոնք կարծես ասում եյին.

— Գաղիբ մեզ, քաղիբ...

Հանրակառքը կանգ առաւ: Հասել եյին Թատրոնի հրապա-
րակը, Բաբ-Ազուն փողոցի հանդեպ: Մավրիտանացի կանալք մեկ
առ մեկ իջան կառքից, խճճվելով իրենց լայն շալվարների մեջ,
վայրենի նազանքով իրենց մարմինն սեղմելով քողը: Ամենից
վերջը տեղից բարձրացավ Տարտարենի հարեանուհին և բարձ-
րանալիս դեմքն այնպես մոտեցրեց հերոսի դեմքին, վոր վեր-
ջինս զգաց նրա շունչը, լի Թարմության, մուշկի և քաղցրա-
վենիքի անուշ բուրմունքով:

Տարասկոնցին ալլես չկարողացավ դիմանալ. Հարբած սի-
րուց և ամեն ինչ աչքն առած, նա սլացավ մավրիտանացի տիկ-
նոջ յետևից... Նրա զենքերի աղմուկից տիկինը գլուխը յետ
դարձրեց, մեկ մատը տարավ դեպի քողով ծածկված շրթունքը,
կարծես ուզում եր ասել. «Սո՛ւս», իսկ մյուս ձեռքով ձգեց նը-
րան վզնոցի նման հյուսված անուշաբույր հասմիկների ծաղ-
կեփունջը: Տարտարենը կռացավ, վոր փունջը վերցնի և վո-
րովհետև մեր հերոսը մի քիչ ծանր եր և զենքերով շատ ծան-
րաբեռնված, այդ գործողությունը բավական յերկար տե-
վեց...

Յերբ նա վոտքի լելավ, հասմիկները սրտի վրա սեղմած,
մավրիտանուհին անհայտացել եր:

Ատլաս լեռների առյուծներ, քնեցեք: Քնեցեք հանգիստ ձեր խոր վորջերում վալրենի կակտուսների ու հաշվենների¹⁾ մեջ... Դեռևս մի քանի որ Տարասկոնցի Տարտարենը ձեզ չի կոտորելու: Այժմ նրա բոլոր ռազմական գործիքները, դենքերը, արկղները, դեղարանը, վրանը, պաշարեղենը,— այդ բոլորը կապկպված հանգստանում են Ք ՅՅ սենյակի մի անկյունում:

Քնեցեք անվախ, հսկա շեկ առյուծներ, Տարասկոնցին իր մավրիտանուհուն և փնտրում: Հանրակառքի դեպքից հետո խեղճ մարդն անընդհատ զգում էր իր վրտքի, վորսորդական խոշոր վրտքի վրա կարմիր մկնիկի վազվառուքը, և ծովից փչող քամին, դիպչելով նրա շրթունքներին, իր հետ բերում էր շարունակ քաղցրավենիների և հասմիկի հեշտալի բուրմունքը:

Այ՛, անպատճառ նա պետք է գտնի իր մավրիտանուհուն: Բայց ինչպե՞ս:

Հարյուր հազար բնակիչ ունեցող մի քաղաքում գտնել մի կնոջ, վորի բուրմունքը, կոշիկները և աչքերի գույնն են միայն քեզ ծանոթ, այդ այնքան էլ դյուրին բան չէ: Սիրուց իննթացած Տարասկոնցին միայն կարող էր նման արկածալի գործի մեջ մտնել:

Ամենից սոսկալին այն էր, վոր մավրիտանուհիները բուրն էլ իրենց սպիտակ քողի տակ ամենևին չեն տարբերվում մեկը մյուսից: Բացի այդ տիկիներն առհասարակ տնից դուրս չեն գալիս և նրանց տեսնելու համար պետք է գնալ քաղաքի վերին մասը, արաբական քաղաքամասը, վորտեղ թուրքերն են ապրում:

Իսկ քաղաքի այդ մասը ով չգիտե, վոր մի կատարյալ ավազականոց է: Ծուռ ու մուռ, նեղլիկ ու մութ փողոցներ, վորտեղ տներն այնքան մոտ են իրար, վոր նրանց տանիքներն իրար են կպչում, կազմում են մի խավար տունել:

Տների դռները ցածլիկ, պատուհանները փոքրիկ, մռայլ խանութներ, վորոնց մեջ նստած դաժան «թուրքերը» ծովահենի դեմքով, սպիտակ աչքերով ու փալլուն ատամներով ծխում են յերկար չիբուխներ և իրար մեջ փսփսում... Ո՞վ գիտե, թե ի՞նչ չար բաներ են նյութում...

1) Արևադարձային բույսեր: Ծ. խմբ.

Ճշմարտության դեմ մեղանշած կլինեյինք, լեթե ասեյինք, վոր Տարտարենն առանց ներքին հոգմունքի յեր անցնում ալդ սոսկալի փողոցներով: Նա սաստիկ հոգված եր և այդ նեղ տեղերից անցնելիս, վորոնց ամբողջ լայնութիւնը լցվում եր իր մեծ փողով, նա ամենամեծ զգուշութեամբ դեռ ու դեռ եր նայում, մի մատը միշտ դրած ատրճաճակի բլթակի վրա: Ամեն բոլոր նա սպասում եր, վոր լեռնից ներքինիների և յենիչերիների մի վոհմակ կթափվի իր վրա: Սակայն մավրիտանուհուն կրկին տեսնելու փափագը նրան հանդգնութիւն և հսկայի ուժ եր տալիս:

Ութ որ շարունակ անվեհեր Տարտարենը թափառում եր վերին քաղաքամասում: Յերբեմն նա ժամերով կանգնում եր բաղնիքների առաջ, սպասելով այն ժամին, յերբ մավրիտանուհիները թրթռուն և հոտավետ խումբ-խումբ դուրս են գալիս բաղնիքից: Յերբեմն ել նրան կարելի յեր տեսնել պղպած մզկիթների դռանը՝ փնջալով, քրտնելով իր յերկար ու խոշոր կոշիկները հանելիս, վորպեսզի մտնի սրբավայրը...

Հաճախ լերեկոները, յերբ նա ապարդիուն վորոնումներից հուսահատված, վերագառնում եր հյուրանոց, վորեկից մավրիտանական տան մոտով անցնելիս Տարտարենի ականջին ելին հասնում միալար յերգերի, կիթառի, թմբուկների և կանացի ծիծաղի ձայներ, վորոնցից նրա սիրտն սկսում եր տրոփել...

«Դուցե նա այնտեղ եր» — մտածում եր նա:

Յեւ յեթե փողոցն ամալի յեր լինում, նա մոտենում եր այդ տանը, բարձրացնում եր դռան ծանր մուրճը և թակում կամաց... Յերգն ու ծիծաղն իսկույն դադարում եյին. դռան հետեից լսվում եյին անորոշ փափսուկներ և շշուկներ, ինչպես քնած հավաքնում:

— Պինդ կենանք, — ասում եր նա ինքն իրեն, — տեսնենք ինչ կգա գլխիս:

Սակայն նրա գլխին յեկածը շատ անգամ լինում եր միայն մի մեծ աման սառը ջուր կամ թե նալնջի կճեպներ... ավելի ծանր դեպք լերբեք չեր պատահում:

Գնեցեք, Ատլաս լեռների առյուծներ, քնեցեք:

ԶԵՐՆՈՒԳՈՐԻԱՅԻ ԳՐԻԳՈՐԻ ԻՇԽԱՆԸ

Ամբողջ յերկու շաբաթ տարաբախտ Տարտարենը փնտրում եր իր ալփրցի տիկնոջը, և հավանաբար դեռ ելի յերկար պիտի փնտրեր, լեթե սիրահարների բախտը նրան ոգնութիւն

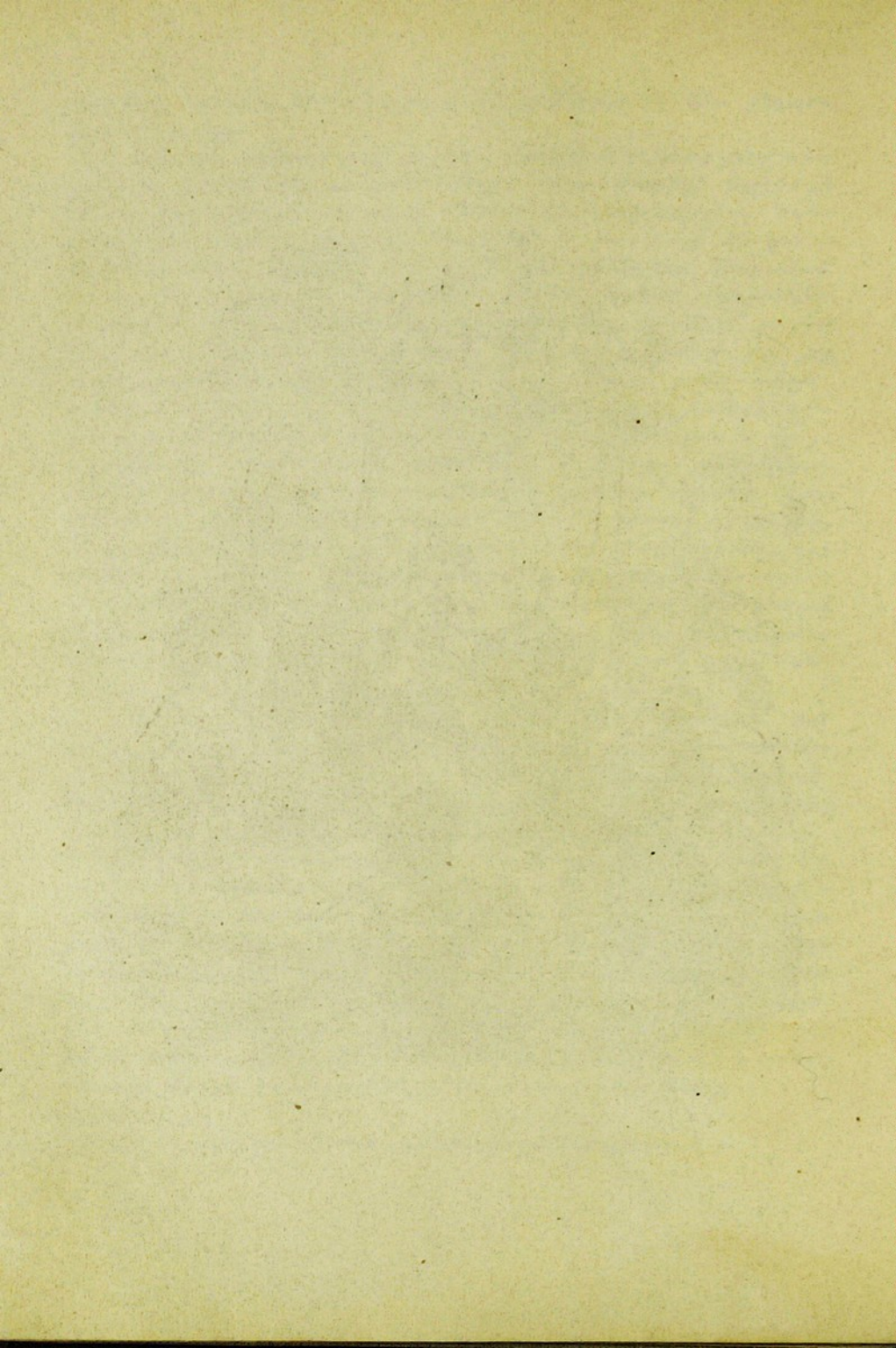
չհասներ՝ հանձին Չերնոգորիայի մի ազնվականի: Ահա ինչպես պատահեց այդ:

Ձմեռվա ամեն շաբաթ յերեկո, Ալփրիի Մեծ Թատրոնը տալիս է իր դիմակավոր պարահանդեսը, ճիշտ Փարիզի Ոպերայի նման: Գավառական անհամ և անվերջ մի պարահանդես: Դահլիճում քիչ մարդ է յերեկո, Բյուրիելյի և Կազինոյի մի քանի թափթիղակներ, բանակիրն հետևող խենթ որիորդներ, թառամած ֆրանտներ, սիրո մեջ անհաջող—դիմակավորված պարոններ և հինգ թե վեց տեղացի վացարարուհիներ, վորոնք բարձր դասի կանանց հովեր են առնում, բայց ելինչրանց վրայից չի վերանում սխտորի և շաֆրանի հոտը... Բայց բուն տեսարանն այնտեղ չէ, այլ Թատրոնի ֆոյեյում, վորը ժամանակավորապես վերածված է թղթախաղի դահլիճի... տեսչոտ և խայտաբղետ մի բազմություն խառնված է կանաչ սեղանների շուրջը: Արձակուրդավոր տյուրկոներ¹⁾, վորոնք սեղանի վրայ են դնում իրենց ուճիկից մնացած արծաթե խոշոր դրամները, վերին քաղաքամասի արար վաճառականներ, մալթացիներ, կոլոնիատ գլուղացիներ, վորոնք քառասուն մղոն տարածություն են կտրել իրենց բախտը փորձելու, մի խաղաթղթի վրա դնելով մի գութանի կամ մի գուլգ յեզների գինը... Դողդողալով, գունատվելով, ատամները սեղմած, խաղամոլին հատուկ ծուռ, անհանգիստ հայացքով նրանք հետևում են խաղին:

Ավելի հեռուն կանգնած են ալփրական հրեաները, վորոնք խաղում են ընտանիքով: Տղամարդիկ հագել են արևելյան աարազ, անճոռնի կապույտ գուլպաներով և թավշյա գդակներով: Կանայք—ուռած և փքված, դեղնած լերեսներով, դիք կանգնել են՝ սեղմված իրենց վոսկեզոծ կրծքակալների մեջ... Խմբված սեղանների շուրջը նրանք աղմկում, խորհրդակցում են, հաշվում են մատներով և խաղում են քիչ: Միայն յերբեմն—յերբեմն, յերկար խորհրդակցութունից հետո մի ծեր նահապետ, լերկնավոր հոր լերկար միրուքով, բաժանվում է խմբից և գրնում սեղանի վրա դնելու մի հինգ ֆրանկանոց ամբողջ ընտանիքի կողմից: Այդ ժամանակ է, վոր բոլոր յերբալական աչքերն սկսում են շողալ, ուղղվելով դեպի սեղանը, սե մագնիսի նման աչքերը, վորոնք կարծես մեկ առ մեկ քաշում են կանաչ սփռոցի վրայի վոսկեդրամները մի անտեսանելի թելով...:

1) Տյուրկո—ֆրանսիական գաղութային բանակի զինվոր: Մ խ.





Հետո սկսվում են կռիվները — տուր ու դմփոց, հախոյանքներ և գոռում գոչում բոլոր լեզուներով, մեկ ել տեսար դանակ քաշեցին, վոստիկանները յեկան միջամտելու, հաշվեցին, տեսան փողը պակաս եր...

Ահա այս աղմկալի զբոսավայրն եր լեկել մեծ Տարտարենը մոռանալու իր վիշտը և սրտի անդորրութիւնն վայելելու:

Հերոսը միայնակ զբոսնում եր բազմության մեջ, մտածելով իր մավրիտանուհու մասին, յերբ հանկարծ խաղասեղանների մոտ վոսկու զնգոցի միջից լավեցին լերկու բարկացած ձայներ:

— Յես ձեզ ասում եմ, վոր քսան ֆրանկ պակաս ե, պարհն:

— Պարհն...

— Այո, պակաս ե, պարհն...

— Իմացեք, թե ում հետ եք խոսում, պարհն:

— Ինձ համար միևնույն ե, պարհն...

— Յես Գրիգորի իշխանն եմ, պարհն...

Լսելով այդ անունը, Տարտարենը բոլորովին հուզված, ամբոխը ձեղքելով մոտեցավ սեղանին: Նա ուրախ եր և հպարտ, վոր գտավ իր իշխանին, ալնքան սիրալիւր և քաղաքավարի Չերնոգորիայի իշխանին, վորի հետ նա թեթևակի ծանոթացել եր նավի վրա...

Դժբախտաբար իշխանական այդ բարձր տիտղոսը, վոր ալնքան շլացուցիչ եր միամիտ Տարասկոնցու համար, վոչ մի տպավորութիւն չթողեց հեծելազորի սպայի վրա, վորի հետ իշխանը կռվի յեր բռնվել:

— Ախ, այդպես, — ասաց սպան հեգնելով, հետո դառնալով դեպի բազմութիւնը, հալտարաբեց — Չերնոգորիայի Գրիգորի իշխանը... Ով ե ճանաչում սրան... Վոչ վոք...

Տարտարենը վրդովված մի քայլ առաջ գնաց:

— Ներեցեք, պարոն, յես ճանաչում եմ իշխանին, — ասաց նա ամենահաստատ ձայնով:

Հեծելազորի սպան մի պահ ուղիղ նայեց նրա լերեսին, հետո ուսերը թոթվելով ասաց.

— Դե լավ, տարեք, բաժանեցեք ձեր մեջ իմ քսան ֆրանկը, և թող հարցը փակվի:

Յեւ այս ասելով կոնակը դարձրեց ու կորավ բազմության մեջ:

Տաքարլուն Տարտարենն ուզում եր վազել նրա լետեից, քայց իշխանը թույլ չտվեց, ասելով.

— Թողեք, յես գիտեմ, թե ինչ կանեմ նրան:

Յեվ Տարասկոնցու թեւ մտնելով, նրան արագ քաշ տվեց դահլիճից:

Յերբ դուրս յեկան հրապարակ, Չերնորոգիայի¹⁾ իշխանը գլխարկը վերցրեց, ձեռքը մեկնեց մեր հերոսին և լավ չհիշելով նրա անունը, հուզված ձայնով բացականչեց.

— Պարոն Բարբարեն...

— Տարտարեն, — անհամարձակ կերպով հուշեց հերոսը:

— Տարտարեն, թե Բարբարեն՝ այդ միևնույնն ե՛: այսուհետև մենք բարեկամ ենք միմեծ մահ:

Յեվ ազնվաշուք իշխանը բռնեց յեղմեց նրա ձեռքը: Կարող եք լերևակայել Տարասկոնցու հպարտութունը:

— Իշխան, իշխան, — կրկնում եր նա անասելի հրճվանքով:

Քառորդ ժամ անց յերկու բարեկամները նստած ելին «Սոսիների» ճաշարանում, մի հաճելի գիշերային զվարճատեղի, վորը նայում ե ծովի վրա, և այնտեղ, վայելելով համեղ ընթրիք Կրետեի ընտիր գինով, նրանք վերանորոգեցին իրենց ծանոթությունը:

Ջարմանալի դուրեկան մարդ եր Չերնորոգիայի իշխանը: Նուրբ, բարեկազմ, զանգուր մազերով, սափրված. զարդարված տարրերնակ շքանշաններով, նա ուներ վառվռուն աչքեր, շոյող շարժուձևեր և թեթև իտալական առդանություն, վորով նա նմանվում եր Մազարինիին²⁾, միայն առանց բեխի: Նա շատ հմուտ լինելով լատինական լեզուներին, ամեն առթիվ վրկայություններ եր բերում Տացիտից, Հորացիոսից³⁾ և «Մեկնություններից»⁴⁾:

Պատկանելով ազնվականների հին առհմին, նրա ասելով, յեղբայրները տասը տարեկան հասակից հալածել եյին նրան իր ազատամիտ գաղափարներին համար: Այդ որվանից նա թափառում եր յերկրից-լերկիր՝ մասամբ անձնական զվարճության և

¹⁾ Մազարին (1602—61) Ֆրանսիական պետական գործիչ, ծագումով իտալացի:

²⁾ Տացիս, Հորացիոս (55—120), (64—8 թ. ա). հռոմեացի պատմագիր և քառասյուր:

³⁾ Հուլիոս Կեսարի: Մ. խմբ.

մասամբ ել մտավոր դարգացման համար, վորպես փիլիսոփա իշխան... Բայց զարմանալի զուգադիպություն. իշխանն ամբողջ չիրեք տարի անց եր կացրեւ Տարասկոնոմ... Յերբ Տարտարենը հայտնեց իր զարմանքը, վոր յերեք չի հանդիպել նրան վոչ ակումբում, և վոչ ել քաղաքային զոսարանում, իշխանը խուսափողական տոնով պատասխանեց.— «Յես շատ քիչ ելի տնից դուրս գալիս»։ Յեւ Տարասկոնցին քաղաքավարութիւնից դըրդված այդ մասին հարց ու փորձ չարավ։ Չէ վոր բոլոր մեծ մարդկանց կյանքն ունի իր խորհրդավոր կողմերը...

Մի խոսքով սքանչելի մարդ եր այդ Գրիգորի իշխանը։ Գում-կում խմելով գինին, նա մեծ համբերությամբ ականջ եր դնում Տարտարենին, վոր պատմում եր մավրիտանուհու մասին։ Նա մինչև անգամ խոստացավ գտնել նրան, վորովհետև լավ եր ճանաչում այդ կանանց։

Յերկար ժամանակ նրանք նստած կոնծում ելին։ Խմեցին Ալժիրի տիկիւնների կենացը, ազատ Չերնոգորիայի կենացը և այլն...

Դուրսը—պատշգամբի ներքև մոնչում եր ծովը և ալիքները խավարի մեջ ծեծում ելին ափերը համաչափ աղմուկով, վոր նման եր թրշած մահուդ թափ տալու ժամանակ լսվող ձայնին։ Յեղանակը տաք եր՝ յերկինքը լի աստղերով։

Սոխակը չերգում եր սոսիների մեջ...

Հաշիվը վճարեց Տարտարենը։

ԴՈՒ ԻՆՉ ԱՍՍ ՔՈ ՀՈՐ ԱՆՈՒՆԸ, ՅԵՍ ՔԵՁ ԿԱՍԵՄ ԱՅՍ ԾԱՂԿԻ ԱՆՈՒՆԸ

Միւս ուր առավոտյան իշխան Գրիգորին արդեն Տարտարենի սենյակումն եր։

— Շուտ, շուտ արեք, հագնվեցեք... ձեր մավրիտանուհին գտնված ե, նրա անունը Բայիա ե... քսան տարեկան, աննման սիրուն և արդեն այրի...

— Ա՛յրի... Ի՜նչ բախտավորություն,—բացականչեց հերոսը, վորն այնուամենայնիւ, յերկուդ եր կրում Արեւելքի խանդոտ ամուսիններից։

— Այո, այրի, միայն թե իր յեղբոր խիստ հսկողութեան տակ։

— Ա՛հ, գրողը տանի։

— Յեղբայրն ել մի վայրենի մավր ե և շուկայում ծխածորճներ ե ծախում:

Տիրեց լուսթյուն:

— Բայց իհարկե, այդ ձեզ համար վոչինչ, — շարունակեց իշխանը, — դուք այն մարդկանցից չեք, վոր այդպիսի . դատարկ բաներից վախենում են: Բացի այդ, մի քանի ծխամորճ գնելով այդ ավազակից, հույս ունեմ, վոր հնարավոր կլինի լեզու գրտնել նրա հետ... Դեհ, շուտ արեք, հագնվեցեք... բախտավոր եք, բախտավոր:

Յերեսի գուշնը թռած, հուզված և լի սիրո զգացմունքով, Տարտարենը ցատկեց անկողնից և ֆլանելի լայն վարտիկը ըշտապ-շտապ կոճկելով, հարցրեց.

— Ուրեմն ի՞նչ պետք ե անել:

— Պարզապես իսկույն մի նամակ գրել տիկնոջը և ժամադրություն խնդրել:

— Ուրեմն նա ֆրանսերեն ել գլխե, — հիասթափված հարցրեց Տարասկոնցին, վոր միշտ յերազում եր իսկական Արևելքի մասին:

— Մի բառ անգամ չգիտե, — պատասխանեց իշխանն անհողողդ կերպով. — դուք ինձ կթելադրեք և յես կթարգմանեմ արաբերեն:

— Ինչքան բարի յեք, իշխան, ինչքան բարի չեք...

Յեվ Տարասկոնցի հերոսը լուռ և մտախոհ սկսեց մեծ-մեծ քայլերով անցուդարձ անել սենյակի մեջ:

Հասկանալի յեր, վոր ալժիրցի մավրիտանուհուն չեր կարելի այնպիսի նամակ գրել, ինչպես գրում են Բոկերի գեղեցկուհիներին: Բարեբախտաբար մեր հերոսը շատ կարգացած մարդ եր և կարող եր Գուստավ Նմարի վեպերի հնդկական պերճախոսությունը բաղադրել Լամարտինի «Արևելյան ճանապարհորդութան» վոճի հետ, նա և այդ ամենին խառնելով «Յերգ-յերգոցի» մի քանի հեռավոր վերհիշումներ, նա կարողացավ շաբադրել մի նամակ, միանգամայն արևելյան վոճով: Նամակը սկսում եր հետևյալ խոսքերով.

«Ինչպես ջայլամն ամապատի ավազմերի մեջ»... և վերջանում եր այսպես.

«Դու ինձ ասա քո հոր անունը, յես քեզ կառնմ քոյս ծաղիկ անունը»:

Նամակի հետ միասին խանդավառ Տարտարենը ուզում էր ուղարկել նաև մի ծաղկեփուռ, վորպես խորհրդանշան, ինչպես այդ պահանջում է Արևելքի սովորությունը, բայց իշխան Գրիգորին ասաց, վոր ավելի լավ կլինեիր տիկնոջ յեղբոր մոտից գնել մի քանի հատ ծխամորճ, սրանով նախ կարելի յեր մեղմացնել վայրենի յեղբոր սիրտը և լերկորդ, մեծ հաճույք պատճառել տիկնոջ, վոր շատ է սիրում ծխել։

— Դեհ, շուտ գնանք ծխամորճներ գնելու,—ասաց Տարտարենն անհամբեր։

— Վե՛յ, վե՛յ, թողեք յես մենակ գնամ։ Ես ավելի եժանկանեմ...

— Ինչպե՛ս... Դուք ինքնե՛րդ եք ուզում գնալ... Ո՛ր, իշխան... իշխան։— Յե՛վ Տարտարենը հուզմունքից շփոթված, մեկնեց փողի քսակը հաճոյակատար իշխանին, խնդրելով, վոր վո՛չինչ չխնայի տիկնոջ սիրտը շահելու համար։

Դժբախտաբար հաջող սկսված գործը սպասածին չափ արագ չեր առաջ գնում։ Տիկինը, ինչպես լերևում էր, խիստ զգացված էր Տարտարենի պերճախոս նամակից և արդեն այն աստիճան էր հրապուրված, վոր սիրով կցանկանար ինչքան կարելի յե շուտով տեսակցել նրա հետ, սակայն կասկածամիտ յեղբոր յերկյուղն առաջվա պես արգելք էր հանդիսանում։ Յե՛վ այդ արգելքը վերացնելու համար հարկ յեղավ դյուժիններով, գրոսներով, հակերով ծխամորճներ գնել...

— Այդ սատանա Բայիան լի՛ն է անում այդքան ծխամորճը,— ինքն իրեն հարց էր տալիս լերբեմն խեղճ Տարտարենը, բայց ելի շարունակում էր վճարել անտրտուն։

Վերջապես մի քանի բեռ ծխամորճ գնելուց և արեվելյան պերճախոսության մի ամբողջ հեղեղ թափելուց հետո նա ստացավ ցանկացած ժամադրությունը։

Ավելորդ է նկարագրել, թե ինչպիսի հուզմունքով պատրաստվեց Տարտարենը տիկնոջ մոտ գնալու համար, ինչ խնամքով նա կարգի բերեց, գեղեցկացրեց ու անուշահոտեց իր կոշտ բեխերն ու միտուքը։ Տնից դուրս գալիս նա չմոռացավ գրպանը դնել մի կաստեռ և յերկու թե յերեք ատրճանակ, վորովհետև զգուշութունն ամեն ժամանակ լավ բան է։

Իշխանը, միշտ հաճոյակատար, հանձն առավ ներկա լինել այդ առաջին ժամադրության վորպես թարգման։

Տիկինն ապրում էր քաղաքի վերին մասում։ Նրա դռան

առաջ տառներեք թե տասնչորս տարեկան մավրիտանցի մի տղա պապիրոս եր ծխում: Այդ պատանին նշանավոր Ալին եր, վերոհիշյալ յեղբայրը: Յերբ չերկուայցելուները մոտեցան, Ալին չերկու անգամ դուռը բաղխեց և լուռ ու մունջ հեռացավ:

Դուռը բացվեց և շեմքի վրա յերևաց մի խափշիկ կին, վոր առանց մի բառ արտասանելու, առաջնորդեց հյուրերին ներքին բակի միջով դեպի մի փոքրիկ հովասուն սենյակ, վորտեղ տիկինը հատակին փռված անկողնի վրա թեք ընկած սպասում եր...

Առաջին հայացքից Տարտարենին այնպես թվաց, վոր նա ավելի կարճահասակ և ավելի գեր եր, քան հանրակառքի մավրիտանուհին... Արդյոք նա լԹր, թե նա չեր... սակայն այդ կասկածը կախակի նման մի ակնթարթ միայն փայլեց Տարասկոնցու գլխում և անհայտացավ:



Ինչքան սիրուն և հրապուրիչ եր տիկինն իր մերկ վոտներով, մատանիներով զարդարված թմբլիկ մատներով, թարմ, վարդագույն: Արևելյան վոսկեթեւ բաճկոնակը, ծաղկավոր շրջազգեստը գրկել եյին նրա գիրուկ, կրորիկ, փափրիկ իրանը, նարգիլելի սաթե փողը ծխում եր նրա շրթունքների արանքում և ծածկում նրան կապտավուն ծխի խորհրդավոր քուլաներով:

Մտնելով ներս Տարասկոնցին մի ձեռքը դրեց սրտի վրա և արևելյան ձևով մինչև գետինը կռանալով, խորը գլուխ տվեց, կրքոտ աչքերը վոլորեցով... Բալխան մի ըոպի անձալն նալեց նրա յերեսին, հետո նարգիլիլի սաթի ծխափողը ձեռքից բաց թողնելով, գլուխը հետ ձգեց և յերեսը ծածկեց ձեռներով. յերևում եր միայն նրա սպիտակ պարանոցը, վորն անզուսպ ծիծաղից ցնցվում եր, ինչպես մարգարիտով լեցուն մի քսակ:

ՍԻՂԻ ՏԱՐՏՐԻ, ԲԵՆ ՏԱՐՏՐԻ

Յեթե մի յերեկո մտնելու լինեք Ալթիլի վերին քաղաքամասի սրճարաններից մեկը և ականջ դնեք այնտեղ հավաքված մավրիտացիների խոսակցության, մինչև այսոր ել դեռ կլսեք մի ինչ-վոր Սիղի Տարտրի անունով հարուստ և առատաձեռն յեվրոպացու մասին, վոր մի քանի տարի առաջ ապրում եր այդ թաղամասում Բալխա կոչված տեղացի մի դեռատի տիկնոջ հետ: Այդ մասին խոսելիս նրանք իրար աչքով են անում և քթի տակ ծիծաղում:

Այդ Սիղի Տարտրին ուրիշ մարդ չեր, յեթե վոչ, ինչպես ընթերցողն արդեն գուշակում ե, մեր Տարտարենը...

Այո, ինչ արած, սրբերի և հերոսների կյանքում իսկ լինում են թուլության, մոլորության և գայթակղության ժամեր: Հռչակավոր Տարասկոնցին ևս բացառություն չեր կարող կազմել և ահա թե ինչու յերկու ամիս շարունակ նա մոռանալով առլուծներին և իր փառքը, հարբեց արևելյան սիրով և անձնատուր յեղավ սպիտակ Ալթիլի հրապույրներին, ինչպես Աննիբալը Կապուալում¹⁾:

Տարտարենը քաղաքի արաբական մասում վարձել եր մի շատ սիրուն տնակ տեղական ճաշակով, վոր ուներ ներքին գավիթ, բանանի ծառեր, զով սրահներ և շատրվաններ: Իր մավրիտանուհու հետ միասին առանձնացած ապրում եր նա հեռու աղմուկից, վոտից մինչև գլուխ արաբական զգեստ հագած, առավոտից մինչև յերեկո նարգիլեն փստացնելով և անուշահոտ քաղցրավենիներն անուշ անելով:

Նրա դեմ ու դեմը՝ գահավորակի վրա թեք ընկած, կիթա-

1) Կապուա—փոքրիկ քաղաք Իտալիայում, վորտեղ կարթագենացի զորավար Աննիբալը Հռոմը գրավելու համար Աֆրիկայից Յեվրոպա լանցնելիս իր բանակի հետ անց կացրեց ձմեռը Մ. խմբ.

որ ձեռքին Բայիան արարական միաշար յեղանակներ եր յերգում և կամ թե իր տիրոջը զվարճացնելու համար պարում եր վորովայնի պարը, ձեռքին բռնած մի փոքրիկ հայելի, վորի մեջ ցոլացնում եր ձերմակ ատամները և դեմքին հրապուրիչ արտահայտություն եր տալիս:

Դանի վոր վոչ տիկինը մի բառ Ֆրանսերեն գիտեր և վոչ ել Տարտարենը մի բառ արաբերեն, ալը պատճառով ել խոսակցությունը բավական դանդաղ եր առաջ գնում. այդ մի պատիժ եր շատախոս Տարտարենի համար, մի ապաշխարություն Բեզլուքեյի դեղատանը կամ զինավաճառ Կոստեկալըի խանութում չափից շատ խոսած լինելու հանցանքի համար:

Բայց այդ պատիժն ել ունեւ իր քաղցրությունը: Տարտարենը մի տեսակ մեղկ անողորմություն եր զգում, լերբ ամբողջ որն անխոս ականջ եր դնում նարգիլիի գլգլոցին, կիթառի կնտկնոցին և շատրվանի մեղմ կարկաչյունին մոզայիկների մեջ:

Նրա կյանքն ամբողջպես բռնում եյին նարգիլեն, բաղնիքը և սերը: Շատ քիչ ելին տնից դուրս գալիս: Յերբեմն յերբեմն միայն Սիդի Տարտարին իր տիկնոջը գավակն առած, ջորիով գնում եր նուռ ուտելու մի փոքրիկ այգում, վոր նա գնել եր քաղաքի շրջակայքում: Բայց յերբեք, ո՛ր, լերբեք նա չեր իջնում քաղաքի յեվրոպական մասը, վորը լիքն եր հարբած գուռվենբուլ¹⁾, սպաներով, սալահատակի քարերին դիպչող թրերի անվերջ աղմուկով: Ալժիրի այդ մասը նրան թվում եր անտանելի և տգեղ, ինչպես Արևմուտքի մի պահակատուն:

Մի խոսքով Տարասկոնցին խիստ յերջանիկ եր: Յերջանիկ եր մանավանդ Տարտարեն-Սանչոն, վորը մեծ ախորժակով վայելում եր տաճկական քաղցրավենիները և ավելի քան գոհ եր իր նոր կյանքից: Սակայն Տարտարեն-Կիխոտը մեկ-մեկ խղճի խայթ եր զգում, լերբ մտաբերում եր Տարասկոնը և իր խոստացած առյուծի մորթիները: Բայց այդ յերկար չեր տևում: Բալիայի մի հայացքը կամ մի գդալայն սատանայական բուրումնալի անուշեղեններից բավական ելին Կիրկեյի²⁾ խմիչքի նրման մի ակնթարթում ցրելու նրա այդ տխուր մտածմունքները:

1) Զուլալ—տարազական տարազ հագած Ֆրանսիական զինվոր. Մ. խմբ.

2) Կիրկե— առաքելական կաթարդ կին, վորը հրապուրել եր Վոդեռե-նին և Թուլլ չեր տալիս նրան գնալ իր հայրենիքը: Այս դեպքը նկարագրել և Հոմերոսը «Վոդեռեականի» մեջ: Մ. խ.

Յերեկոներն իշխան Գրիգորին գալիս եր փոքր ինչ խոսելու աղառ Չերնոգորիայի մասին... Ջարմանալի պատրաստակամությամբ այդ բարեսիրտ ազնվականը կատարում եր Տարակոնցու տան մեջ թարգմանչի և հարկ յեղած դեպքում մինչև անգամ տնտեսի պաշտոնը. և այդ ամենը ձրի, լուկ նրան հաճույք պատճառելու համար... Բացի իշխանից Տարտարենն ընդունում եր իր մոտ նաև մի քանի «թուրքերի» ալցելուծյունը: Այդ բոլոր կատարի ավագակները, վորոնք մի ժամանակ ալնքան ահ եյին ազդում նրան, նստած իրենց մութ կրակների խորքում, մոտիկ ծանոթությունից հետո դուրս յեկան շատ համեստ, անմիաս առևտրականներ, գորգագործներ, համեմի վաճառականներ, ծխամորճ շինողներ — բոլորն ել քաղաքավարի, խոնարհ, գաղտնապահ մարդիկ:

Շարաթը չորս թե հինգ անգամ այդ պարոնները հավաքվում ելին Սիդի Տարտրի մոտ, յերեկոն անցկացնելու և թուղթ խաղալու, նրա քաղցրավենիներն անուշ ելին անում, փողերը տանում և ժամի յոսսը խփելուն պես կամացուկ վեր եյին կենում ու փառք ասելով մարգարելին, քաշվում իրենց տները:

Նրանց գնալուց հետո Սիդի Տարտրին և իր հավատարիմ ամուսինը բարձրանում եյին իրենց յոան կտուրը, վոր շինված եր պատշգամբի ձևով, վորտեղից նրանց աչքերի առաջ տարածվում եր ամբողջ քաղաքը: Չորս կողմը նույնպիսի հազարավոր պատշգամբներ, խաղաղ և լուսավորված լուսնի շողերով, սանդխաձե իջնում եյին մինչև ծովափը: Հովը բերում եր կիթառի մեղմ հնչյուններ...

... Հանկարծ ցուացող աստղերի փնջի պես, մի քաղցր և վճիռ մեղեդի բարձրանում եր ողի մեջ և հարևան մզկիթի մինարեթից մի վայելչակազմ մուեզզին, գիշերվա մուգ կապտավուն ֆոնի վրա գծելով իր ճերմակ ստվերը, հնչեցնում եր իր աղոթքը, փառաբանելով ալլահին, հորիզոնը լցնող իր սքանչելի ձայնով:

Բայիան իսկույն կիթառը ձեռքից բաց եր թողնում և աչքերն ուղղած դեպի մուեզզինը,՝ կարծես խմում եր աղոթքի քաղցրությունները: Մինչև յերգի վերջը նա մնում եր ալդպես հափշտակված, դողդոջուն, ինչպես արևելյան մի սրբունի: Տարտարենը հուզված նալում եր նրան և ինքն իրեն՝ մտածում եր, վոր այդ մի շատ գորավոր և ճշմարիտ կրոն պիտի լինի,

վոր կարողանում ե այդպիսի վոգետրություն և ջերմեռանդություն ներշնչել իր հավատացյալներին...

Տարասկոն, ծածկիր դեմքդ, քո Տարտարենն արդեն մտածում ե հավատուրաց լինել:

ՏԱՐԱՍԿՈՆԻՑ ՄԵՋ ԳՐՈՒՄ ԵՆ

Մի որ իրիկնադեմին Սիդի Տարտրին ջորու վրա նստած մենակ վերադառնում եր իր փոքրիկ ալգուց: Յերկինքը կապույտ եր, փչում եր ծովային տաք հովը:

Վոտքերը լայն բաց արած խուրջիներին վրա, վորոնք ուռել եյին ձմերուկներից և նարինջներից, որորվելով խոշոր ասպանդակների զրնգոցի հետ և ամբողջ մարմինը շարժելով անասունի շարժումների համաձայն, մեր հերոսն առաջ եր գնում շրջապատված մի սքանչելի բնությամբ, ձեռները փորի վրա դրած, կիսով չափ նիրհելով ողի ջերմությունից:

Մեկ ել հանկարծ քաղաք մտնելիս մի վորոտալի ձայն նրբան հանեց այդ թմրած դրությունից

— Վճհ, գրողը տանի, կարծես պարոն Տարտարենը լինի...

Լսելով իր անունը, այն ել իսկական հարավային առողջանությամբ, Տարտարենը գլուխը բարձրացրեց և իրենից մի քանի քայլ հեռավորության վրա նկատեց «Ջուալ» շոգենավի նավապետ Բարբասուին, վորը սրճաբաններից մեկի առաջ նրատաղ ծխամորճը բերնին աքսենթ եր խմում:

— Ա՛ա, բարև, բարև, Բարբասու,— բացականչեց Տարտարենը և ջորին կանգնեցրեց:

Բարբասուն պատասխանելու փոխարեն մեկ ըոպե աչքերը չռած նայեց նրա վրա, հետո փռթկացրեց և այնպես սոստիկ քրքշաց, վոր Սիդի Տարտրին ապուշ կտրած՝ նստած մնաց իր ձմերուկների վրա:

— Այդ թնչ փաթեթոց ե գլխիդ, իմ խեղճ պարոն Տարտարեն: Ուրեմն ճշմարթտ ե, վոր ասում են, թե դուք թրքացել եք... իսկ թնչ ե անում փոքրիկ Բայիան, ելի յերգում ե «Գեղեցիկ Մարկո» յերգը...

— «Գեղեցիկ Մարկո»,— կրկնեց Տարտարենը զայրացած,— իմացած յեղեք, պարոն կապիտան, վոր այն տիկինը, վորի մասին ակնարկում եք, մի շատ պատվավոր մավրիտանուհի լե և մի հատիկ Ֆրանսերեն բառ անգամ չգիտե...

— Բայիան ֆրանսերեն վոչ մի բառ չգիտե... ժամն է քառուժ, բարով յեկաք— Յեվ նավագետն սկսեց լավելի բարձր ծիծաղել:

Հետո նկատելով խեղճ Միգի Տարտրի ալյափոխված դեմքը վրա բերեց.

— Շատ կարելի յե, վոր իմ առածն ուրիշ կին ե... Թերևս յես սխալ եմ, միայն ալսքանը կասեմ, պարոն Տարտարեն, վոր



լավ կանեք, լեթե շատ ել հավատ չընծայեք ալփրական մավրիտանուհիներին և չերնոգորիական իշխաններին...

Տարտարենը կանգնեց ասպանդակների վրա և իր հայտնի ծամածռությամբ ասաց.

— Կապիտան, իշխանն իմ բարեկամն ե:

— Լնվ, լավ, մի բարկանաք... Մի բաժակ արսենթ չԵք խմի, Վոչ, Գուցե վորեւե բան ունեք հաղորդելու յերկրացիներին: Այդ ել վոչ, դե ուրեմն հաջողություն... հա, Բնչ եյի ա-

սում, ֆրանսիական լավ ծխախոտ ունիմ, համեցեք, վերցրեք մի քիչ, խնդրեմ, վերցրեք, ոգտակար կլինի... Ինչպես տեսնում եմ Արևելքի անիծյալ ծխախոտը ձեր գլուխը շատ ե շուտ տվել:

Այս ասելով կապիտանը վերադարձավ իր արսենթին, իսկ Տարտարենը մտածումունքների մեջ ընկած, շարունակեց իր ճանապարհը: Թեև նրա վեհանձն հոգին հրաժարվում եր հավատալ իր լսածներին, այնուամենայնիվ Բարբասուռի ակնաբկները վշտացրել էին նրա սիրտը. հետո այդ կոպիտ մարդու հիշոցները, այդ հարազատ առողջանությունը, այդ ամենը զարթեցնում էին նրա մեջ խղճի խալթի մի տարտամ զգացում:

Հասնելով տուն նա վոչ վոքի չգտավ: Բայիան գնացել եր բաղնիք... Պափշիկ աղախինը նրա աչքին տգեղ լերևաց, ամբողջ տունը տխուր... Անասելի վատ տրամադրություն մեջ նա նստեց շատրվանի մոտ և ծխամորճը լցրեց Բարբասուռի տըված ծխախոտով: Ծխախոտը փաթաթված եր «Սեմաֆոր»-ի մի կտորի մեջ: Բաց անելով լրագիրը՝ նրա աչքին ընկավ իր հայրենի քաղաքի անունը.

Տարասկոնից մեզ գրում են.

«Ամբողջ քաղաքը մտահույզ դրություն մեջ ե: Առյուծասպան Տարտարենը, վոր գնացել ե Աֆրիկա գիշատիչ գազաններ վորսալու, մի քանի ամսից ավելի յե, ինչ վոչ մի լուր չի հաղորդել իր մասին... Ինչ ե պատահել մեր հայրենակից հերոսին... Ով մեզ պես ծանոթ ե նրա կրակոտ, հանդուգն և արկածասեր բնավորության—նա սարսափում ե այդ հարցի առաջ... Արդյոք նա ել ուրիշ շատերի նման թաղվել ե անապատի ավազների տակ, թե հոշոտվել ե Ատլաս լեռների ահեղի գազաններից, վորոնց մորթիներով նա խոստացել եր զարդարել մեր քաղաքապետարանը... Ահավոր անհայտություն... Սակայն Բոկերի տոնավաճառը լեկած նեզը վաճառականները պատմում են, վոր անապատի խորքերում հանդիպել են մի ինչ վոր յեվրոպացու, վորի նշանները շատ նման են Տարտարենին և վորն ուղեորվում եր դեպի Տիբեթ... Տե՛ր աստված, դու պահապան լինես մեր Տարտարենին»:

Այս տողերը կարդալով Տարասկոնցին կարմրեց, դեղնեց և սարսուաց: Ամողջ Տարասկոնը մի անգամից նրա աչքի առաջ

պատկերացավ— ահումբը, գլխարկի վորսորդները, Կոստեկալդի խանութի կանաչ բաղկաթողը և այդ ամենի վրա թեվատարած արծվի նման՝ քաջասիրտ հրամանատար Բրավիդիայի լերկար, ահագին բեխերը:

Յեկ մինչդեռ ամենքը կարծում էյին, վոր նա կատաղի գազաններ է ջարդում, ինքը վախկոտի պես նստած էր իր խսիրի վրա: Տարասկոնցի Տարտարենն ինքն իրենից ամաչեց և ամոթից լաց լեղավ:

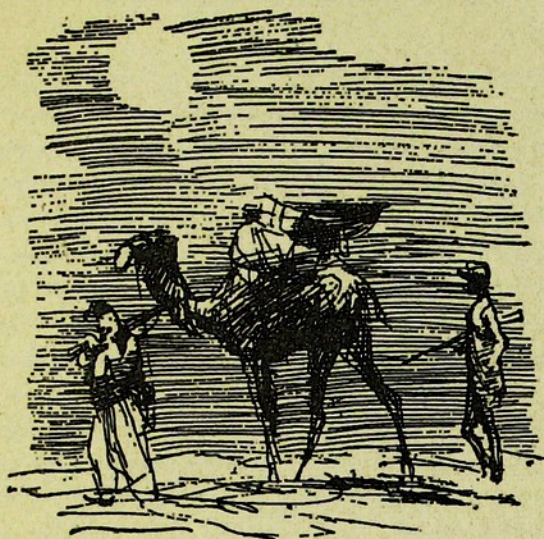
Մեկ ել հանկարծ հերոսը վեր ցատկեց:

— Դեպի առյուծները, դեպի առյուծները— գոռալով վազեց դեպի մառանը, ուր փոշիների տակ հանգստանում էյին ճանապարհորդական ծալովի վրանը, դեղատուռը, պաշարեղենը, զենքերի արկղը և բոլորը քաջ տվեց բակի մեջտեղը:

Տարտարեն-Սանչոն այլևս չկար, մնացել էր միայն Տարտարեն-Կիխոտը:

Կալծակի արագությամբ նա աչքի անցկացրեց իր պարագաները, դինվեց, հագավ յերկարաճիտ կոշիկները, մի յերկտող գրեց իշխանին, նրա հոգացողությանը հանձնարարելով Բալիային, ծրարի մեջ դրեց արցունքով թրջած մի քանի թղթադրամ, և քիչ անց անվեհեր Տարասկոնցին դիլիժանսի մեջ նրստած արդեն սլանում էր Բլիդահ տանող ճանապարհով, տանը թողած շշմած նեգրուհուն նարգիլեյի առջև, գլխի փաթթոցը, հողաթափերը, մի խոսքով Սիդի Տարտրիի մուսուլմանական ամբողջ զգեստավորումը, վորի գանազան մասերը խղճալիորեն թափթփված էյին դեռ ու դեն սրահի սպիտակ կամարների տակ:





ՅԵՐԵՐԻ ԴՐՎԱԳ

ԱՌՅՈՒԾՆԵՐԻ ԱՇԽԱՐՀՈՒՄ

ԱՔՍՈՐԱԿԱՆ ԴԻԼԻԺԱՆՍԸ

Այդ մի հինավուրց դիլիժանս եր, ներսից ծածկված կապտագույն հաստ մահուդով, մաշված, գունաթափ, բրդե ահագին կոշտ ծոպերով, վորոնք մի քանի ժամվա ճանապարհից հետո արդեն տրորում են մարդու կռնակը... Տարասկոնցի Տարտարենի աեղը կառքի հետևի բաժանմունքն եր. նա մի կերպ տեղավորվեց և սպասելով այն պահին, յերբ կշնչեր Աֆրիկայի մեծ գազանների ձշկահոտ բուրբը, մեր հերոսն առայժմ գոհացավ դիլիժանսի հնաբուլը հոտով, վորը տարորինակ բաղադրութուն եր կազմում բազմաթիվ հոտերի՝ մարդու, ձիու, կաշվի, ուտելիղենի և մզված դարմանի:

Կառքի այդ մասում կալին ամեն տեսակ ուղևորներ, մի կրոնավոր, հրեա վաճառականներ, լերկու թեթևաբարո կանայք, վորոնք գնում եյին միանալու իրենց զորամասին— հուսարական Յորդ գնդին, մի լուսանկարիչ Ուլեանսվիլից¹⁾: Բայց վորքան ել բազմազան ու հաճելի լիներ այդ հասարակութունը, Տարասկոնցին ամենևին տրամադիր չեր զրույցի մտնելու լուռ ու մտախոհ նա նստած եր հրացանները ծնկների արանքում սեղմած... Հանկարծական մեկնումը, Բայիայի սև աչքերը, իրեն սպասող վտանգալից վորսորդութունը, այդ ամենը խռովում եր նրա ուղեղը, ել չենք խոսում այն մասին, վոր Աֆրիկայի խորքերում վերագտնված լեվրոպական այս դիլիժանսը տարտամորեն հիշեցնում եր նրան իր մանկության տարիներին Տարասկոնը, քաղաքի շրջակայքում կատարված պտույտները, Ռոնայի ափին սարքված փոքրիկ ճաշկերույթները և վերջապես անթիվ այլ հիշողութուններ:

1) Ֆրանսիական քաղաք Ալժիրում: Ծ. ի.

Քիչ-քիչ մթնում եր: Կոնդուկտորը վառեց լապտերները... Ժանգոտած դիլիթանսը վոստոստում եր ճոճալով իր հին զրս-պանակների վրա, ձիերը չափ ելին ընկել, զանգուլակները զնգզնգում ելին...

Յերբեմն-յերբեմն կառքի վերևի մասից լսվում եր լերկաթեղենի մի խլացուցիչ աղմուկ... դա ուղղամթերքն եր:

Տարասկոնցի Տարտարենը կես քուն, կես արթուն մի պահ նայեց ուղևորներին, վորոնք ծիծաղաշարժ կերպով ցնցվում ելին կառքի յերերումներից և իր աչքի առաջ պարում զվարճալի սովերների պես, հետո նրա աչքերը շողվեցին, մտքերը խառնվեցին և նա այլևս վոչինչ չեր լսում, բացի սոնիների առորոշ աղմուկից և դիլիթանսի վողբազին ճողցից...

Հանկարծ մի ձայն, պառավի ճաքած, կոտորած, խապոտած մի ձայն կանչեց Տարասկոնցուն, տալով նրա անունը.

«Պարոն Տարտարեն, պարոն Տարտարեն»:

— Ո՞վ ե ինձ կանչում:

«Յես եմ, պարոն Տարտարեն, միթե՞ չեք հիշում ինձ... Յես հինավուրց դիլիթանսն եմ, վոր սրանից քսան տարի առաջ յերթեկեղում եր Տարասկոնի և Նիմի միջև... Քանի, քանի անգամ յես փոխադրել եմ ձեզ և ձեր բարեկամներին, լերբ գնում ելիք գլխարկ վորսալու Ժոնկերի և Բելլեգարդի կողմերը: Յես նախ ձեզ չճանաչեցի ձեր տաճկական գրակի պատճառով, մեկ ել ձեր գեր մարմնի, բայց հենց վոր սկսեցիք խոսվաքցնել, գրողը տանի, իսկուլն ճանաչեցի»:

— Դե լավ, դե լավ,—ասաց Տարասկոնցին մի փոքր սըրտնեղած:

Հետո մեղմանալով հարցրեց.

— Ա՛յ պառավ, ի՞նչ ես շինում դու այս կողմերում:

«Ա՛խ, իմ բարի պարոն Տարտարեն, հոժար կամքով չեմ լեկել այստեղ, հավատացե՛ք... Յերբ Բոկերի լերկաթուղին ավարտվեց, այլևս ինձ պետքական չհամարեցին և ուղարկեցին Աֆրիկա... Մենակ յես չեմ, Ֆրանսիայի գրեթե բոլոր դիլիթանսներն ինձ նման աքսորվեցին: Մեզ համարում ելին շատ հետադիմական, և ահա այժմ տառապում ենք այստեղ վորպես տաժանակիր... Ահա սա յե, վոր Ֆրանսիայում դուք անվանում եք ալժիրական յերկաթուղիներ»:

Այստեղ պառավը մի խոր հառաչ արձակեց, հետո շարունակեց.

«Ա՛խ, պարոն Տարտարեն, վորքան եմ կարոտել իմ սի-

յուն Տարասկոնին: Այդ ժամանակը կյանքիս լավագույն որերն
էյին, ջահելությունը: Պետք եր տեսնել ինձ առավոտները
ճանապարհ ընկնելիս, մաքուր լվացած, պլպլան, նոր լաքված
անիվներով, յերկու արևի նմանող լապտերներով և միշտ յուղով
փայլեցրած հովանիով: Ի՞նչ գեղեցիկ տեսարան, յերբ կառա-
պանը իր մտակը օրսկացնելով յերգում եր. «Եա, լա, լա, Տառաս-
կոն, Տառասկոն», իսկ կոնդուկտորը, շփոքն ուսից կախած,
նախշուն գլխով ծուռ դրած, իր միշտ գազազած շնիկը նետում
էր կառքի կտուրը և ինքն ել բարձրանալով այնտեղ գոռում.
«Քշիւր. քշիւր»: Այն ժամանակ իմ չորս ձիաներն առաջ ելին
խաղում զանգակների, հաջոցների, շփոքների աղմուկի մեջ:
Պատուհանները բացվում էյին, և ամբողջ Տարասկոնը հպար-
տությամբ դիտում էր թագավորական պողոտայով առաջ սլացող
դիլիժանսը: Ինչքան գեղեցիկ էր այդ պողոտան, պարոն Տար-
տարեն, լալն, լավ խնամված, իր կիլոմետրաչափ սյուներով,
իրարից կանոնավոր հեռավորության վրա կիսված խճաքա-
րերով, իսկ աջ ու ձախը ձիթենիներով ու վարդատունկե-
րով լի սիրուն դաշտերով... Հետո պանդոկներն ամեն մի
տասը քալքի վրա, կայարանները հինգ ըոպեն մի անգամ...
իսկ՝ ուղևորները, ինչ լավ մարդիկ էյին, քաղաքապետներ և
յերեցներ, վորոնք գնում էյին Նիմ Եմհանգապետիմ կամ յեպիս-
կոպոսին տեսելու, պարկեշտ առևտրականներ, վորոնք վերա-
դառնում էյին Մաղեյից, արձակուրդավոր դպրոցականներ,
նախշուն բլուզ հագած և հենց նիւն առավոտը սափրված գլու-
ղացիներ, և վերջապես այնտեղ—վերը, իմպերիալի¹⁾ վրա դուք
բոլորդ, գլխարկ վորսացող պարոններդ, վոր միշտ ալնքան
զվարթ էյիք, այնքան լավ յերգում էյիք ամեն մեկն իր «սե-
փականը», յերբ վերադառնում էյինք յերեկոները, ասողերի
լույսի տակ...

Հիմա փոխվել ե ամեն ինչ... տերը միայն գիտե, թե ինչ
մարդիկ եմ փոխադրում. աշխարհի չորս կողմերից յեկած ան-
հավատներ, նեգրեր, բեզվիհներ, հին գինիվորներ, բոլոր յերկըր-
ների բախտախնդիրներ, քրջոտ գաղթականներ, վորոնք ինձ
թունավորում են իրենց չիրուխներով, և այդ բոլորը խոսում
են մի այնպիսի լեզվով, վոր ինքը սատանան ել չի հասկանա...
Նայեցեք, տեսեք իմ վիճակը, վնչ մաքրող կա, վնչ լվացող,

1) Իմպերիալը դիլիժանսի վերևի մասն է, կտուրի վրա: Ծ. խ.

սոսնիներին քսելու ճարպն ել են խնայում... առաջվա իմ հանգիստ, խոշոր ձիերի փոխարեն ինձ լծել են արաբական փոքրիկ ձիեր, վորոնք կատաղածի պես կռվտում են, կծում իրար, վազելիս պարում ալծերի պես և քացի տալով շարդ ու փշուր են անում իմ սամիները... Ա՛յ..., ա՛յ... տեսե՛ք, ելի սկսվեց... Ինչ ճանապարհներ են հա, այստեղ դեռ վոչինչ։ Վորոքմություն ե, վորովհետև կենտրոնի մոտ ենք, իսկ այնտեղ, ել մի հարցնի, վոչ ճանապարհ կա, վոչ բան։ Գնա, ինչպես կարող ես, սար ու ձորի, դաշտերի միջով, գաճաճ արմավենիների, մաստաքի ծառերի միջով... վոչ մի հաստատուն կայան։ Կոնդուկտորի քմահաճույքից ե կախված այս կամ այն ագարակում իջնանիլը։

Յերբեմն այդ լիբբը ստիպում ե ինձ յերկու մղոն պտուկտ գործել, ծովելով ուղիղ ճանապարհից, վորպեսզի գնա իր ծանոթներից մեկի մոտ աքսենթ կամ գինի խմելու... իսկ հետո, քշիլ կառապան, զոռ տուր մտրակին, վորպեսզի կորած ժամանակը հետ բերես։ Արևը խորովում ե, փոշին կուրացնում։ Հոգ չե։ Բշիր։ Դեմ ես առնում, շուռ գալիս, վոչինչ, քշիլ ալելի թափով։ Լող տալով անցնում են գետը, հարբուխ ստանում, թրջվում, խեղդվում... Բշիլ, քշիլ, քշիլ... Հետո լերեկոյան բուրդովին թաց, հենց այդ ե պակաս իմ տարիքիս, իմ հողացավիս համար, քեզ հրամայում են պառկել բացոթյա, քարվանսարայի բակում, վորտեղ չորս կողմից ագատ հովերն են փչում։ Գիշերը չախկալներն ու բորենիները գալիս են հոտոտելու իմ կողերը, իսկ շրջմոխիկները ցրտից պատսպարվում են իմ ներսում։

Ահա իմ վարած կյանքը, սիրելի պարոն Տարտարեն, և յես կվարեմ այն մինչև ալն ուրը, լերը արևից ալրված, խոնավությունից փտած կընկնեմ, ուրիշ ճար չունենալով—վորեն խորդուրդ ճանապարհի մի անկյունը, վորտեղ արաբներն իրենց «կուսկուսը» կեփեն իմ պառավ կմախքի բեկորներով...»

— Բլիդահ, Բլիդահ—գոռաց կոնդուկտորը բանալով կառքի դռնակը։

ԱՆՑՎՈՐ ՓՈՔՐԻԿ ՊԱՐՈՆԸ

Դուրըշուց պղտորված ապակիների միջից Տարտարենը տարտամ կերպով նշմարեց գավառական մի փոքրիկ սիրուն քաղաքի հրապարակը, շրջապատված կամարներով և զարդարված նարնջի ծառերով։ Հրապարակի մեջտեղը կարծես արճից շինված փոքրիկ զինվորներ զինավարժություն ելին

անում առավոտյան պայծառ վարդազույն մշուշի մեջ, Սրճա-
րանները բաց ելին անում իրենց փեղկերը, Մի անկյունում
կանաչեղենի շուկան եր... ամեն ինչ սքանչելի յեր, բայց ա-
ռյուծի նշանները դեռ չկային:

—Դեպի հարավ, ավելի հարավ,— ջնջաց ազնիվ Տարտա-
րենը, նորից թաղվելով իր անկյունում: Այդ ըոպելին կառքի
դուռը բացվեց ու թարմ ու զով ողբ մտավ ներս, իր թևերի
վրա, նարինջների անուշ բուրմունքի հետ միասին, ներս բե-
րելով մի փոքրիկ պարոն, սև ռեզինգոտը հագին, ծեր, չոր-չոր,



խորշոմած, չափած- ձևած շարժումներով, ոճիքը բարձր, մե-
տաքսե սև փողկապով, կաշվե պորտֆելը կռնատակին, հովա-
նոցով— մի կատարյալ գավառական նոտար:

Տեսնելով Տարասկոնցու սպառազինությունը, փոքրիկ ծե-
րունին, վոր նրա դեմ ու դեմն եր նստած, սաստիկ զարմա-
ցավ և սկսեց անթարթ նայել նրան:

Ձիերն արձակեցին, նոր ձիեր լծեցին, դիլիժանսը ճանա-
պարհ ընկավ... Մերունին աչքը չեր հեռացնում Տարտարենից:

Վերջապես Տարասկոնցին չհամբերեց և ինքն ել ուղիղ նախելով փոքրիկ ծերունու յերեսին, հարցրեց.

— Հ'ը, զարմանա՞մ եք:

— Վե՛հ, չեմ զարմանում, այլ նեղվում եմ, — պատասխա-
նեց ծերունին շատ հանգիստ յեղանակով:

Բանն այն՝ է, վոր իր ծալովի վրանով ատրճանակով, պատյանների մեջ դրած լերկու հրացաններով, վորսի դանակով, ել չենք խոսում նրա ահագին մարմնի մասին, նա մի քանի մարդու տեղ եր բռնել...

Ծերունու պատասխանը նրան բարկացրեց:

— Ի՞նչ է, յերևի դուք կարծում եք, վոր յես ձեր հովանո-
ցով պիտի դուրս գայի առյուծներ վորսալու, — ասաց մեծ մարդը հպարտությամբ:

Փոքրիկ պարոնն աչքը ձգեց իր հովանոցին, մեղմ ժպտաց ու հետո նույն սառնասրտությամբ հարցրեց.

— Ուրեմն, պարոն, դուք...

— Այո, յես Տարասկոնցի Տարտարենն եմ, առյուծներ սպանողը...

Այդ խոսքերն արտասանելով անվեհեր Տարասկոնցին ա-
ռյուծի բաշի նման թափ տվեց իր ֆեսի փունջը:

Ջարմանքի և ապշության մի շարժում անցավ ամբողջ
կառքով:

Կրոնավորը յերեսը խաչակնքեց, կոկոտ կանայք ճչացին, իսկ
լուսանկարիչը մոտեցավ առյուծասպան հերոսին, արդեն յերա-
զելով նրա լուսանկարը հանելու բարձր պատվի մասին:

Միայն փոքրիկ ծերունին եր, վոր մնաց բոլորովին անխռով:

— Շատ առյուծ եք սպանել արդեն, պարոն Տարտարեն, —
հարցրեց նա շատ հանգիստ կերպով:

Տարասկոնցին խոսքի տակ չմնաց.

— Դուք հարցնում եք, թե արդյոք շատ առյուծ եմ ըս-
պանել: Յես միայն կցանկանայի, վոր դուք ձեր գլխի վրա
այնքան մազ ունենալիք:

Ամբողջ դիլիժանսը թնդաց ծիծաղից: Ամենքը հայացքն
ուղղեցին ծերուկի լերկ գանգին, վորտեղ ցցվում էին յերեք
դեղնավուն մազեր:

Լուսանկարիչը մեջ մտավ և դիմելով Տարտարենին ասաց.

— Շատ յերկրպագի արհեստ եք ընտրել, պարոն Տար-
տարեն... Պատահում են չափազանց ծանր ըոպեններ... Այսպես
որինակ խեղճ պ. Բոմբոնելը...

— Ա՛հ, դուք հովազների վորսորդ Բոմբոնելի մասին եք ասում,—ընդհատեց Տարտարենն արհամարհական կերպով:

— Ուրեմն դուք նրան ճանաչում եք,—հարցրեց փոքրիկ ծերունին:

— Պահ, այդ ի՞նչ խոսք ե... քսան անգամից ավելի միասին վորսորդություն ենք արել:

Փոքրիկ ծերունին ժպտաց:

— Ուրեմն դուք հովազներ ել եք վորսում, պարոն Տարտարեն:

— Այո, յերբեմն... Ժամանցի համար,—պատասխանեց դադադած Տարասկոնցին: Հետո մի հերոսական շարժումով գլուխը վեր բարձրացնելով ավելացրեց.

— Բայց այդ իհարկե այն չե, ինչ վոր առյուծը:

— Ի՞նչ խոսք,—կրկին մեջ մտավ լուսանկարիչը,—իսկապես ասած հովազը միևնույնն ե, թե ինչ վոր մի մեծ կատու:

— Այո, այո, շատ ճշմարիտ եք ասում,—նկատեց Տարտարենն ուրախանալով, վոր կարող ե նսեմացնել Բոմբոնելի փառքը մանավանդ տիկիկներին առաջ:

Այստեղ դիլիժանսը կանգ առավ, կոնդուկտորը կառքի գլուռը բանալով, պատկառանքով դիմեց փոքրիկ ծերունուն:

— Պարոն, դուք արդեն հասաք:

Փոքրիկ պարոնը վեր կացավ, կառքից իջավ և նախքան գլուռը փակելը՝ ասաց.

— Պարոն Տարտարեն, թույլ կամք ինձ մի խորհուրդ տալ ձեզ:

— Ի՞նչ խորհուրդ, պարոն:

— Հավատացեք ինձ, պարոն, տեսնում եմ, վոր լավ մարդ եք և խոսում եմ անկեղծ կերպով: Շուտ վերադարձեք Տարասկոն, պարոն Տարտարեն, գուր ժամանակ մի կորցնեք: Այս կողմերում այժմ հազիվ մի քանի հատ հովազ մնացած լինի: Ձեզ համար դա շատ չնչին վորս ե... Իսկ ինչ վերաբերում ե առյուծներին, Ալֆրեդում այլևս առյուծ չկա... պրծավ... իմ բարեկամ Շասենն սպանեց վերջին առյուծին:

Այս ասելով ծերունին գլուխ տվեց, գլուռը փակեց և հովանոցը ձեռին ու պորտֆեյը կռնատակին, ծիծաղելով հեռացավ:

— Կոնդուկտոր,—հարցրեց Տարտարենը, դեմքին տալով իր հայտնի ծամածուլությունը,—մի եր այդ մարդուկը:

— Ինչպե՞ս, միթե՞ չեք ճանաչում, դա հենց ինքը պարոն Բոմբոնելն եր:

Միլիանահում Տարտարենն իջավ, իսկ դիլիժանսը շարունակեց իր ճանապարհը դեպի հարավ:

Յերկու ու շարունակ կառքը ջարդել եր նրա վոսկորները: Յերկու գիշեր անդադար նա աչքերը բաց դիտել եր շրջակայքը, տեսնելու համար, թե արդյոք չի լերևում առյուծի վիթխարի սովերը. այժմ արժեք, վոր նա փոքր ինչ հանգիստ տար իր հոգնած մարմին: Բացի այդ, չպիտի թաղցնել, վոր Բոմբոնելի հետ ունեցած չարաբաստիկ դիպվածից հետո ուղղամիտ Տարասկոնցին, չնայած իր զենքերին, իր ահռելի կերպարանքին և կարմիր գլխարկին, այնքան ել լավ չեր զգում իրեն որլեանս-վիլցի լուսանկարչի և հուսարական 3-րդ գնդի որիորդների առաջ:

Նա անցավ քաղաքի լայն փողոցներով, վորոնք զարդարված եյին գեղեցիկ ծառերով ու շատրվաններով: Յեւ մինչդեռ նա մի հարմար հյուրանոց եր՝ փնտրում, խեղճ մարդը չեր կարողանում մոռանալ Բոմբոնելի խոսքերը... Յեթե իրոք ճշմարիտ եր այդ... Յեթե իրոք վոչ մի առյուծ չի մնացել Ալժիրում... Ինչհետև համար են ուրեմն այս բոլոր արշավանքները, այդ բոլոր նեղությունները...

Մեկ ել հանկարծ, յերբ նա թեքվում եր մի այլ փողոց, մեր հերոսի դեմ առ դեմ դուրս լեկավ... Ի՞նչ եք կարծում, հիմ... մի փառահեղ առյուծ, վորը սպասում եր մի սրճարանի դռան առաջ արքայորեն բազմած և շեկ բաշն արևին տված:

— Ո՞վ եր ասում, թե ալլահ առյուծ չի մնացել,—բացականչեց Տարտարենը մի քայլ հետ ցատկելով... Այդ բացականչության վրա առյուծը գլուխն իջեցրեց և իր յերախով գետնից վեր բարձրացնելով իր առաջ մայթի վրա դրված փայտե սնակը, խոնարհաբար մեկնեց այն դեպի Տարտարենը, վորն ապշությունից մնացել եր քարացած:

Մի արաբ, վոր այդ ըոպեյին անցնում եր, մի սև փող ձգեց այդ պնակի մեջ. առյուծը պոչը շարժեց: Այն ժամանակ Տարտարենն ամեն ինչ հասկացավ: Նա տեսավ այն, ինչ սկզբում հուզմունքը թուլլ չեր տվել նրա տեսնելու: Նա տեսավ մի խումբ մարդիկ, հավաքված կույր և ընտելացած գազանի շուրջը և յերկու ահագին նեղրեր, վորոնք մի-մի մահակ ձեռներին

ման ելին ածում առյուծին քաղաքի փողոցներով, ինչպես վոր ման են ածում արջերին ու կապիկներին:

Տարասկոնցու արյունը խփեց գլխին:

— Թշվառականներ,— վորոտաց նա ահեղի ձայնով,— ինչպես եք համարձակվում դուք այդպես անարգել ազնիվ անասուններին:

Յեվ նետվելով դեպի առյուծը, նա դուրս կորզեց ստոր պնակը նրա արքայական ժանիքներից: Յերկու նեգրերը, կարծելով, վոր նա ուզում է խել հավաքած փողը, մահակներով ընկան Տարասկոնցու վրա և սկսվեց սարսափելի մի իրարանցում... Նեգրերը խփում ելին, կանայք ճչում, մանուկները ծիծաղում, մի ծերունի հրեա կոշկակար իր խանութի ներսից գոռում եր. «Բա՛շ տվե՛ք դատարան, քա՛շ տվե՛ք դատարան»: Նույնիսկ առյուծն իր կույր տեղով փորձեց մի մոնչլուն արձակել և դժբախտ Տարտարենը որհասական պայքարից հետո թավալվեց գետնի վրա պղնձադրամների և փողու մեջ:

Այդ ըոպելին՝ մի մարդ ձեղքեց բազմությունը, մի կողմ քշեց նեգրերին, կանանց և մանուկներին, բռնեց, վեր բարձրացրեց Տարտարենին, թափ տվեց, մաքրեց նրա շորերը և նստացրեց, վոր շունչ քաշի:

— Ինչպես, իշխան, այդ դժուր եք,— բացականչեց Տարտարենը, շփելով իր ջարդված կողերը:

— Այո, իմ քաջ բարեկամ, յես եմ... ձեր նամակն ստանալուն պես Բայիային հանձնեցի իր լեղբորը, մի կառք վարձեցի և հիսուն մղոն սրարշավ կտրելով ահա հասա ճիշտ այն ըոպելին, լերը հարկավոր եր ազատել ձեզ այս բիրտ մարդկանց կատաղությունից... Ասացե՛ք, ի սեր աստծո, այդ ինչ եք արել, վոր պատճառ է լեղել այս անախորժ դեպքին:

— Ա՛խ, իշխան... միթե կարելի լեր անտարբեր աչքով նայել այդ թշվառ առյուծին՝ փախտ պնակը բերանում բռնած, նվաստացած, պարտված, այդ մոլուկման ամբոխի ծաղր ու ծանակի առարկա դարձած...

— Բայց դուք սխալվում եք, ազնիվ բարեկամ. այդ առյուծն ընդհակառակը, նրանց համար հարգանքի և պաշտամունքի առարկա լե: Նա համարվում է սուրբ անասուն և պատկանում է առյուծների ախ մեծ վանքին, վոր յերեք տարի առաջ հիմնել է Մահոմեդ - Բեն - Աուդան: Այդ մի մեծ մենաստան է լի գիշատիչ գազանների բուրմունքով և մոնչլունով, վորտեղ տարի-

ներով վանականները կրթում և ընտելացնում են հարյուրավոր առյուծների, և հետո իրենց հավաքարար միաբանների հետ ուղարկում են նրանց Հյուսիսային Աֆրիկա ժողովարարություն անելու։ Վանականների հավաքած նվերներով պահպանվում են թե՛ վանքը և թե՛ նրա մզկիթը։ Յեւ յեթե նեղրերն անողոք վարվեցին ձեզ հետ, պատճառն այն է, վոր ըստ նրանց համոզմունքի, լեթե իրենց անհոգությունից մի սև փող անգամ կորչի կամ գողացվի հավաքված փողից, առյուծն իսկույն պատառ-պատառ կանի նրանց։

Լսելով այդ անհավատալի, սակայն ճշմարիտ պատմությունը, Տարտարենը հանգիստ շունչ քաշեց։

— Այս բոլորի մեջ ինձ համար կարևոր է այն, ականջը խոսի ա- Բոմբոնելին, վոր Ալժիրում դեռևս առյուծներ կան,— ասաց նա վորպես յեզրակացություն։

— Իհարկե կան, *Բոմ* և ասում չկան,— հաստատեց իշխանը վոգևորությամբ.— հենց վաղը մենք կարշավենք դեպի Շելիֆի տափաստանը և այնտեղ կտեսնեք...

— Ի՞նչ էք ասում, իշխան, միթե դուք ել եք մտադիր վորսի գնալու։

— Գրողը տանի, միթե՞ կարող եմ թողնել ձեզ մենակ Աֆրիկայի անապատներում, այդ վալրենի ցեղերի մեջ, վորոնց վնչ լեզվին եք ծանոթ, վնչ ել սովորություններին... Վնչ, վոչ հոշակավոր Տարտարեն, լես ալլես ձեզնից չեմ հեռանա... Յես ուզում եմ լինել այնտեղ, ուր կլինեք դուք...

— Ո՛հ, իշխան, իշխան...

Յեւ Տարտարենը պայծառացած դիմքով, կրծքին սեղմեց քաջ Գրիգորին, հպարտությամբ մտածելով այն մասին, վոր ժյուլ Ժերարի, Բոմբոնելի և բոլոր մյուս նշանավոր առյուծ-ծասպանների նման ինքն ել իր հետ կունենա ոտարկերկրյա մի իշխան, իր վորսորդություններին ընկերակցելու համար։

ՔԱՐՍՎԱՆԸ ՃԱՆԱՊԱՐՀԻՆ

Մյուս որը առավոտյան, անվեհեր Տարտարենը և վոչ պահաս անվեհեր իշխան Գրիգորին վեց նեղր բեռնակիրների ուղեկցությամբ ճանապարհ ընկան Շելիֆի տափաստանը։ Զառիթափ ճանապարհը յերկու կողմից զարդաված էր հասմիկի թփերով ու վայրի ձիթենիներով, հազարավոր վճիտ աղբյուր-

ներ ուրախ գլորվում էին ժալօից ժալօ և լերգում... Սքանչելի տեսարան:

Իշխան Գրիգորին մեծ Տարտաբենի նման նույնպես սպառազինվել էր վոտից մինչև գլուխ: Բացի այդ, նա գլխին դրել էր զինվորական մի շքեղ և տարրորինակ գդակ, վոսկեկար ժապավեններով, արծաթե թելերով հլուսված կաղնու տերևների զարդանկարներով: Այդ գդակով նորին իշխանական բարձրությունը նմանում էր մեքսիկական գեներալի, կամ թե Դանուբյան յերկրներից մեկի կայարանապետի:

Այս տարրորինակ գդակը շարժեց Տարասկոնցու հետաքրքրությունն ու զարմանքը, ուստի նա անհամարձակ կերպով մի քանի բացատրություններ խնդրեց:

— Այս գդակն անհրաժեշտ է Աֆրիկայում ճանապարհորդելու համար, — պատասխանեց իշխանը լրջությամբ և թևով փայլեցնելով գդակի պահպանակը, նա իր միամիտ ընկերակցին ծանոթացրեց այն կարևոր դերին, վոր խաղում է գլխարկն արաքների հետ մեր ունեցած հարաբերությունների մեջ, թե ինչպիսի սարսափ էր ներշնչում նրանց այդ ուղմական նշանը. Այդ է պատճառը, վոր կառավարությունն իր բոլոր պաշտոնյաներին՝ սկսած ճանապարհի պահապանից մինչև հարկահավաքը, ամենքին էլ զարդարել է զինվորական գլխարկով: Մի խոսքով Ալթիրը կառավարելու համար, — շարունակեց իշխանը, — հարկավոր է վոչ թե խելոք գլուխ և կամ առհասարակ վորևե գլուխ, այլ բավական է միայն ժապավեններով զարդարված մի փայլուն գլխարկ, ինչպես Գեսլերի¹⁾ գդակը:

Այդպես խոսելով և փիլիսոփայելով, քաբավանը կամաց կամաց առաջ էր գնում: Բոքիկ բեռնակիրները թռչկոտում էին ժալօից-ժալօ և կապիկների նման կռնչում: Զենքերի արկղը զնգզնգում էր, հրացաններն արևի տակ շողշողում էին: Բնիկ անցորդները մինչև գետին էլին խոնարհվում մոզական գլխարկի առաջ... Այնտեղ վերևում Միլիանահի պատնեշների վրա զինվորական քաղաքապետը, վոր այդ բոլորին դուրս էր յեկել իր տիկնոջ հետ փոքր ինչ գով ող ծծելու, լսելով այդ արտասովոր աղմուկը և ծառերի արանքից տեսնելով հրազենների փայլը, կարծեց թե դա մի հարձակում է ավազակների

1) Շվեյցարիայի փոխարքան, վոր հրամայել էր ժողովրդին գլուխ առ իր գլխարկին: Վերին և Տեղը հրաժարվեց կառարելու այդ ստորացնող հրամանը: Մ. Բ.

կողմից: Անմիջապես նա կարգադրեց տագնապի թմբուկը խնդիւ, վերցնել մուտքի շարժական կամուրջը և ամբողջ քաղաքը հայտարարել պաշարողական դրութեան մեջ:

Այդ ինարկէ լավ նշան եր քարավանի համար: Դժբախտաբար լերեկոյան դեմ գործերը փչացան: Բեռնակիր նեղրերից մեկը դեղարանի սպեղանիներից մեկն ուտելով, սոսկալի ծակոցներ եր ստացել, մի ուրիշն ել կամֆարայի ողին խմելով, հարբել, ընկել եր ճանապարհի յեզրին: Յերրորդը, վոր տանում եր ճանապարհորդական ալքումը, հրապուրված գրքի կազմով և վոսկեզոծ ճարմանդներով ու համոզված, վոր Մեկկայի գանձ ե հափշտակում, առել—փախել եր դեպի Զակկար: Պետք եր այդ բոլորի առաջն առնել... Քարավանը կանգ առավ և մի հինավուրց թղենու շվաքի տակ նստեց խորհրդի:

— Յես կարծում եմ,—ասաց իշխանը փորձելով, բայց անհաջող, կերակուր լեփելու համար լուծել չորացրած մսի տաքլետը կատարելագործված մի կաթսայի մեջ, վոր ունի յերեք հատակը,—յես կարծում եմ, վոր հենց այս որվանից մենք պետք ե հրաժարվենք նեզը բեռնակիրներից... Այստեղից վոչ հեռու կա արաբական մի շուկա: Ավելի լավ ե գնանք ախտեղ և մի քանի հատ ավանակ գնենք...

— Վոչ, վոչ, ավանակ հարկավոր չե,— արագ ընդհատեց մեծ Տարտարենը, վորը հիշելով Սեուկի մասին, մինչև ականջները կարմրեց... Հետո ավելացրեց.— Միթէ այդ փոքրիկ անասունները կարող են այսքան մեծ ծանրությունները փոխադրել: Իշխանը ժպտաց:

— Հենց այդ ե, վոր ձեզ խաբում ե, իմ նշանավոր բարեկամ, չնայած իր փոքրութեանը և վտիտ կերպարանքին, ալժիրական ավանակն ամուր մեջք ունի: Այլապես նա չեր կարող դիմանալ այդ վիճակին: Հարցրեք արաբներին: Ահա թե ինչպես են բացատրում նրանք մեր գաղութային սիստեմը... Վերելում, ասում են նրանք, նստած ե մուսի¹⁾ նահանգապետը և ձեռքի մեծ մահակով թակում ե սպային, սպան ել վրեժի համար թակում ե զինվորին, զինվորը թակում ե արաբին, արաբը՝ նեզրին, նեզը՝ հրեային, հրեան ել ավանակին: Վորովհետև ավանակը վոչ վոքի չի կարող թակել, ուստի մեջքը կռացնում ե ու բռն վերցնում: Այնպես վոր վստահ լեղեք, վոր ձեր արկղներն ել կվերցնի:

1) Աղավաղված «սյու», ֆրանսերեն պարոն: Մ. Թ.



— Այդ ճիշտ է, միայն թե իմ կարծիքով մեր քարավանի տեսքի համար ավանակաները նպաստավոր չեն,— ասաց Տարտարենը:— Յեռ կցանկանալի, վոր մեր քարավանն ինչքան կարելի յե ավելի արևելյան կերպարանք ունենա... Ա՛յ, լեթե կարողանայինք մի ուղտ ճարել:

— Վորքան կուզեք,— ասաց նորին բարձրությունը և նրանք քայլեցին դեպի արաբական շուկան: Շուկան գտնվում եր մի քանի կիլոմետր հեռավորության վրա Շելիֆ գետի յեզերքում: Հինգ թե վեց հազար պատառոտած շորերով արաբներ արևի տակ վխտալով առևտուր ելին անում, շրջապատված սև ձիթապողի կարասներով, մեղրով լի ամաններով և ծխախոտի ու համեմունների պարկերով: Ահագին խարույկների վրա ամբողջ վոշխարներ եյին խորովում. բացոթյա սպանդանոցներում բոլորովին մերկ, վոտներն արլան մեջ թաթախված փոքրիկ դանակներով կտրտում ելին ցցից կախ արած ուլերը:

Մի անկյունում հազար ու մի գուլնի կարկատանով նաշխված վրանի տակ ծալապատիկ նստած է մավրիտանցի գրագիրը ակնոցներն աչքին ու մի հահգին գիրք առջևը դրած: Մի ուրիշ տեղ ժողովուրդը խռնվել է, աղմուկ ու գոռում-գոչում. այնտեղ խաղում են ուլետ, վորը դրված է ցորենի չափի վրա: Ավելի հեռվից լսվում են ծիծաղի և հրհռոցի ձայներ— մի հրեա վաճառական իր ջորու հետ միասին ընկել է գետը և խեղդվում ե: Չորս կողմը վխտում են կարիճներ, շներ, ագռափներ և ճանճ... ճանճ...

Հակառակի պես վոչ մի տեղ ուղտ չեր յերևում: Վերջապես մի հատ գտնվեց, վորից ուզում եյին ազատվել նրա տերերը: Այդ մի կատարլալ անապատի ուղտ եր, կլասիկ ուղտ, մազերը թափթփված, դեմքը մեկամաղձոտ, բեղվինի լերկար գլխով և քաղցածությունից հալ ու մաշ յեղած և թուլացած սապատով, վորը տխուր կերպով կախ եր ընկել:

Սակայն Տարտարենին ալդ ուղտն այնքան դուր յեկավ, վոր նա հրամայեց ամբողջ քարավանը բեռնել նրա վրա: Ո՛վ արևելյան խենթություն: Ուղտը չոքեց և սնդուկները բարձեցին: Իշխանը նստեց ուղտի վզին, իսկ Տարտարենը վեհության համար բարձրացավ սապատի գլուխը և բազմեց յերկու արկղի արանքում: Անտեղից նա հպարտ և ազնվաշուք շարժումով վողջունեց ամբողջ շուկային, վոր ամեն կողմից վազել եր, և

մեկնելու նշան տվեց: Սատանան տանի, յեթե տարասկոնցի-
ներն այդ բոլորին կարողանային նրան տեսնել...

Ուշտը վերկացավ չոքած տեղից և մեկնելով իր յերկար,
կոշտերով ծածկված վոտները, սլացավ առաջ...

Ո՛վ սարսափ: Հազիվ փոքր ինչ առաջ եյին գնացել, մեկ
եւ հանկարծ Տարտարենի լերեսի գույնը թուավ և հերոսական
ֆեսը սկսեց ճիշտ նույն վիճակին յենթարկվել, ինչ «Ձուավ»
նավի վրա: Այդ անիծած ուղտն այնպես եր ճոճում, ինչպես
խակական առագաստանավ:

— Իշխան, իշխան,— ձայն տվեց Տարտարենը գույնն ավե-
լի թոցնելով և ուղտի սապատն ամուր գրկելով... Իշխան, ի
սեր աստծո, իջնենք... Յես զգում եմ... յես զգում եմ... վոր
Ֆրանսիան պիտի խայտառակեմ:

Բայց բանը բանից անց եր. ուշտը մեկ անգամ, վոր ըս-
կսել եր վազել, այլևս անհնար եր նրան կանգնեցնել: Չորս հա-
զարի չափ արաբներ վոտաբորիկ վազում եյին նրանց հետևից,
խելագարների նման հռհռալով և վեց հարյուր հազար ատամներ
արևի տակ փալլեցնելով:

Տարասկոնցի մեծ մարդը ստիպված եր համակերպել ճա-
կատագրի հետ: Նա տխուր կերպով ընկավ ուղտի սապատին:
Ֆեան ստացավ բոլոր դիրքերը... և Ֆրանսիան խայտառակվեց:

ԳԻՇԵՐԱՅԻՆ ԴԱՐԱՆԱԿԱԼՈՒԹՅՈՒՆ ԴԱՓՆԵՎԱՐԴԻ ԱՆՏԱՌՈՒՄ

Վորքան եւ նկարչագեղ լիներ իրենց նոր հեծանելիքը,
այնուամենայնիվ մեր քաջերը ստիպված եյին հրաժարվել նը-
րանից, նկատի ունենալով ֆեսի վիճակը: Նրանք դարձյալ վոտ-
քով շարունակեցին ճանապարհը, և քարավանը հանդարտ կեր-
պով քայլերն ուղղեց դեպի հարավ կարճատև դադարներով: Տա-
րասկոնցին գնում եր առջևից, չերնոգորիացին յետևից, իսկ
նրանց մեջտեղ ուղտը՝ զենքի արկղները կռնակին:

Արշավանքը տեեց մոտ մի ամիս: Մի ամիս շարունակ ա-
հեղ Տարտարենն անտեսանելի առյուծների յետևից ընկած դուա-
րից—դուար¹⁾ թափառում եր Շելիֆի անծալրածիր տափաստա-
նում, ֆրանսիական ահարկու և զվարճալի Ալթիբի միջով,
վորտեղ Հին Արևելքի բուրմունքը խառնվում ե ֆրանսիական

1) Արաբական վրանների խումբ, բնակատեղի: Ծ. Թ.

աբսենթի և զորանոցի թունդ հոտի հետ, Աբրահամը Զուղուլի հետ, կազմելով ինչ վոր դյուլթական և միաժամանակ զավեշտական բան... Տեսարանն արդարև հետաքրքրական է ալն աչքերի համար, վորոնք ընդունակ են տեսնելու... մի վայրենի և փչացած ժողովուրդ, վորին մենք քաղաքակրթում ենք, տալով նրան մեր մոլորությունները... Դաժան և անսանձ իշխանավորներ, վորոնք ծանրությամբ սրբում են իրենց քիթը Պատվի Լեգեոնի լայն ժապավենով, և մի այո-ի կամ մի վոչ-ի համար մարդկանց ֆալախկալի յեն քաշում: Անխիղճ դատավորներ, խոշոր ակնոցներով դադիները— դուրանի և որենքի այդ տարայուֆները¹⁾, վորոնք արմավենիների տակ նստած յերազում են ոգոստոսի 15-ը և պաշտոնի բարձրացում և իրենց դատավճիռները ծախում են, ինչպես Յեսավը իր անդրանկությունը մի աման վոսպնաթանով կամ քաղցր կուսկուսով... Անառակ և հարբեցող կալիդներ մի վորեն գեներալ Յուսուֆի նախկին սպասավորներ և ախուապաններ, վորոնք մահոնացի լվացարարուհիների հետ շամպայն են խմում և լափում են գառան խորոված, մինչդեռ նրանց վրանների առաջ ամբողջ ցեղը քաղցից սովամահ է լինում և շների բերնից խլում է իշխանավորի սեղանից շալտված վոսկորները...

Իսկ շուրջը—ամենուրեք խոպան դաշտեր, արևակեղ ու չորացած արոտատեղիներ, ծածկված մերկ թփերով և կակտուսի մացառներով: Յեով ալս է, վոր Ֆրանսիայի շտեմարան է կոչվում: Ետեմարա՛ն, ավաղ, դատարկ ցորենից և հարուստ միայն շնագայլերով և փայտոջիլներով: Գլուղերը լքված, բնակիչները գլուխները կորցրած փախչում են սովից, իրենք ել չգիտեն թե ուր և ճանապարհները լցնում մեռածների դիակներով: Մեկ-մեկ յերևում են ֆրանսիական գյուղեր կիսաքանդ խրճիթներով, անմշակ դաշտերով, շրջապատված մորեխների անհամար բազմությամբ, վորոնք ամեն ինչ վոչնչացնելուց հետո այժմ պատուհանների վարագույրներն են կրծոտում, իսկ բնակիչները սրճարանում նստած աբսենթ են խմում և տաք-տաք վիճում բարենորոգությունների և սահմանադրության ծրագիրների մասին:

Ահա թե ի՞նչեր պիտի տեսներ Տարտարենը, լեթե նրա ուշադրությունն ուրիշ բանի վրա չլիներ. բայց Տարասկոնի

1) Տարայուֆ — Մուլիերի կոմեդիաներից մեկի հերոսը. կեղծ բարեպաշտ, սուս ճգնափոր, խաբդախ մարդ: Մ. Խ.

զավական ամբողջապես առլուծալին կրքով հափշտակված ուղիղ առաջ եր գնում առանց աջ ու ձախ նայելու, աչքերը համառորեն սևեռած դեպի այն յերևակայական հրեշները, վորոնց հետքն անգամ չեր լերևում:

Քանի վոր ծալովի վրանը համառորեն չեր ուզում բացվել, իսկ չորացրած սուպի տաբլետը չեր հալչում, քարավանն ստիպված եր ամեն որ իջևանել տեղական ցեղերից մեկի մոտ: Ամեն տեղ, շնորհիվ իշխանի փայլուն գլխարկի, մեր վորսորդները հանդիպում եին գրկաբաց ընդունելության: Նրանք իջևանում ելին աղաների տներում—արտառոց պալատներ, սպիտակացրած խոշոր ագարակներ առանց լուսամուտների, վորոնց մեջ խառնիխառն կարելի չեր գտնել նարգիլներ և յեվրոպական թանկագին պահարաններ, Ջովուռնիայի գորգեր և նորագույն սիստեմի լամպեր, տաճկական վոսկիներով լի սնդուկներ և լուխ-Ֆրիլպլի վոճով պատի ժամացույցներ: Ամեն տեղ Տարտարենի պատվին սարքում եին շքեղ հանդեսներ, խնճուղքներ և ձիարշափներ.... Նրա պատվին ձիավորները հրացան եյին արձակում, արևի տակ շողշողացնելով իրենց բուրնուզները: Յեվ յերբ արդ ամենը վերջանում եր, հյուրասեր աղան մոտենում և ներկայացնում եր հաշիվը... Ահա այս ե կոչվում արաբական հյուրասիրություն:

Յեվ սակայն առլուծները չկալին, բայց և այնպես Տարասկոնցին չեր հուսահատվում: Անվեհեր քաջությամբ միշտ առաջանալով դեպի հարավ, ամբողջ որերը խուզարկում եր մացառուտները և հրացանի ծայրով խփում եր մեկ այս ծառին, մեկ այն թփին և «փխշտ-փիշտ» եր անում... Իսկ ամեն յերեկո պառկելուց առաջ մի լերկու ժամ դարան եր մտնում և սպասում... Բայց ապարդյուն աշխատանք.—առլուծ չկար ու չկար:

Սակայն մի յերեկո, ժամը վեցի մոտերը, յերբ քարավանն անցնում եր մի ցանցառ պուրակով, ուր արևի ջերմությունից թուլացած լորամարգիները թռչկոտում ելին խոտերի մեջ, մեկ ել հանկարծ Տարտարենի ականջին դիպավ—թեև շատ հեռվից, թեև անորոշ, թեև քամուց կցկոտուր—մի հրաշալի մռնչյուն, վոր նա շատ անգամ լսել եր Տարասկոնում Միտենի գազանանոցից:

Տարտարենը սկզբում այնպես կարծեց, թե այդ իրեն թրվում ե միայն... Բայց մի պահ հետո մռնչյունը նորից լսվեց, թեև դարձյալ հեռվից, բայց ավելի վորոշ կերպով և այս անգամ

ամեն կողմից վրանաբնակ արաբներին շներն՝ սկսեցին վռնալ, հիւսիս ուղտի սապատը դողդողաց, գնդգնդացնելով վրայի կոնսերվները և զենքի արկերը:

Այլևս տարակուս չկար. դա առյուծի մոնչյունն էր. շուտ, պետք է խնդույն դարան մտնել. մի րոպեն անգամ թանգ ե:

Մի քանի քայլ հեռու կար մի մարաբու, մահմեդական սրբի գերեզման՝ սպիտակ գմբեթով և դռան վրա մի փոքրիկ խոռոչով, վորտեղ դրված էյին հանգուցյալի դեղին հողաթափները: Պատերի վրա ճեղքերի մեջ խրված էյին շորի կտորներ, վոսկեզոծ թելեր, շեկ մագեր, վորպես ուխտի արտառոց նշաններ:

Տարտարենն իր իշխանին և իր ուղտին տեղավորեց այն տեղ ու սկսեց դարան մտնելու համար տեղ վորոնել: Իշխան Գրիգորին ուզում էր հետեւել նրան, բայց Տարասկոնցին մերժեց, ցանկանալով մենակ ճակատ-ճակատի դուրս գալ առյուծի հետ: Համենայն դեպս նա պատվիրեց նորին բարձրութեան չըհեռանալ իր տեղից և զգուշութեան համար պահ տվեց նրան իր պորտֆելը, մի հաստ պորտֆել, վոր լիքն էր արժեթղթերով և բանկային տոմսերով: Նա վախենում էր, վոր այդ բոլորը կալտառուտվեն առյուծի ճիրաններում: Այդ անելուց հետո մեր հերոսը գործի անցավ:

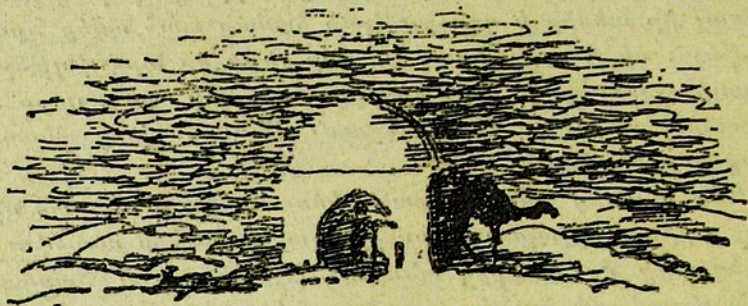
Գերեզմանից հարլուր քայլ հեռու գրեթե ցամաքած մի գետակի ափին վերջալույսի նուրբ շղարշի ներքո սոսափում էր դափնեվարդի մի փոքրիկ անտառ: Այնտեղ ահա Տարտարենը դարան մտավ, մի ծունկը չոքած ըստ կանոնի, հրացանը ձեռքին բռնած և վորսորդական մեծ դանակն առջև հպարտորեն ավազի մեջ խրած:

Գիշերը վրա հասավ: Վերջալույսի վարդագույն շողը փոխվեց մանիշակագույնի, հետո ել մութ կապույտի: Ներքևում, գետակի խճաքարերի մեջ փոքրիկ հայելու նման փալլում էր վճիտ ջրի մի շերտ, դա գազանների ջուր խմելու տեղն էր: Գետակի մյուս ափում նկատվում էր մի սպիտակ շավիղ, վոր բաց էյին արել գազաններն իրենց խոշոր թաթերով: Այդ խորհրդավոր կածանը մարդու վրա սարսուռ էր ազդում: Ավելացրեք դրան աֆրիկյան գիշերների անորոշ շշուկները, ճյուղերի սոսափյունը, շնագայլերի վռնոցը, վորս փնտրող գազանների անաղմուկ քայլերը, և այնտեղ վերևում, յերկու-յերեք հարյուր մետր բարձրութամբ թռչող կռուկների սրտածմլիկ կռիւնչը, վորը մորթոտվող մանուկների ձայնին է նման, և այն

Ժամանակ կհասկանաք, թե հիմնավոր պատճառներ կային հուզվելու...

Յեվ Տարտարենը հուզված էր: Նա նույնիսկ ավելի քան հուզված էր. խեղճի ատամներն իրար եյին խփվում, հրացանը ձեռքում դողդողում էր և նրա փողը դիպչում ավազի մեջ խըրված դանակին և զնգում: Հասլա թնչ եք կարծում: Լինում են որեր, յերբ մարդ տրամադիր չի լինում, և հետո, թնչ արժե քաշությունը, յեթե հերոսները յերբեք վախ չզգային...

Այո, Տարտարենը վախեցավ, խիստ վախեցավ: Բայց և այնպես նա դիմացավ մեկ ժամ, յերկու ժամ, բայց հերոսությունն ել իր սահմաններն ունի: Մեկ ել հանկարծ գետակի ցամաքած հունից վոտնաձայններ լսվեցին... Այս անգամ մեր հերոսը յերկուդից գլուխը բոլորովին կորցրեց... Նա մթության



մեջ յերկու անգամ իրար յետևից առանց նշան բռնելու կրակեց և յերեսը շուռ տալով, գլխապատառ սկսեց փախչել դեպի մարաբուն: Մնաց միայն դանակը ավազի մեջ խրված, իբրև հուշարձան ամենամեծ խուճապի, վորին յերբեկից յենթարկվել է վիշապներին նվաճող մարդը:

— Հասեք, իշխան... առյժւծ...

Ձայն չկար:

— Իշխան, իշխան, ուր եք...

Իշխան չկար: Մարաբունյի սպիտակ պատի վրա լուսնի շողերի տակ յերևում էր միայն ուղտի սապատի անճուռնի ըստվերը... Իշխան Գրիգորին ծլկվել էր, տանելով իր հետ բանկային տոմսերով լի պալուսակը: Արդեն մեկ ամիս էր, ինչ նորին մեծութունը սպասում էր այդ հարմար առիթին...

Այդ արկածալի և վողբերգական գիշերվա հաջորդ որը, լերբ մեր հերոսը վաղ լուսադեմին աչքերը բաց արեց և համոզվեց, վոր իշխանը և փողերն անհայտացել են և այն ել անվերադարձ կերպով, լերբ նա տեսավ իրեն մեն-մենակ այդ փոքրիկ սպիտակ դամբարանում, խաբված, կողոպտված, լքված վայրի անապատում իր թշվառ ուղտի հետ միասին, մի քանի մանր փող գրպանում, այն ժամանակ Տաբասկոնցին առաջին անգամ լինելով կասկածեց... Չերնոգորիա, բարեկամություն, փառք և նույնիսկ առյուծներն այժմ արդեն կասկածելի էյին թվում նրան... և մեծ մարդն սկսեց դառնալին արտասովել ինչպես Քրիստոսը Դեթսեմանի պարտեղում:

Յեվ մինչդեռ նա այդպես գլուխը լերկու ափի մեջ առած մտախոհ նստել եր մարաբույի դռանը, հրացանը ծնկների մեջ, ուղտը կողքին, մեկ ել հանկարծ դիմացի թուփը շարժվեց և ապշած Տարտարենն իրենից տասը քայլ հեռու տեսավ մի ահագին առյուծ, վորն առաջանում եր գլուխը բարձր բռնած, արձակելով հանրկու մռնչյուններ, վորոնցից դողացին մարաբույի պատերը, մինչև իսկ սրբի հողաթափերը պատի խոռոչում: Միայն Տարասկոնցին չդողաց:

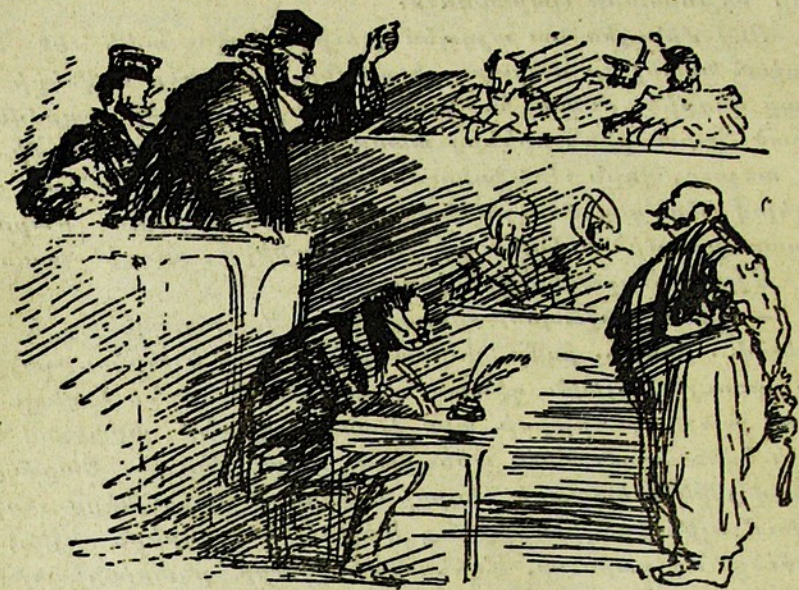
— Ահա վերջապես,—գոռաց նա տեղից ցատկելով և նշան բռնելով... բոմբ... բոմբ, վորոտաց հրացանը և լերկու պայթյունից առույծի գլխին դիպավ գնդակը... Գազանի ուղեղը ցրիվ յեկավ պայթող հրթիռի պես խառն արյունի շերտերով և շեկ մազի ծվեններով, հետո տեսարանը պարզվեց և Տարտարենը տեսավ յերկու կատաղի նեգրերի, վորոնք մահակները ճոճելով վազում էլին իր վրա: Դրանք Միլիհանի նեգրերն էյին, իսկ առյուծը, մի սարսափ, Մոհամեդի վանքի ընտելացրած կույր առյուծն եր, վորին գետին էյին տապալել տարասկոնյան գնդակները: Այս անգամ ել Մոհամեդը վկա, Տարտարենը լավ ազատվեց: Նեգրերն անպատճառ նրան պատառ-պատառ կանելին, յեթե քրիստոնյաների աստվածն ոգնության չհասներ նրան, ուղարկելով ինչպես ազատաւար հրեշտակ Որլեանսվիլի համայնքի դաշտապահ վոստիկանին, վոր գալիս եր մի նեղ կածանով, թուրը կռնատակին:

Վոստիկանական գլխարկի տեսքը մի անգամից հանդարտեցրեց նեգրերի ցասումը: Խաղաղ և վեհ կերպով իշխանության

ներկայացուցիչը իսկույն արձանագրություն կազմեց, առյուծի աճյունները բարձել տվեց ուղտի վրա, և հայցվորներին, ինչպես և պատասխանատույին, հրամայելով հետևել իրեն, քայլերն ուղղեց դեպի Որլեանավիլ, վորտեղ գործը հանձնվեց դատարանին:

Յերկար և տաժանելի դատավարություն:

Թափառաշրջիկ ցեղերի Ալփիլից հետո, Տարտարենը տեսավ մի ուրիշ Ալփիլ, վոչ պակաս ահավոր և անհեթեթ, աչն է քաղաքային, դատաստանական և փաստաբանական Ալփիլը: Նա տեսավ դատական այն խարդախությունները, վորոնք նյութավում են սրճարանների մութ անկյուններում, որենքի մարդկանց խուժանը, արսենթ բուրոդ «գործերը», շամպայնով արա-



տավորված սպիտակ փողկապները, նա ճանաչեց դատական կատարածուններին, միջնորդներին, գործակալներին, դրոշմաթղթի այդ մորեխներին, քաղցած և անկուշտ, վտիտ և ամենակուլ, վորոնք լափում և պլոկում են գյուղացիների ունեցած—չունեցածը, թողնում են նրանց բոլորովին տկլոր, ինչպես յեգիպտացորենի մերկ ցողուն...

Ամենից առաջ հարկ յեղավ վորոշել, թե առյուծը վորտեղ և սպանված—քաղաքացիական թե զինվորական տերիտորիայի

վրա: Առաջին դեպքում գործը վերաբերում էր քաղաքացիական դատարանին, իսկ յերկրորդ դեպքում—Տարտարենը լենթակա յիր ռազմական դատարանին: Ռազմական դատարանի անունը տալիս խեղճ Տարասկոնցու մարմինը դող էր ընկնում. նա տեսնում էր իրեն կամ գնդակահարված և կամ գետնափոր զընդանում կռչ լեկած...

Սարսափելին այն էր, վոր այդ յերկու իշխանութունների սահմանները շատ խառն էին Ալժիրում: Վերջապես մի ամբողջ ամիս գնալ-գալուց, սբան ու նրա դիմելուց, ժամերով գինվորական իշխանութունների առաջ արևի տակ սպասելուց հետո, վորոշվեց, վոր թեև մի կողմից առյուծն սպանված է գինվորական իշխանության հողամասում, մյուս կողմից Տարտարենը կրակելու ժամանակ գտնվել է քաղաքացիական հողամասի վրա: Այսպիսով գործը հանձնվեց քաղաքացիական դատարանին և մեր հերոսն ոձիքն ազատեց լերկու հազար Ֆրանկի տույժով, առանց հաշվելու դատական ծախքերը:

Ինչպէս պետք է վճարել այժմ այդ գումարը: Իշխանի թալանից ազատված մի քանի դուրուշը վաղուց ծախսել էր խնդրադրերի և դատաստանական արեսների վրա:

Առյուծների դժբախտ վորսորդը ստիպված էր ունեցած—չունեցածը՝ զենքերի արկղը մաս-մաս վաճառել: Նա ծախեց դաշույնները, մալխան դանակները, կաստեղ... Մի մանրավաճառ զնեց կոնսերվի պաշարեղենը, մի դեղավաճառ ել՝ դեղարանը, բարձրավիզ կոշիկները և ճանապարհորդական կատարելագործված վրանը գնվեցին մի հնավաճառի կողմից, վոր այդ իրերը ցուցադրեց վորպես հազվագյուտ նորություններ... Բոլոր պարտքերը վճարելուց հետո Տարտարենին մնաց միայն առյուծի մորթին և ուղտը: Մորթին նա մեծ հողատարությամբ ծբարեց և ուղարկեց Տարասկոն քաջասիրտ հրամանատար Բրավիդայի անունով (շուտով կտեսնենք, թե ինչ պատահեց այդ առասպելական ավարի հետ): Իսկ ուղտը նա ուզում էր ոգտագործել Ալժիր վերադառնալու համար, միայն վոչ թե հեծնելու նպատակով, այլ ծախելու և այդ փողով դիլիթանսի վարձը վճարելու համար: Դժբախտաբար ուղտը գնող չկար, իսկ Տարտարենն ուզում էր վորքան կարելի չե շուտով հասնել Ալժիր: Նա կարոտել էր Բայիայի կապույտ բաճկոնակին, իր գեղեցիկ տնակին, իր շատրվաններին: Նա ուզում էր հանգստանալ իր գովաշունչ գավթում և սպասել մինչև Ֆրանսիայից փող ստա-

նալը: Այսպիսով մեր հերոսը վորոշեց գործը չհետաձել: Խոցված սրտով, բայց անվհատ նա վճռեց վոտքով ճանապարհ ընկնել, անփող, որական կտրելով կարճ տարածություն:

Այդ դժբախտության մեջ ուղտը նրան չլքեց: Այդ տարորինակ կենդանին մի անբացատրելի քնքուշութեամբ եր համակվել դեպի իր տերը: Յերբ Տարտարենը դուրս յեկավ Որլեանսվիլից, ուղտը հավատարմութեամբ գնաց նրա լետևից, հարմարեցնելով իր քայլերը նրա քայլերին և մի քայլ չհեռացավ նրանից:

Սկզբում այդ բանը շատ դուր յեկավ Տարտարենին. այդ աստիճանի հավատարմությունն ու անձնագոհությունը նրա սրտովն եյին, մանավանդ վոր կենդանին նեղություն չեր տալիս և համարյա վոչնչով բավականանում եր: Սակայն մի քանի որից հետո Տարասկոնցին սկսեց արդեն ձանձրանալ այդ մեղամաղձոտ կենդանու ընկերակցությունից, վոր հիշեցնում եր նրան իր բոլոր ձախորդությունները, հետո այդ սրտնեղությանը խառնվեց զայրութիւն և նա սկսեց ատել ուղտի տխուր կերպարանքը, նրա սապատը, բադի քայլվածքը: Մի խոսքով, նա այլևս տանել չեր կարող նրան և մտածում եր մի կերպ ազատվել նրանից: Բայց ուղտը հաստատ եր իր հավատարմության մեջ: Տարտարենը փորձեց նրան կորցնել, բայց ուղտը նրան գտավ: Նա փորձեց վազելով փախչել, ուղտն ել ավելի արագ վազեց: Նա քարով խփում եր ուղտին և գոռում — «կորբը», ուղտը մի բոպե կանգնում, տխուր աչքերով նայում եր նրան և հետո դարձյալ շարունակում եր իր ճանապարհը և հասնում նրա յետևից: Տարտարենը ստիպված լեղավ համակերպվել:

Սակայն ութ որվա լերկար ճանապարհից հետո, լերբ Տարասկոնցին փոշոտ, ուժասպառ, հեռվից տեսավ Ալթիրի սպիտակ տնակները ծառերի և կանաչների մեջ թաղված, լերբ մոտեցավ քաղաքի դռներին, մտավ Մուստաֆայի աղմկալի պողոտան, վորտեղ նրան շրջապատեցին դուռնները, բխտրացի գորգագործները, լվացարարուհիները, դիտելով նրա քայլվածքը սապատավորի հետ միասին, — նա այլևս չկարողացավ համբերել: «Վոչ, վոչ, — ասաց նա, — անկարելի լե, յես չեմ կարող մի այսպիսի կենդանու հետ Ալթիր մտնել»: Ոգտվելով չկառքերի կուտակումից, նա շեղեց ճանապարհը դեպի դաշտը և իրեն գցեց մի փոսի մեջ...

Մի քանի բոպե հետո նա տեսավ, վոր ուղտը վիզը յեր-

կարած, մտատանջ արշավում եր խճուղու վրա, անցնելով փոսի կողքով:

Այն ժամանակ կարծես մի ահագին բռնից թեթևացած մեր հերոսը դուրս յեկավ իր թագստոցից և քաղաք մտավ դարսուղի մի կածանով, վորն անցնում եր իր փոքրիկ կալվածքի ցանկապատի լերկայնքով:

ԱՂԵՏ ԱՂԵՏԻ ՅԵՏԵՎԻԾ

Հասնելով իր մավրիտանական տան առաջ, Տարտարենը զարմացած կանգ առավ: Արեւ մայր եր մտնում: Փողոցն ամայի եր: Կամարակապ ցածիկ դռնից, վոր նեգրուհին մոռացել եր փակել, լսվում եյին ծիծաղի ձայներ, բաժակների և շամպանիայի բացվող շշերի խցանների շոխոդ, և այս դուրեկան աղմուկի վրա իշխելով կանացի մի վճիտ ձայն, վորը զվարթ լերգում եր Ֆրանսիական մի յերգ.

Սիրում ես, սիրում Մարկո,

Պարի ծաղկազարդ սալոններում:

— Տեր աստված,— գոչեց Տարասկոնցին գուլնը թռած և խոլացավ դեպի ներս:

Դժբանխտ Տարտարեն, ինչ տեսարան բացվեց նրա աչքին: Փոքրիկ գավթի կամարների տակ շշերի, քաղցրավենիների, ցիրուցան բաղձոցների, ծխամորճների, թմբուկների ու կիթառների մեջ Բայիան վոտքի վրա կանգնած, առանց կապույտ բաճկոնակի, արծաթագուլն շղարշե մի նուրբ շապիկով և վարդագուլն լայն վարտիկով, ծովային սպայի գլխարկը ականջի վրա թեք դրած յերգում եր. «Սիրուն Մարկո» յերգը... նրա վոտների առաջ խսիրի վրա, սիրուց և անուշեղեններից հղիացած Բարբասուն, անամոթ կապիտան Բարբասուն անզուսպ հրհռում եր, ականջ դնելով յերգչուհուն:

Արեւահար, փոշոտ, նիհարած, տենդից վառվող աչքերով, ֆեսը գլխին ցցած Տարտարենի յերևալը հանկարծակի ընդհատեց թուրքո-մարսելիական այդ զվարթ խնճուղքը: Բայիան վախեցած շնիկի պես ծվծվաց և ներս փախավ: Բարբասուն ամենեւին չչփոթվեց և սրտանց ծիծաղելով ասաց.

— Հը, ինչ կասեք հիմա, պարոն Տարտարեն, յես չեյի ասում, վոր աղջիկը Ֆրանսերեն գիտե:

Տարասկոնցի Տարտարենը բորբոքված մի քայլ առաջ լեկավ:

— Կապիտանն:

— Ասա իրեն, թող գնա, բարեկամ, — կանչեց վերեւից մավրիտանուհին չարաճճի և անպատկառ տոնով: Խեղճ մարդը թուլացած ընկավ մի թմբուկի վրա: Նա չէր սպասում, վոր արարուհին խոսում և նույնիսկ Մարսելի բարբառով:

— Յես չեմի ասում, վոր աչքքան ել չպետք է հավատալ այդ ալժիրուհիներին, — խրատական շեշտով ասաց Բարբասուն, — ճիշտ այնպես, ինչպես ձեր Չերնոգորիայի իշխանը...

Տարտարենը գլուխը բարձրացրեց.

— Դուք զիտեք, թե ուր է իշխանը:

— Ո՛ր, աչքքան ել հեռու չէ: Նա ալժմ հինգ տարով բնակվում է Մուստաֆայի գեղեցիկ բանտում: Խեղճին բռնել են տեղն ու տեղը, գործի վրա... ասենք վոր սա առաջին անգամը չէ, վոր նրան ծակն են կոխում: Նորին բարձրությունն արդեն մի անգամ յերեք տարով նստել է ինչ վոր քաղաքում... յեթե չեմ սխալվում, կարծեմ հենց Տարասկոնում:

— Տարասկոնում, — բացականչեց Տարտարենն իսկույն գլխի ընկնելով, — ուրեմն դրա համար եր ասում, վոր քաղաքի միայն մի մասն է ճանաչում...

— Դե իհարկե, Տարասկոնի այն մասը, վոր յերևում է բանտի լուսամուտից... Եհ, իմ խեղճ, պարոն Տարտարեն, պետք է աչքաբաց լինել այս անիծյալ յերկրում, յեթե վոչ շատ անախորժ բաներ կարող են պատահել... Այ, որինակ ձեր և մուեղզինի պատմությունը:

— Ի՞նչ մուեղզին, ի՞նչ պատմություն:

— Վահ, չգիտեյի՞ք, ձեր դիմացի մուեղզինը, մոլլան, վոր սիրաբանություն եր անում Բայիայի հետ... Անցյալ որ «Ախպար» թերթը մանրամասն նկարագրել էր ամեն ինչ, վողջ Ալժիրը մինչև որս ել ծիծաղում է... Շատ զվարճալի մուեղզին է յեղել, վոր իր մինարեթի բարձունքից, աղոթքներ լերգելով հանդերձ ձեր քթի տակ սեր է բացատրվելիս լեղել սիրունիկի հետ և ժամադրություն նշանակել ալահի անունը կանչելով...

— Ուրեմն այս յերկրում բոլորն ել սրիկմներ են, — վողբաձայն գոչեց տարաբախտ Տարասկոնցին:

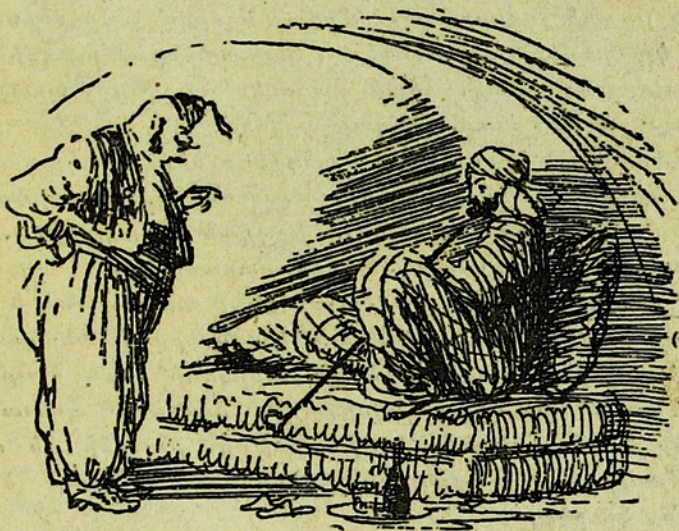
Բարբասուն փիլիսոփայորեն ձեռը թափ տվեց:

— Սիրելիս, ի՞նչ արած, այսպես է նոր յերկրներում... Սակայն յեղածը յեղած է — յեթե ինձ լսեք, լավ կանեք՝ իսկույն վերադառնաք Տարասկոն:

— Վերադառնալ, հեշտ ե ասել, հապա դրածը... ուրեմն, դուք չգիտե՞ք, վոր անապատում ինձ պոկեցին:

— Վնաս չունի,— ասաց կապիտանը,— «Զուավը» վաղը ճանապարհ ե ընկնում, յեվ լեթե ուզում եք, յես ձեզ կհասցնեմ հայրենիք... համաձայն եք, բարեկամ, դեհ ուրեմն լավ, վորոշված ե: Այժմ մնում ե անել միայն մի բան. դեռևս մի քանի շիշ շամպայն և կարկանդակի կեսը մնացել ե... Նստեցեք աչտեղ և անհիշաչար լինենք...

Կարճ տատանումից հետո, վոր նրան թելադրում եր իր արժանապատվությունը, Տարասկոնցին քաջաբար վճիռ կայացրեց և նստեց: Բաժակներն իրար զարկեցին: Բայիան, վորը բաժակների չխկոցը լսելով, վար եր իջել, ավարտեց կիսատ թողած յերգը և խնճուկքը շարունակվեց մինչև ուշ գիշեր:



Առավոտյան ժամը յերեքի մոտերքը, յերբ ագնիվ Տարտարենը գլուխը թեթև, իսկ վոտըը ծանր վերադառնում եր իր բարեկամ կապիտանին ուղեկցելուց, մզկիթի մոտով անցնելիս հիշեց մուեզզինին, նրա սարքած խաղը և քթի տակ ծիծաղեց: Նրա մտքով անցավ վրեժխնդրության մի սքանչելի ծրագիր: Մզկիթի դուռը բաց եր: Ներս մտավ, անցավ խսիրով ծածկված յերկար միջանցքներով, բարձրացավ, ելի բարձրացավ և վերջապես հասավ մահմեդական մի փոքրիկ աղոթարան, վոր-

տեղ առաստաղից կախված յերկաթյա մի լապտեր ճոճվելով, տարորինակ ստվերներ եր հյուսում սպիտակ պատերի վրա:

Մուեզինն աչնտեղ եր, նստած թախտի վրա, ահազին փաթաթոցը գլխին, սպիտակ արայով, չիբուխը բերնին: Նրա առաջ դրված եր մի մեծ բաժակ արսենթ, վոր նա բարեպաշտ կերպով ըմպում եր, սպասելով հավատացյալներին աղոթքի հրավիրելու ժամին... Տեսնելով Տարտարենին, նա վախից չիբուխը վայր գցեց:

— Վոչ մի բառ, տեր հայր,— ասաց Տարասկոնցին,— շուտ, տուր ինձ քո փաթեթոցը և արան...

Թուրք քահանան դողդողալով հանեց և տվեց փաթաթոցը, արան, բոլորը, ինչ վոր ուզեց: Տարտարենը զգեստավորվեց և ծանր քալելով անցավ մինարեթի պատշգամբը:

Հեռվում փայլում եր ծովը: Ճերմակ տանիքները պսպղում եյին լուսնի շողերի տակ: Ծովային մեղմ հովը բերում եր ուշացած կիթառների հնչյուններ... Տարասկոնցի մուեզինը մի պահ լուռ մտամփոփվեց, հետո բազուկները վեր տարածելով, սկսեց սաղմոսերգել սուր, ճղճղան ձայնով:

— Լն ալլահ, իլ ալլահ... Մահոմեդը ծեր խեղկատակ ե, Արեկեքը, Ղուրանը, Բաշաղաները, աուլուծնիրը, մավրիտանուհիները, բոլորը, բոլորը սուտ են... Ել չկան «թուրքեր»... Կան միայն գողեր և խաբեբաներ... Կեցցե Տարասկոնց:

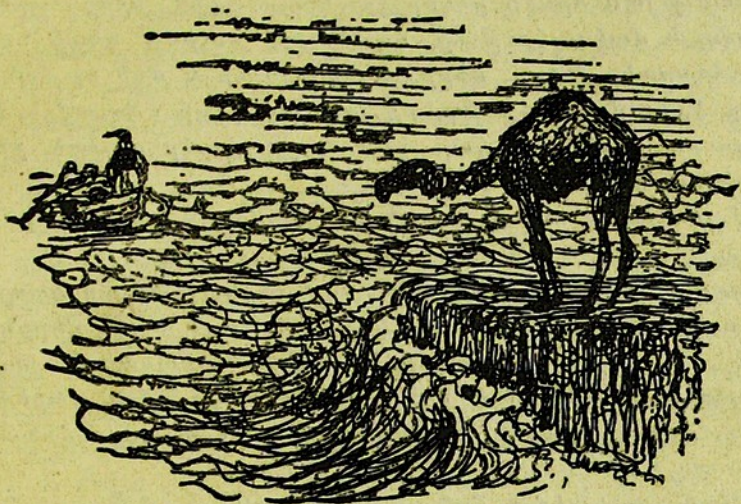
Յեվ մինչդեռ հռչակավոր Տարտարենը արաբերենի և պրովանսական բարբառի մի արտառոց խառնուրդով նետում եր տարասկոնյան իր զվարթ անեծքն. հորիզոնի չորս ծալերին, մյուս մուեզինների զիլ և կոկորդային ձայները պատասխանում եյին նրան, անցնելով մինարեթից-մինարեթ, և վերին քաղաքամասի հավատացյալները ջերմեռանդությամբ ծեծում եյին իրենց կուրծքը:

ՏԱՐԱՍԿՈՆ, ՏԱՐԱՍԿՈՆ

Կեսոր ե: «Զուավը» շոգիով լցված պատրաստվում ե ճանապարհ ընկնել: Վերևում՝ «Վալենտին» կաֆեյի պատշգամբից պ. պ. սպաները դիտակն աչքերին՝ գնդապետի գլխավորությամբ, աստիճանի կարգով գալիս են դիտելու լերջանիկ նավը, վորը մեկնում ե Ֆրանսիա: Դա սպայակուլտի գլխավոր զվարճութունն ե: Ներքևում ծովախորշը պսպղում ե: Նավամատույ.

ցի լերկայնքին հողի մեջ թաղված թուրքական հին թնդանոթների փողերը փայլատակում են արևի տակ, բիսկրիացի և մահոնացի բեռնակիրները բազաթները դարսում են նավակների մեջ:

Տարասկոնցի Տարտարենն է միայն, վոր բազաթ չունի: Սհա նա իջնում է Ծովային փողոցից, բանաններով և ձմերուկ-



ներով լի փոքրիկ շուկայով, իր խարեկամ Բարբասուլի ուղեկցութեամբ: Անրախտ Տարասկոնցին մավրիտանական ափի վրայ ե թողել իր զենքերի արկղը և իր պատրանքները. և այժմ նա պատրաստվում է նավարկել դեպի Տարասկոն, ձեռքերը դատարկ գրպանում դրած... Հազիվ եր նա ցատկել կապիտանի մականակը, յերբ մի կենդանի հեվիհն վազելով, հասավ նրա հետևից: Այդ կենդանին ուղտն եր, հավատարիմ ուղտը, վորն ամբողջ քսանչորս ժամ փնտրում եր իր տիրոջը:

Տարտարենը նրան տեսնելով, գուլնը փոխեց. նա այնպես ձեվացրեց, վոր չի ճանաչում նրան: Սակայն ուղտը ձեռք չեր քաշում: Նա վազվզում եր դեռ ու դեռ ծովափի յերկայնքին, կանչում եր բարեկամին, նայում եր նրան քնքշությամբ. «Ինձ ել տա՛ր» — կարծես ասում եր նրա տխուր հայացքը: Տար ինձ հեռու, շատ հեռու այս կարտոնե Աբաբիայից, այս ծիծաղելի Արեւելքից, վորը լիքն է լուծոմոտիվներով և դիլիթանաներով, վոր-

տեղ յես, վորպես սնանկացած միասապատ, ալլեա անելիք չու-
նեմ: Դու վերջին «թուրքն» ես, յես ել վերջին ուղտը... Այլեւ
չբաժանվենք իրարից, ով իմ Տարտարեն»...

— Միթե այս ուղտը ձերն է, — հարցրեց կապիտանը:

— Ամենևին, — պատասխանեց Տարտարենը, վորին սար-
սափեցնում եր այդպիսի ծիծաղաշարժ մեկի ընկերակցությամբ
Տարասկոն մտնելու միտքը, և անամոթաբար ուրանալով իր
դժբախտության որերի ընկերոջը, նա վտաքով հրեց ալժիրա-
կան ափը և մակույկը թափ ստանալով սուրաց դեպի նավը...
Ուղտը հոտոտեց ջուրը, վիզը յերկարացրեց և մեկ ել հանկարծ
նետվեց ծովը մակույկի լետեկից լողալով դեպի «Ջուալը», կուզը
ջրից դուրս ցցած և յերկար պարանոցը բարձր պահած ինչպես
հնադարյան նավի ցոռով:

Մակույկը և ուղտը հասան և շարվեցին շոգենավի կող-
քին:

— Ինչեւ մեղքս գալիս ե այս ուղտը, — ասաց կապիտան-
Բարրասուն զգացված, — յես ուզում եմ նրան նավ վերցնել և
Մարսել հասնելուն պես նվիրել կենդանաբանական ալգուն:
Ճախարակների և թռկերի ոգնությամբ նավի վրա բարձացրին
ուղտին, վոր ծանրացել եր ծովի ջրից, և «Ջուալը» ճանապարհ
ընկավ:

Յերկու որ տեվող ճանապարհորդության ընթացքում Տար-
տարենը փակված ֆնաց իր խցիկում, վոչ թե այն պատճառով,
վոր ծովն ալեկոծ եր, կամ թե գլխի ֆեսը հանգիստ չունեի,
այլ անիծյալ ուղտը, հենց վոր նրա տերը յերևում եր տախ-
տակամածի վրա, իսկույն մոտենում և պտտվում եր նրա շուրջը
ցույց տալով մտերմության և հնազանդության ծիծաղելի նշան-
ներ... Յերեք վոչ մի ուղտ այնպես չի խայտառակել մարդու:

Ժամ առ ժամ իր խցիկի լուսամուտներից Տարտարենը
տեսնում եր, թե ինչպես դժգունում եր ալժիրական յերկնքի
լազուրը, հետո, վերջապես, մի առավոտ արծաթագույն մշուշի
միջից նա յերանությամբ լսեց Մարսելի բոլոր զանգերի դո-
ղանջը. հասել էին... «Ջուալը» խաբիսխը ձգեց:

Մեր հերոսը, վոր բազաժ չունեի, անխոս ցած իջավ և ա-
րագ քայլերով անցավ Մարսելի միջով, վախենալով, վոր ուղտը
կարող ե հետևել իրեն, և հանգիստ շունչ քաշեց միայն այն ժա-
մանակ, յերբ տեղավորվեց Տարասկոն մեկնող գնացքի յերրորդ
կարգի վագոններից մեկում... Խաբուսիկ ապահովություն:

Հաղիվ Մարսելից յերկու մղոն հեռացել ելին, և ահա բոլորի գլուխները դուրս լեկան լուսամուտից: Ճիչ, զարմանքի բացականչութուններ. Տարտարենը գլուխը հանեց պատուհանից և լի՛նչ տեսնի... ուղտը, պարո՛ն, անխուսափելի ուղտը, վորը կրնկակոխ արշավում եր յերկաթգծերի վրայով գնացքի յետևից և մրցում նրա հետ: Տարտարենը զարհուրած սմքեց իր անկյունում և աչքերը փակեց:

Իր չարաբաստիկ արշավանքից հետո նա մտադրվել եր տուն վերադառնալ ծածուկ, բայց այս ահագին չորքոտանու ներկայութունն անկարելի յեր դարձնում այդ: Ի՛նչ վերադարձ եր այդ, աստված իմ, առանց գրոշի, առանց առյուծների, վոչինչ... միայն և միայն մի ուղտ...

— Տարասկո՛ն, Տարասկո՛ն...

Պետք եր իջնել...

Ո՛վ զարմանք, հաղիվ մեր հերոսի ֆեսի ծայրը յերևացել եր վագոնի դռնից, յերբ լսվեց մի բարձր աղաղակ. «Կեցցե Տարտարենը», վորից դղրդացին կայարանի ապակեպատ կամարները, «կեցցե Տարտարենը, կեցցե առյուծների քաջ վորսորդը»: Յեվ իսկույն վորոտաձայն հնչեցին ֆանֆարները և խմբերգները: Տարտարենի աչքերը մթնեցին: Նա կարծում եր, վոր դա խաբկանք ե: Բայց վոչ, վողջ Տարասկոնն այնտեղ եր և ցնծությամբ վողջունում եր նրան գլխարկները վեր-վեր նետելով: Ահա քաջ հրամանատար Բրավիդան, գինավաճառ Կոստեկալդը, նախագահը, դեղավաճառը և գլխարկի վորսորդների ամբողջ կազմը, վորը շտապում եր շրջապատել իր պետի շուրջը, և հաղթակաշորեն տանում նրան սանդուխքներից ցած...

Միրափի զարմանալի հետևանքները: Այս բոլորի պատճառն եր կույր առյուծի կաշին, վորն ուղարկված ե լեղել Բրավիդային: Ակումբում ցուցադրված այդ համեստ մորթին բորբոքել եր տարասկոնցիների, իսկ նրանց հետ միասին և բոլոր հարավցիների գլուխները: «Սեմաֆոր» թերթը խոսել եր այդ մասին, նույնիսկ մի ամբողջ դրամա ելին հորինել: Մենակ մի առյուծ չեր վոր սպանել եր Տարտարենը, տասը առյուծ, քսան առյուծ, առյուծների մի բանակ: Այնպես վոր, յերբ Տարտարենը ժամանեց Մարսել, այնտեղ արդեն նրա անունը հռչակված եր առանց իր գիտության, և մի հեռագիր յերկու ժամ առաջ հաղորդել եր նրա գալուստը հայրենի քաղաքին:

Բայց ժողովրդի ցնծությունն իր գաղաթնակետին հասավ
այն ժամանակ, լերը հեքյաթային մի կենդանի, փոշու և քըր-
տինքի մեջ կորած, հայտնվեց հերոսի հետևից և ծումովելով իջավ
կայարանի սանդուխքներից։ Տարասկոնը մի պահ կարծեց, թե
իբր առասպելական Տարասկն է, վոր վերադառնում է։

Տարտարենը հանգստացրեց իր հալբենակիցներին, ասելով։

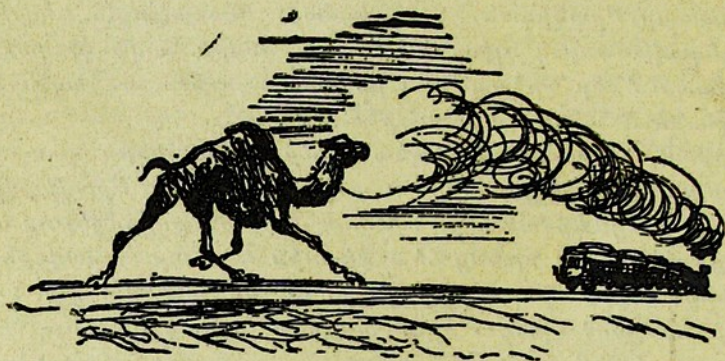
— Սա իմ ուղտն է։

Յեվ արդեն տարասկոնյան արևի, մարդկանց անմեղ սուտ
ասելու վարժեցնող այդ գեղեցիկ արևի ազդեցության տակ, նա
ավելացրեց, շոյելով ուղտի սապատը։

— Ազնիվ կենդանի յե... սրա աչքի առաջ եր, վոր յեռ
ապանել եմ իմ բոլոր առյուծներին։

Այդ ասելով նա լերջանկությունից յերեսը կարմրած հը-
րամանատարի թեվը մտավ, և ուղտը յետևից, շրջապատված
գլխարկի վորսորդներով, ժողովրդի կեցցենների մեջ— հանդարտ
քայլերն ուղղեց դեպի Բաղբաբի տնակը, և հենց ճանապարհին
սկսեց իր նշանավոր վորսորդությունների պատմությունը։

— Յերևակայեցեք,— ասում էր նա,— մի յերեկո Սահա-
րայի խորքերում...





ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Առաջին դրվագ — Տարասկոնում

Բաղբաբի պարտեզը	7
Ընդհանուր ակնարկ յերջանիկ Տարասկոն քաղաքի վրա. դժբարկի վորսորդները	9
Վանչ, վանչ, վանչ: Յերջանիկ Տարասկոն քաղաքի վրա նետոված ակնարկի շարունակութիւնը	12
Նրանք	17
Յերբ Տարտարենն ուղևորվում էր դէպի ակումբ	21
Յերկու Տարտարենները	23
Յեվրոպացիները Շանհայում: — Բարձր վաճառականութիւն: — Թաթարներ: — Միլիթեր Տարասկոնցի Տարտարենը խաբէրա յեւ — Միրաօ	26
Միտենի դադանանոցը: — Ասլայան լեռների առյուծը Տարասկոնում: — Ահուլի և հանդիսավոր տեսակցութիւն	28
Ուղևորութիւնից առաջ	36
Մով կովեցեք, պարոններ, սրով... և վանչ դնգասեղով	37
Այն մասին, թե ինչ խոսվեց բաղբաբի տնակում	40
Ուղևորութիւն	42
Մարտիլի նավահանգիստը: — Նավ, դէպի նավ	47

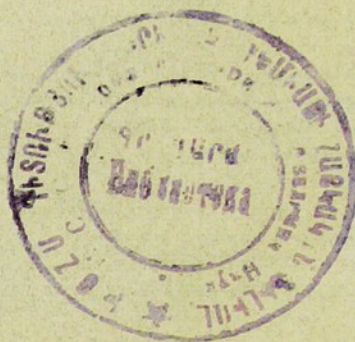
Յեկոտոգ դրվագ — Թուրքի ափստում

Մովի վրա: — Ֆեռի հինգ դիրքերը: — Յերրորդ սրվա յերեկոյան: — Ոգնեցեք	53
Ի դէն, դէն	55
Դիմում Սերվանտեսին: — Ժամանում: — Ո՞ւր են «թուրքեր», «թուրքեր» չկան: — Հիսաթափութիւն	58
Առաջին դարանակալութիւն	60
Բո՛ւմ-բո՛ւմ	63

Ծէ առյուծի յերեւոյն: — Սարափեղի ճակատամարտ: — Ճագարների ժա- մազբաժարը	66
Հանրակառքի, մազբխտանուհու և հասմիկի փնջի պատմութիւնը	69
Ատլաս լեռների առյուծներ, քնեցեք	72
Չերնոգորիայի Գրիգորի իշխանը	73
Դու ինձ ասա քո հոր անունը, յես քեզ կասեմ այս ծաղկի անունը	79
Սիդի Տարտրի, բեն Տարտրի	83

Յեբրոդ դրվագ

Աքսորական դիւիժանսը	93
Անցվոր փոքրիկ պարոնը	96
Առյուծների վանքը	100
Քարավանը ճանապարհին	102
Գիշերային դարանակալութիւնն զափնեկարդի անտառում	108
Վերջապես	113
Աղետ աղետի յետեից	117
Տարասկո՞ն. Տարասկո՞ն	120



1903.

5145

50

~~1~~

ԳԱՍ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.



FL0006257

११८

११
२५३८